

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДОНЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ВАСИЛЯ СТУСА

**СУЧАСНІ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ПРОЦЕСИ
У СВІТІ ТА УКРАЇНІ**

Монографія

**Вінниця
2019**

Рецензенти:

Гедікова Н. П., доктор політичних наук, професор кафедри політичних наук і права Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»;

Денисюк С. Г., доктор політичних наук, професор, директор Інституту соціально-гуманітарних наук Вінницького національного технічного університету;

Третьак О. А., доктор політичних наук, доцент, завідувач кафедри політології Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара.

Авторський колектив:

Нагорняк Т. Л., д-р політ. наук, професор,
Польовий М. А., д-р політ. наук, професор,
Примуш М. В., д-р політ. наук, професор,
Чальцева О. М., д-р політ. наук, доцент,
Пачос Ю. В., канд. іст. наук, доцент,
Бондаренко С. В., канд. політ. наук, доцент,

Кіпень В. П., канд. філос. наук, доцент,
Кокорський В. Ф., канд. іст. наук, доцент,
Мащишина І. В., канд. політ. наук, доцент,
Окуньовська Ю. В., канд. політ. наук,
Скопова О. І., канд. іст. наук,
Материнська О. А., канд. екон. наук.

Відповідальний редактор – проф. М. В. Примуш

С 916 Сучасні суспільно-політичні процеси у світі та Україні: монографія / авт. колектив: Т. Л. Нагорняк, М. В. Примуш, М. А. Польовий, та ін. – Вінниця : ТОВ «ТВОРИ», 2019. – 228 с.

ISBN 978-966-949-239-5

У монографії комплексно розглянуто суспільно-політичні процеси у двох масштабах – світовому та українському. Досліджується динаміка потоків міжнародної міграції та міграційні процеси в Україні, взаємодія громадських організацій та владних інститутів, процеси формування та еволюції довіри. Аналізуються процеси, пов'язані із захистом та просуванням національних інтересів у глобалізованому світі. Висвітлено інформаційний напрям політики захисту національних інтересів держави, процеси формування державної політики у сфері культури в сучасній Україні, процеси формування та просування локальних та глобальних брендів та брендинг території в контексті формування нового світового порядку. Здійснено аналіз інститутів місцевого самоврядування, бюджетної політики та формування публічної політики в Україні.

Монографія становить інтерес для вчених, викладачів, політиків, державних службовців, студентів та усіх, хто цікавиться суспільно-політичними процесами у світі та Україні.

УДК:323.1(100+477)»20»

© Авторський колектив, 2019
© ДонНУ імені Василя Стуса, 2019
© ТОВ «ТВОРИ», 2019

ISBN 978-966-949-239-5

ЗМІСТ

Передмова.....	4
Розділ 1. Людський капітал у світових соціальних і політичних практиках початку XXI століття.....	7
1.1. Тенденції динаміки потоків міжнародної міграції в першій чверті XXI ст.	7
1.2. Сучасні міграційні процеси в Україні	21
1.3. Взаємодія громадських організацій і владних інститутів Польщі на початку XXI ст.	39
1.4. Довіра у сучасних суспільно-політичних процесах України в XXI ст.....	59
Розділ 2. Захист національних інтересів держав світу та просування символічного капіталу територій у контексті глобальних викликів.....	77
2.1. Брендинг територій у контексті формування нового світопорядку	77
2.2. Інформаційний напрям політики захисту національних інтересів держави.....	95
2.3. Медіареальність як феномен сучасної політики	116
2.4. Державна політика у сфері культури в сучасній Україні	130
Розділ 3. Публічне поле політики України на початку XXI століття	150
3.1. Формування публічної політики в Україні	150
3.2. Системна трансформація місцевого самоврядування в Україні під впливом шведського та польського досвіду	166
3.3. Особливості бюджетної політики України	185
3.4. Політичне проектування майбутнього України	196
Наукова й освітня діяльність авторського колективу.....	215

*Одному поколінню багато дано,
з іншого багато спитається,
а деякі покоління зустрічаються
зі своїм майбутнім.*

Франклін Рузвельт

Передмова

У сфері політики приймаються найважливіші рішення щодо проблем суспільного розвитку. Жодна сфера не може зрівнятися з політикою за ступенем охоплення, глибиною й силою впливу на людське існування. Відтак, прогнозуючи політичне життя суспільства, розвиток політичних інститутів, процесів, ми відкриваємо загальну картину майбутнього людства. Суспільно-політичні процеси досліджуються зазвичай з кількох поглядів – у площині теорії та методології, у площині емпірики та прикладних методик. Усе це дає змогу визначати закономірності динаміки та перспективи еволюції різноманітних процесів і явищ суспільного життя. Від рівня наукового розуміння суспільно-політичних процесів залежить ефективність планування та управління, оскільки за нинішніх умов «розуміння форм спільного життя різноманітних (тих, що перебувають на різному рівні розвитку) соціальних і геополітичних структур, шляхів їх стійкого коеволюційного розвитку постає конструктивною альтернативою сьогодення»¹.

Набутий у 199-ті роки досвід розвитку України як суверенної держави переконливо свідчить про неможливість реформування суспільно-політичних відносин без належного наукового обґрунтування, розвитку новітніх методології й теорії суспільно-політичних відносин. Однією з проблем теоретико-методологічного характеру щодо обґрунтування новітньої моделі реформування суспільства в Україні є відсутність офіційно прийнятої науково обґрунтованої стратегії розвитку суспільно-політичної системи. Відсутність досвіду якісного аналізу і планування суспільно-політичних процесів за умов динамічного суспільного розвитку, слабка емпірична й методологічна база, яку використовують українські політологи-аналітики, багато в чому стали причинами виникнення труднощів та непослідовності у справі реформування українського суспільства.

¹ Князева Е. Н., Курдюмов С. П. Основания синергетики. Режимы с обострением самоорганизация, темпомиры. СПб.: Алетейя, 2002. С. 296.

Методологічна невизначеність щодо напрямів системного вдосконалення українського суспільства призвела до негативних наслідків у багатьох сферах суспільно-політичного життя.

Автори колективної монографії зважають на те, що у розробці концептуальних шляхів дослідження проблем, пов'язаних із перетворенням українського суспільства, треба орієнтуватися на сучасні методологічні концепти, мати на увазі системи відповідних цінностей і орієнтирів, понять і критеріїв, парадигм і концепцій. Є цілком очевидним, що небажання науковців та представників влади відійти від звичайного набору стереотипних уявлень та шаблонів прийняття рішень зумовлює лише видимість реформування суспільно-політичної системи.

Вихід із замкненого кола невдач соціально-політичного реформування сучасного українського суспільства потребує всебічного дослідження теорії та практики соціального й політичного прогнозування, уважного вивчення західних, і незахідних модернізаційних моделей політичних та соціальних реформ, врахування їх негативного й позитивного досвіду. Водночас моделювання соціально-політичної реальності вимагає врахування історичного досвіду і традицій конкретного суспільства. Розробка вітчизняної моделі державотворення та вдосконалення суспільства, вирішення нагальних проблем, які виникають у процесі його реформування, є важливим завданням для сучасної української політичної науки. Узагальнення українського та зарубіжного досвіду перетворення суспільства під час політичного транзиту також все ще залишається актуальним для нашої держави. Вимога системності, цілісності й ефективності і в дослідженні, і в організації управління суспільно-політичним розвитком держави має стати однією з основних у теорії та практиці у XXI ст.

Автори монографії вважають, що політичне керівництво України у своїх діях повинне орієнтуватися на науково обґрунтовані прогнози, оскільки вони являють собою одну з гарантій передбачуваного розвитку конкретних подій і суспільно-політичних процесів загалом.

Пропонована монографія є результатом систематизації наукових досліджень авторів, які мають досить різні наукові інтереси та різний досвід дослідницької роботи. Поєднання розділів, написаних вченими із різним бекграундом та різними зацікавленнями, покликане відобразити багатоманітність, строкатість та взаємоперетин соціально-політичних процесів сучасного світу у глобальному та національному вимірі.

У цьому дослідженні реалізовано авторське бачення проблематики суспільно-політичних процесів, що включає: з'ясування його місця, ролі й засобів у сучасному політичному розвитку; висвітлення визнаних варіантів соціально-політичних процесів; інтерпретація основних суспільно-політичних тенденцій розвитку. Усі ці проблеми є надзвичайно важливими для фахівця, діяльність якого має бути підпорядкована сформульованій Е. Хемінгуеєм максимі – «бачити попереду вічність або її відсутність».

РОЗДІЛ 1

ЛЮДСЬКИЙ КАПІТАЛ У СВІТОВИХ СОЦІАЛЬНИХ І ПОЛІТИЧНИХ ПРАКТИКАХ ПОЧАТКУ ХХІ СТОЛІТТЯ

1.1. ТЕНДЕНЦІЇ ДИНАМІКИ ПОТОКІВ МІЖНАРОДНОЇ МІГРАЦІЇ В ПЕРШІЙ ЧВЕРТІ ХХІ СТ.

Польовий М. А.

Політичне життя сучасного світу дедалі більше виходить за межі категорій суто політичного. Серед інших процесів, які відбиваються на політичних процесах, все більшої ваги починають набувати міграційні процеси. Поточний стан міграційних рухів швидко втілюється у додаткові, часто несподівані виклики внутрішній політиці країн, які потерпають і від припливу, і часто – від від’їзду мігрантів. Значним викликом для національних держав та державних об’єднань через непевність на несподіваність є очікувані міграційні потоки. На фоні цих очікувань часто з’являються можливості зростання популістських ідей та течій, які набувають що більшої популярності, що більше їм вдається залякати населення міграційною загрозою. З огляду на зазначене, з’ясування обсягів та напрямків міграційних рухів постають достатньо важливою частиною досліджень сучасної політики.

Завданням цього розділу є аналіз основних тенденцій у обсягах та напрямках потоків міжнародної міграції до 2030 року, які прогноуються за допомогою авторської моделі міграційного руху.

Сьогодні існує велика кількість теоретичних побудов, які присвячені пошуку причин та чинників міграції [1]. Різноманітні макrorівневі та мікrorівневі неокласичні теорії, які свого часу протистояли марксистським теоріям залежності, поступово змінюються більш складними та, можливо, більш реалістичними теоріями. До них належать NELM-теорія – теорія нової економіки трудової міграції, теорія «двоїстого ринку праці», теорія світової системи, теорія міграційних мереж, теорія транснаціональної міграції, теорія кумулятивної причинності тощо. Усі названі та безліч не згаданих вище теорій наближають нас до розуміння суттєвих причин міграційних процесів. Кожна з теорій більш чи менш системно формує власну ієрархію чинників, які впливають на міграційний рух на макро- чи мікrorівні. Відповідно до вказаних теорій будуються численні моделі. Наприклад, П. Альварез-Плата, Х. Брукер та Б. Сілівестров розробили модель оцінки потенційної міграції з центральної та східної Європи до EU-15. Модель заснована на так званому підході з позицій людського капіталу [2].

Інший варіант моделі, також орієнтованої для відображення міграційних процесів в Європі, представили Дж. Раймер, А. Вішньовський, Дж. Форстер, П. Сміт та Дж. Біджак [3]. Головною метою вказаних авторів було побудувати таку модель, яка б могла врахувати елемент непевності щодо напрямків та обсягів потоків міжнародної міграції. При побудові цієї моделі авторами було запропоновано Байєсівську модель з метою подолання обмежень, пов'язаних із походженням даних з різних джерел. Як відомо, за своєю сутністю Байєсівська модель накладає значні обмеження на глибину прогнозу, який можна побудувати з її допомогою.

Водночас треба визнати, що все більша деталізація теоретичних концепцій ускладнює побудову прогностичних моделей, які могли б спиратися на ці теорії. Головною проблемою за такої умови стає глибоке ускладнення параметризації моделі, покликаної врахувати безліч чинників та їх взаємовпливів. На підтвердження цієї думки можна навести висновок фахівців Відділу населення Департаменту економічних та соціальних відносин ООН: «Однак наразі суцільні дані недоступні для досить великої кількості країн, щоб стати основою для прогнозів» [4]. При спробах уже середньострокового прогнозування визначення параметрів такої моделі стає майже неможливим. Отже, ми не бачимо можливості побудови адекватної прогностичної моделі, здатної прогнозувати на період 10–30 років динаміку світової міграційної системи, якщо ми будемо спиратися на будь-яку з названих моделей.

Власне єдина наявна у відкритому доступі оцінка обсягів та напрямків міжнародної міграції у глобальному масштабі належить Відділу народонаселення Департаменту економічних та соціальних відносин ООН та спирається на незначну кількість чинників – насамперед на прогнози кількості населення та еволюцію показників смертності та фертильності [5].

Отже, на відміну від переважаючих підходів щодо подальшої деталізації міграційних потоків та обсягів у межах певних груп країн або регіонів, ми вважаємо за потрібне звернутися до побудови такої моделі, яка надавала б оцінку очікуваних обсягів міграції в середньо- та довгостроковій перспективі та охоплювала би при цьому усі країни світу.

Джерельна база прогнозування

Існують два великі масиви даних щодо міграції, які охоплюють майже всі країни світу, мають відносно стабільну методику збору даних та велике хронологічне охоплення. Це дані Світового Банку [6] та дані Відділу народонаселення Департаменту з економічних та соціальних питань ООН (UNPD) [*Population Division of the Department of Economic and Social Affairs of the

United Nations Secretariat] [7]. Уявляється важливим те, що дані обох цих джерел у межах власних масивів є співставними та майже не містять лакун.

Дані ООН надають відомості щодо сумарної кількості міжнародних мігрантів по кожній країні та врахованій території з непевним державним статусом (разом 232) за 1999, 1995, 2000, 2005, 2010 та 2015 рр. Основним джерелом інформації для даних ООН є переписи населення окремих країн. Крім того, в окремих випадках використовуються дані національних реєстрів населення та загальнонаціональних репрезентативних обстежень. Для оцінки чисельності міжнародних мігрантів Відділ народонаселення ООН користується різними даними щодо різних країн – щодо осіб, які мають іноземне місце народження (приблизно у 80 % країн), щодо осіб, які мають іноземне громадянство (у 20 % країн). У даних ООН стосовно понад третини країн у число міжнародних мігрантів включаються дані щодо біженців, які проживають у цій країні. Вказана різниця у підходах до даних обумовлює певні розбіжності у даних ООН та урядів щодо міжнародних мігрантів. Стосовно деяких країн ці дані виглядають досить дивними, хоча формально (згідно з прийнятими ООН критеріями) правильними. Наприклад, за даними ООН, в Україні станом на 2013 р. мешкало понад 5 мільйонів міжнародних мігрантів. Водночас добре документована історія останніх 27 років пострадянського існування не зафіксувала настільки масштабного переміщення іноземного населення на територію України. Отже, належність кожного дев'ятого мешканця країни до міжнародних мігрантів може бути пояснена лише тим, що людина, яка народилась хоча б і 40 років тому в одній із республік колишнього СРСР, та можливо, ще за часів СРСР переїхала до України, за цією методикою все ще рахується міжнародним мігрантом. Подібно, хоч і трохи дивною, є ситуація і з рештою країн, що утворилися на теренах колишнього СРСР, та інших великих чи дрібних імперських утворень. І ми впевнені, що, наприклад, серед 3,6 млн «міжнародних мігрантів», які фіксуються статистикою ООН на території Сполученого Королівства станом на 1990 р., є певна кількість осіб, які є нащадками англійців, що народилися за межами Королівства 40 чи 60 років тому, а згодом з батьками чи самі перебрались на батьківщину предків. Але аж до своєї смерті вони будуть рахуватися британською статистикою та статистикою ООН як міжнародні мігранти. Тобто у випадку даних Відділу народонаселення ООН ми стикаємося з дещо різнорідними кумулятивними даними щодо мігрантів [див. також 8].

Другий великий масив даних надає Світовий банк (за кожні 5 років у період 1960–2015 рр.) [6]. Його дані також є кумулятивними щодо чисель-

ності мігрантів, але по окремих країнах дещо відрізняються від даних ООН. Наприклад, в Україні у 2010 р., згідно з даними UNPD, перебувало 5 190 127 мігрантів, а згідно з даними Світового банку їх було 4 818 767 осіб. Водночас для багатьох країн ці дані майже співпадають (наприклад, США, Російська Федерація чи Республіка Білорусь). Окрему цікаву проблему становить питання щодо перевірки гіпотези про намагання уряду відповідної країни щось приховати в цих даних. Як показує порівняння даних Світового банку та ООН, для більшості розвинутих країн дані з обох масивів ідентичні, а чим менше розвинута країна, тим більше розбіжності в даних. Вочевидь, для ООН та для Світового банку їх збирають різні організації в межах країни, намагаючись, ймовірно, відповідно до власних цілей, щось прикрасити. Зазвичай Відділ населення ООН користується даними загальнонаціональних переписів, тому сподіваємося, що у цьому разі обійшлося майже без гіпотетичних фальсифікацій. Отже, про що свідчить і наскільки розповсюджене це приховування даних за країнами – окреме питання.

Цікаво, що дані ООН постійно оновлюються і з часом достатньо радикально коригуються. Наприклад, у даних Відділу народонаселення ООН, оприлюднених у 2013 р. [9], у Пакистані в 1990 р. було зафіксовано на 850 тис. іммігрантів з Індії більше, ніж у даних того ж Відділу народонаселення, оприлюднених у 2015 році [7].

Виходячи з усього вищезазначеного, ми вважаємо за потрібне віддати перевагу даним Відділу народонаселення ООН, оприлюдненим у 2015 р., на які і пропонуємо спиратися при побудові моделі та у подальшій оцінці наявних обсягів мігрантів та народонаселення країн [7].

Варто зазначити, що Відділ народонаселення ООН також надає дані відповідно до трьох сценаріїв прогнозу чисельності народонаселення до 2100 р. [5]. Нами передбачається використання цих даних щодо очікуваних обсягів приросту народонаселення. Реалістичним уявляється обмежити глибину прогнозу 2030 роком.

Кумулятивний характер наявних регулярних та співставних даних щодо міграції висуває додаткові вимоги щодо їх використання: доводиться керуватися тим, що більш-менш впевнену оцінку міграційного потоку за певний період можна здійснити лише через різницю даних різних років, елімінуючи у такий спосіб масу тих осіб, які вважалися міжнародними мігрантами у відповідній країні 10–20 років раніше. Причому доводиться змиритися з ускладненістю оцінювання природної смертності осіб іноземного народження чи іноземного громадянства, а також їх можливого переміщення до іншої країни.

Методичні засади побудови прогнозу

При побудові прогнозу використовується авторська модель міграційних потоків, яка базується на таких припущеннях та засадах: ми спираємося на припущення про те, що, з погляду обсягів міжнародних потоків міграції, на-вряд чи заслуговують на увагу міграційні потоки з країн, загальна чисельність населення яких складає менше 5 млн осіб. Симетричне припущення висуваємо й щодо країн-потенційних реципієнтів мігрантів – вважаємо, що не варто брати для розгляду в цій ролі країни, кількість населення яких менше 5 млн осіб станом на 2015 р. Дійсно, згідно з даними ООН, станом на 2015 р. загальна кількість населення Землі складає 7,349 млн осіб, а сукупна чисельність населення 118 країн із людністю більше 5 млн осіб складає 7,169 млн осіб, або понад 97 % від усього населення Землі. Власне кажучи, країн із кількістю населення понад 5 млн осіб нараховується 119, але із їх числа ми вимушені прибрати Корейську народно-демократичну республіку, оскільки, незважаючи на орієнтовну кількість населення (там близько 23 мільйонів), країна є настільки закритою, що фактично не входить до світової системи міжнародної міграції.

Водночас зважаємо на те, що річні темпи приросту емігрантів по окремих країнах майже ніколи не перевищують 1 % на рік. Наприклад, згідно з даними періоду 2010–2015 рр., найактивнішим постачальником мігрантів є Сирія. Масштаби річної міграції з цієї країни наразі складають близько 4 % від загальної кількості населення. Але крім цього, цілком пояснюваного війною, випадку, для решти навіть найактивніших країн-постачальників мігрантів ідеться про масштаби річної еміграції в обсязі не більше 0,7–0,8 % від загальної кількості населення цих країн (ми пропускаємо тут проблему оцінки соціально-економічних наслідків швидкого відтоку такої кількості населення із країни-донора, оскільки вона виходить за рамки цієї розвідки).

Зазначимо, що склад країн із «високими» масштабами річної міграції навіть серед обраних нами 118 країн виглядає досить несподівано: серед 35 країн, річна еміграція населення яких перевищує 0,1 % від загальної кількості населення, для 19 країн цей показник варіює між 0,2 та 0,1 %, 6 країн – між 0,2 та 0,3 %, і лише 10 країн, включно з «наднормальною» Сирією, характеризуються показниками річної еміграції вище 0,3 % від загальної кількості населення. Цікаво, що до цих 35 країн із високим показником річної еміграції (понад 0,1 % від населення країни) належать і цілком розвинуті країни – Великобританія (0,1 %), Чеська республіка (0,11 %), Словаччина (0,15 %), Польща (0,16 %) та Португалія (0,34 %).

Отже, пропонуємо при побудові та наступній верифікації моделі спиратися на те, що міграційні потоки між 118 країнами з населенням понад 5 млн осіб здатні адекватно відобразити масштаби та напрямки міжнародної міграції у світі. Отже, в наступному викладі ми будемо вкладати у зміст концептів «весь світ» та «всі країни світу» лише сукупність вказаних 118 країн.

Дані ООН щодо цих 118 країн характеризуються тим, що дані про кількість міжнародних мігрантів у цих країнах розподіляються так: щодо 76 % країн – це відомості про осіб, які народилися за кордоном даної країни, щодо 24 % країн – дані відносно іноземних громадян. У 49 % країн у даних щодо обсягів міграції враховані також біженці. Перелік країн, взятих до аналізу, наведено на нашому сайті [10].

При побудові моделі міграційних потоків пропонуємо керуватися тим, що міграційні процеси в сучасному глобалізованому світі – це система, яка самоорганізується та саморегулюється. Усі країни світу так чи інакше задіяні в цьому єдиному процесі. На стан цієї системи та її розвиток впливає безліч чинників, але якщо зважати на самоорганізацію, її подальший стан зрештою визначається її внутрішнім параметром порядку, її внутрішніми імпульсами. З огляду на це ми й будували нашу модель. Значимо, що в певному сенсі наш підхід кореспондує з теорією кумулятивної причинності Д. Мейс-сі [11], пов'язаною, своєю чергою, з концепцією міграційних мереж [12, 13].

Базовою гіпотезою при побудові нашої моделі міграційних потоків є припущення про те, що можливо визначити ступінь взаємного тяжіння пар країн (для міграційного потоку) на момент часу t_n , який і визначатиме напрямки та насиченість міграційних потоків на наступний прогнозований період (на проміжок часу $t_n - t_{n+1}$).

Зауважимо, що, на відміну від достатньо розповсюдженого підходу, ми пропонуємо відмовитись від концептів країн-постачальників мігрантів та країн-реципієнтів. Кожна країна в нашому дослідженні апіорі та під час кожної ітерації моделі розглядається і як потенційний постачальник мігрантів, і як потенційний реципієнт міжнародних мігрантів. Треба зазначити, що навіть США чи Великобританія також мають мільйонні діаспори своїх уродженців, загальна чисельність яких також поступово зростає. Однак при розробці моделі та побудові прогнозів нами використовувались терміни «країна-джерело [country-source] мігрантів» (cs) та країна-приймач [country-destination] мігрантів (cd). Ці терміни використовувались лише з метою фіксації напрямку та обсягу реальної чи прогнозованої міграції у розрахунках.

Отже, в основу розробленої нами моделі міжнародної міграції було покладено такі взаємозв'язки:

А. Потенційне тяжіння мігрантів до певної країни, на нашу думку, залежить від таких чинників:

А1) наявність та відносна кількість діаспори представників цієї країни-потенційного джерела [country-source] мігрантів (cs) у країні-потенційному приймачеві [country-destination] мігрантів (cd). Є очевидним, що, зазвичай, чим більша діаспора в цій країні, тим більшою буде потенційна кількість охочих переїхати туди з країни-постачальника мігрантів;

А2) наявність та відносна кількість іммігрантів з інших країн у країні-потенційному приймачеві мігрантів;

А3) характер динаміки приросту кількості іммігрантів у країні-потенційному приймачеві мігрантів та співвідношення між приростом кількості іммігрантів з кожної країни із приростом кількості іммігрантів з усіх країн.

Б. На обсяг потенційного потоку мігрантів у кожній парі «міграційних інтеракцій» між країнами впливає наявність та відносна кількість «зайвих людей» у країні-потенційному постачальнику мігрантів. Кількість цих людей визначається:

Б1) співвідношенням між наявною кількістю населення в даній країні та кількістю осіб, які емігрували з неї за минулий період спостережень;

Б2) кількістю та темпом приросту населення в цій країні.

Таким чином, «зайві люди» в межах нашого дослідження – це особи, які є потенційно готовими до еміграції, керуючись тенденцією міграції з цієї країни в минулі періоди спостережень; особи, які «приречені до еміграції» існуючими соціально-демографічними тенденціями в цій країні. Отже, це особи, які очікувано емігрують із цієї країни у прогнозованому періоді.

Результати прогнозування обсягів міграційних потоків та міграційного потенціалу

Внаслідок проведення послідовних ітерацій з розрахунку матриць парних індексів взаємної привабливості нами було отримано прогнозні оцінки потенціалу міжнародних міграцій у межах взятої до розгляду системи зі 118 країн до 2030 р. відповідно до трьох сценаріїв росту народонаселення ООН.

Таблиці прогнозованої нами кількості мігрантів по країнам на період до 2030 р. відповідно до середнього – найбільш вірогідного – сценарію динаміки народонаселення розміщені на сайті [10]. Розглянемо основні тенденції динаміки потоків міжнародної міграції згідно з прогнозом.

Якщо в 2015 р. загальна кількість мігрантів по світу (йдеться так само про 118 країн) складала майже 197 млн осіб, то в 2030 р. їх кількість складе

майже 255 млн осіб. Але у відсотках до загальної кількості населення Землі збільшення числа мігрантів не виглядає настільки значним: якщо у 2015 р. мігранти склали 2,7 % від населення світу, то в 2030 р. ця частка становитиме 3,1 %. Врахуємо також, що з прогнозованої кількості мігрантів у 345 млн майже 200 млн уже є мігрантами станом на сьогодні. Отже, до 2030 р. очікується переміщення в інші країни на постійне місце проживання лише близько 58 млн осіб. На фоні прогнозованого ООН зростання кількості народонаселення Землі з 7,3 до 8,5 млн осіб очікуване переміщення 58 млн мігрантів не виглядає як загроза.

Усі 118 країн, враховані у прогнозі, характеризуються зростанням свого внеску до абсолютної кількості міжнародних мігрантів у прогнозованому періоді. Водночас їх розподіл за ступенем потенційної привабливості для мігрантів та потенційного джерела міжнародних мігрантів виявляється дуже різноманітним.

У 2015 р. п'ятірка країн з найбільшим еміграційним потенціалом відносно власного населення, тобто з найбільшою часткою емігрантів відносно власного населення включала такі країни: Сирія (27 %), Сальвадор (23 %), Казахстан (23 %), Португалія (21 %), Лаос (20 %). За прогнозом, у 2020 р. до перших п'яти країн за цим показником будуть належати Сальвадор, Сирія, Португалія, Казахстан та Лаос із показниками кількості емігрантів від 25 % до 20 % від загальної кількості населення. У 2030 р. п'ятірка країн з найбільшою часткою мігрантів включатиме Сальвадор, Португалію, Лаос, Казахстан та Болгарію з показниками кількості емігрантів від 29 % до 21 %. Водночас треба зазначити, що для Португалії, Болгарії та Румунії високий прогнозований відсоток емігрантів відносно населення країни пов'язаний також із прогнозованим значним зменшенням населення цих країн до 2030 р.

В абсолютному значенні кількість емігрантів збільшиться в 6–3 рази у 8 країнах. Серед них – Південний Судан та Еритрея (в 6 разів), Судан (у 5 разів), Конго (в 4 рази), Сомалі, Зімбабве, Нігер, Ефіопія (у 3 рази). Ще у 28 країнах абсолютна кількість емігрантів збільшиться більше, ніж удвічі.

Цікаво, що згадані вище Сальвадор, Болгарія, Португалія, Румунія, Казахстан та Республіка Білорусь належать до групи країн із найменшим приростом чисельності емігрантів. Прогнозується їх збільшення лише від в 1,3–1,2 рази.

Варто зазначити, що майже двократним зростанням абсолютної кількості емігрантів характеризуються різні за багатьма параметрами країни: США (збільшення в 1,95 разів) та Індія (збільшення в 1,98 разів). В абсолютних

одинацях ідеться про збільшення кількості емігрантів зі США на 1,1 млн осіб (з 2,6 до 3,7 млн осіб), а з Індії – на 6,4 млн осіб (із 11,1 млн до 17,5 млн осіб).

Власне, за прогнозованою на 2030 р. абсолютною кількістю емігрантів країни з їх найбільшою чисельністю розміщуються так: Індія (17,5 млн), Мексика (14 млн), Китай (12 млн), Російська Федерація (10,9 млн), Пакистан (7,6 млн), Бангладеш (7,1 млн), Україна (6,8 млн), Філіппіни (6,3 млн), Афганістан (5,4 млн), Великобританія (5,3 млн), Польща (5,2 млн), Індонезія (4,7 млн), Судан (4,5 млн) тощо. Як бачимо, прогнозований перелік країн-найбільших постачальників міжнародних мігрантів включає досить різні країни.

Серед країн із найменшим міграційним потенціалом станом на 2030 р., згідно з нашим прогнозом, будуть Бразилія, Нігерія, Танзанія, Мадагаскар та Папуа Нова Гвінея з часткою емігрантів відносно кількості населення від 0,9 до 0,03 %. Серед цих країн заслуговує на окрему увагу Нігерія, щодо якої висловлювались побоювання, що її населення, яке збільшиться з 2015 р. до 2030 р. майже в півтора рази і складатиме в 2030 р. майже 262 млн осіб, масово вдасться до еміграції, хвиля якої може поглинути не лише Європу [14]. Однак попереднє, також вибухове зростання населення Нігерії в 1970–2000 роки майже не спричиняє додаткових поштовхів до еміграції нігерійців. Таку саму, достатньо спокійну картину до 2030 р. змальовує й наш прогноз. В абсолютних числах серед міжнародних мігрантів тих самих нігерійців у 2015 р. був 1 млн осіб, а в 2030 р. прогнозуємо, що емігрантів із Нігерії побільшає до майже 1,46 млн.

Цікавим є розподіл країн світу за показником динаміки міграційного потенціалу відносно прогнозованої ООН кількості населення в 2015–2030 рр. П'ять країн світу характеризуються зростанням кількості емігрантів відносно населення майже вдвічі – Південний Судан (збільшення відсотка емігрантів – з 5 % до 10 % від населення), Еритрея (від 9 % до 18 %), Судан (від 4 % до 8 %).

Цікаво, що далі йдуть і бідні, і достатньо розвинуті країни, для яких прогнозується високе зростання питомої ваги емігрантів: Сербія (від 9 % до 14 %), Ліван (від 12 % до 18 %), Камбоджа (від 7 % до 10 %), Словаччина (від 6 % до 8 %), Куба (від 12 % до 17 %), Україна (від 13 % до 17 %), Іспанія (від 2,5 % до 3,5 %), Польща (від 11 % до 14 %).

Водночас треба зазначити, що згідно з нашим прогнозом 31 країна характеризуються зниженням питомої ваги емігрантів відносно кількості на-

селення. Причому серед таких країни опинилися й достатньо неблагополучні країни: Туркменія, Танзанія, Руанда, Киргизія, Нігер, Сенегал, Таджикистан та Ангола. Для решти – майже 80 країн – ми прогнозуємо помірне зростання питомої ваги кількості емігрантів відносно населення країни – в середньому в 1,17 разів.

Так виглядає загальна характеристика потенціалу еміграції у світі згідно з нашим прогнозом.

Щодо потенціалу прийому іммігрантів, то в абсолютних одиницях у період 2015–2030 рр. у світі нараховується 16 країн, до яких заїде понад 1 млн іммігрантів. Серед них (у порядку зменшення кількості потоку іммігрантів) – США (майже 14 млн), Саудівська Аравія та ОАЕ (по 6,1 млн), ПАР (3,6 млн), Таїланд (2,7 млн), Афганістан (2,3 млн), Ефіопія (2,0 млн), Франція (1,7 млн), Уганда (1,2 млн), Австралія (1,4 млн), Російська Федерація (1,4 млн), Аргентина (1,1 млн), і близько 1 млн іммігрантів приймуть Нігерія, Швейцарія, Канада та Нідерланди.

Звернемо увагу на дві європейські країни: Бельгію та Нідерланди. Щодо цих країн ми прогнозуємо не лише значне зростання іммігрантів в абсолютних числах (протягом 2015–2030 рр. прогнозуємо, що в Бельгію заїдуть понад 0,9 млн осіб, а в Нідерланди – понад 1 млн осіб), а й значне зростання питомої ваги іммігрантів відносно власного населення (відповідно з 12 % до 19 % та з 10 % до 15 %). Цей приріст питомої ваги іммігрантів – найбільший за цей період у Європі. Загалом до 2030 року до взятих до аналізу європейських країн (із населенням більше 5 млн осіб) заїде близько 7 млн іммігрантів. Це значне число, але нагадаємо, що це лише 12 % від усього прогнозованого обсягу міжнародного міграційного руху за цей період.

Згідно з прогнозом, до 2020 р. буде лише 56 країн, які характеризуватимуться приростом кількості іммігрантів відносно кількості власного населення. Причому лише кілька країн переживатимуть досить швидке зростання питомої ваги іммігрантів: ОАЕ (збільшення майже на 10 % – від 86 % до 97 % від власного населення), Саудівська Аравія (збільшення на 3 %), Швейцарія, Бельгія та Чад (збільшення на понад 2 %). Кілька досить різних країн – Сінгапур, Афганістан, ПАР, Нідерланди та Таїланд – характеризуватимуться зростанням питомої ваги іммігрантів відносно власного населення на 1–2 %). Решта із 56 країн характеризуватимуться незначним зростанням кількості іммігрантів відносно власного населення. Важливо, що згідно з прогнозом, 62 країни характеризуватимуться поступовим зменшенням чисельності іммігрантів відносно власного населення. До таких країн також належать Іспанія та Ліван.

За прогнозом, до кінця періоду 2015–2030 рр. залишаться лише 49 країн зі зростанням питомої ваги імігрантів. Причому їх склад дещо зміниться. Наприклад, Іспанія та Ліван перейдуть до їх числа. Відповідно, до країн із від’ємним приростом питомої ваги імігрантів в цей період можна віднести вже 68 країн (ще одна країна – Куба – зберігатиме стабільність щодо питомої ваги мігрантів). Причому збільшення питомої ваги імігрантів за цей період хоча б понад 2 % прогнозується лише в 14 країнах. Серед країн, у яких питома вага імігрантів значно збільшиться, виділяються такі: ОАЕ (зростання більше, ніж удвічі), Саудівська Аравія та Швейцарія (зростання понад 10 %), Бельгія, Сінгапур, Нідерланди, Афганістан, ПАР, Таїланд (зростання на 4–8 %). Цікаво, що незважаючи на алармістські прогнози [15], Великобританія за період 2015–2030 рр. буде зберігати позиції країни із майже незмінним значенням питомої ваги імігрантів на рівні близько 10–11 %.

Звернемо увагу на те, що в деяких країнах – наприклад, Румунії чи Португалії, прогнозований приріст питомої ваги імігрантів (відповідно, на 9,6 % та 4,8 %) не супроводжується значним збільшенням абсолютної кількості імігрантів, а пов’язаний більшою мірою зі зменшенням кількості власного населення.

Особливість нашого підходу до побудови моделі, за якого кожна країна розглядається і як потенційний постачальник мігрантів, і як потенційний реципієнт мігрантів, дала змогу винайти кілька несподіваних, на перший погляд, напрямків міграції, які мають неабиякі перспективи зростання. Наш прогноз показує, що, наприклад, Афганістан неминуче поступово стає місцем тяжіння для кількох мільйонів імігрантів. Згідно з прогнозом, питома вага імігрантів в Афганістані поступово збільшиться з 1 % в 2015 р. до 6 % в 2030 р. В абсолютних числах це означає збільшення кількості імігрантів з 400 тис до 2,6 млн. Значну частину цих мігрантів – понад 2 млн осіб – складатимуть емігранти із сусіднього Пакистану.

Описаний нами феномен іміграційного тяжіння до Афганістану дає змогу стверджувати, що ситуація міграційних потоків уже відходить та поступово і далі буде відходити від звичної для публіцистики моделі «бідний Південь» – «багата Північ». До того ж аналіз прогнозів парних міграцій між країнами показує, що вже зараз відбувається та буде нарощуватись міграція «бідні країни» ⇒ «бідні країни з іншими умовами життя». Крім того, продовжить нарощуватись міграція по лінії «бідні країни» ⇒ «середні країни» та «середні країни» ⇒ «багаті країни». А також вимальовуються та поступово наростають окремі лінії міграцій «середні країни» ⇒ «середні країни з

іншими умовами життя» та «багаті країни» \Rightarrow «середні та багаті країни з різними умовами життя». Цей висновок цілком кореспондує з результатами досліджень С. R. Parsons, R. Skeldon, T. L. Walmsley та L. A. Winters [16].

Результати прогнозування за високим та низьким прогнозними сценаріями ООН у загальних рисах повторюють описаний нами прогноз за середнім сценарієм. Водночас спостерігається дещо відмінна амплітуда прогнозованих значень у масштабі світу та окремих країн.

У масштабі світу, згідно з високим сценарієм, до 2030 р. прогнозована кількість міжнародних мігрантів складе майже 256 млн осіб. У відсотках до загальної кількості населення Землі, згідно з високим сценарієм ООН, частка мігрантів складатиме в 2030 році 2,9 %. Тобто у відсотках дещо більше, ніж за середнім сценарієм.

За низьким сценарієм до 2030 р. прогнозована кількість міжнародних мігрантів складе 253 млн осіб. У відсотках до загальної кількості населення Землі згідно з низьким сценарієм ООН частка мігрантів складатиме в 2030 р. 3,1 %, тобто у відсотках майже стільки, скільки за середнім сценарієм.

Отже, можемо констатувати, що побудова прогнозу міграційних потенціалів за всіма трьома сценаріями народонаселення ООН є залишковою та малоінформативною. Для цілей середньострокового прогнозування достатньо спиратись на середній сценарій.

Зазначимо, що наш прогноз вказує на велику розбіжність між кількістю дійсних мігрантів та тих, хто бажає, чи бажав би емігрувати. Отже, з 700 млн осіб, які, згідно з дослідженням Gullup Inc [17], хотіли б мігрувати, понад 90 % згідно з нашим прогнозом до 2030 р. залишаться вдома.

Під час побудови моделі та її верифікації було з'ясовано, що, незважаючи на те, що враховані в ній 118 країн охоплюють понад 97 % населення Землі, сукупна чисельність мігрантів усіх парних міграційних відносин цих країн станом на 2015 р. становить близько 80 % усієї кількості міжнародних мігрантів [stock of migrants]. Так само, враховуючи дані початку 2000-х років, внесок взятих до аналізу 118 країн до обсягу загального міграційного потоку у світі складає понад 80 % від загальної чисельності мігрантів світу в цей період. Позитивним моментом є те, що за даними 1990–2015 рр. міграційні потоки в обраній нами системі зі 118 країн постійно охоплювали близько 80 % усіх міграційних потоків світу. Отже, запропонована нами модель здатна цілком адекватно відображати загальний приріст обсягів міжнародних мігрантів у світі з відповідною поправкою. Але, виявляється, сукупність понад 100 дрібних країн має суттєвий (майже 20 %) внесок у глобаль-

ний розподіл міграційних потоків. Отже, одним із важливих напрямів подальшого вдосконалення запропонованої нами моделі вважаємо включення до аналізу та системи прогнозу усіх 232 країн світу.

Необхідно зазначити, що прогнози, побудовані за нашою моделлю щодо легальної міграції, закладають також ґрунт для середньо- та довгострокового прогнозування обсягів та напрямків нелегальної міграції, оскільки є очевидною та майже загальноприйнятою думка про те, що нелегальна міграція добре корелює з обсягами наявних діаспор.

Загалом можна констатувати, що прогнозні обсяги та потоки міжнародної міграції не становитимуть додаткової небезпеки для світового політичного процесу, хоча дезінформування населення окремих країн щодо кількості іммігрантів здатне сприяти дестабілізації політичного процесу. Тому важливим є максимальне інформування широкого загалу щодо даних цього прогнозу, бо це важливий елемент збереження політичної стабільності та певного нівелювання прямих настроїв у сучасних суспільствах, особливо країн, які традиційно (і, як було показано, не дуже правильно) сприймаються як країни-приймачі мігрантів.

Література:

1. Davis K. Social Science Approaches to International Migration // Population and Resources in Western Intellectual Traditions / edited by M. S. Teitelbaum, J. M. Winter. N.Y.: The Population Council, 1988. pp. 245–261.

2. Alvarez-Plata P., Brücker H. and Siliverstovs B. Potential Migration from Central and Eastern Europe into the EU-15: Report for the European Commission. Berlin: DG Employment and Social Affairs, 2003.

3. Raymer J. et al. Integrated Modelling of European Migration. *Journal of the American Statistical Association*. 2013. 108 (503). P. 801–819. URL: <http://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/01621459.2013.789435>

4. World Population Prospects: The 2002 Revision. United Nations Department of Economic and Social Affairs, Population Division. Vol. III: Analytical Report, 122. URL: http://www.un.org/esa/population/publications/wpp2002/WPP2002_VOL_3.pdf

5. World Population Prospects: The 2015 Revision. United Nations, Department of Economic and Social Affairs, Population Division, 2015. DVD Edition, File MIGR/2. URL: <http://www.un.org/en/development/desa/population/migration/data/empirical2/migration-flows.shtml#>

6. International migrant stock, total. The World Bank. URL: <http://api.worldbank.org/v2/en/indicator/SM.POP.TOTL?downloadformat=excel>

7. Trends in International Migrant Stock: Migrants by Destination and Origin: United Nations database, POP/DB/MIG/Stock/Rev.2015. United Nations, Department of Economic

and Social Affairs. URL: <http://www.un.org/en/development/desa/population/migration/data/empirical2/migrationflows.shtml#>

8. Global International Migrant Stock: The UK in International Comparison. The migration observatory at the University of Oxford (08 AUG 2014). URL: <http://www.migration-observatory.ox.ac.uk/resources/briefings/global-international-migrant-stock-the-uk-in-international-comparison/>

9. Trends in International Migrant Stock: The 2013 revision: United Nations database, POP/DB/MIG/Stock/Rev.2013. United Nations, Department of Economic and Social Affairs. URL: <http://www.un.org/en/development/desa/population/migration/data/estimates2/estimatestotal.shtml>

10. Mykola Polovyi. Personal site. URL: <http://myko.name/forecasts>

11. Massey D. Why Does Migration Occur? A Theoretical Synthesis. The Handbook of International Migration: The American Experience / ed. Ch. Hirschman, P. Kasinitz, J. De Wind. New York: Russell Sage Foundation, 1999. Pp. 34–52.

12. Massey D. S. et al. Return to Aztlan: The Social Process of International Migration from Western Mexico. Berkeley, Los Angeles: University of California Press, 1987. Pp. 42–44.

13. Gurak D. T., Caces F. Migration Networks and the Shaping of Migration Systems. International Migration Systems / ed. M. M. Kritz, L. L. Lim, H. Zlotnik. Oxford: Clarendon Press, 1992. Pp. 150–176.

14. Коротаев А. В., Зинькина Ю. В. Прогнозирование социополитических рисков: ловушка на выходе из мальтузианской ловушки. *Информационный бюллетень Ассоциации «История и компьютер»*. 2010. Вып. 36. С. 101–102.

15. Global International Migrant Stock: The UK in International Comparison (08 AUG 2014). The migration observatory at the University of Oxford. URL: <http://www.migration-observatory.ox.ac.uk/resources/briefings/global-international-migrant-stock-the-uk-in-international-comparison/> (дата звернення: 13 квітня 2019).

16. Parsons Christopher R. et al. Quantifying International Migration: A Database of Bilateral Migrant Stocks. Policy Research Working Paper; No. 4165. (World Bank, Washington, DC, 2007). URL: <https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/7244>, 21 (дата звернення: 3 квітня 2019).

17. Esipova Neli et al. The World's Potential Migrants: Who They Are, Where They Want to Go, and Why It Matters. Gallup. URL: https://www.imi.ox.ac.uk/news/presentation-available-from-gallup-seminar-on-worlds-potential-migrants/gallup_whitepaper_migration-1.pdf (дата звернення: 13 квітня 2019).

1.2. СУЧАСНІ МІГРАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ В УКРАЇНІ

Пачос Ю. В.

Міграційні процеси – невід’ємна частина розвитку людської цивілізації. Неодноразово в історії ці процеси ставали каталізаторами створення нових держав, формування націй та етносів (наприклад, Велике переселення народів, створення США як держави мігрантами) [27, с. 32]. За сучасних умов роль міграції змінилася. Якщо раніше міграційні процеси обумовлювали розвиток економіки, визначали демографічні процеси, впливали на політику, то сьогодні міграція стає індикатором ефективності державних політик країн-донорів та країн-реципієнтів. Міграційні процеси стають результатом державної політики в соціально-економічній, культурній, освітній сферах, показником ефективності діяльності державних інститутів, формують позиції держав у світі.

Світові тренди вказують на подальше зростання мобільності населення у світі, особливо міграції висококваліфікованих фахівців. Адже глобалізація світових процесів, стирання кордонів між державами, поява глобальних впливових міст – усе це створює умови для спрощення рухливості населення світу. А сучасні інформаційно-комунікаційні технології є простором творення мотивацій до міграції людей, які спрямовані на успіх або на мінімізацію втрат [52]. За таких зовнішніх умов світу та внутрішніх чинників кожної держави мотивації до міграції зростатимуть і будуть тривалий час одним з визначальних трендів світового розвитку, особливо у сфері політики та економіки.

Комплексний аналіз сучасних міграційних процесів в Україні, теоретичні та прикладні аспекти трудової міграції, оцінка масштабів міграції та впливу на демографічний, соціально-економічний, політичний розвиток, прогнозування міграційних процесів, дослідження імміграції в Україну та інтеграції іммігрантів стали предметом наукових пошуків українських вчених Т. А. Драгунової [13], Е. М. Лібанової [29, 30], О. А. Малиновської [32, 33, 34], О. В. Позняка [39, 40], О. У. Хомри [53] та когорти інших дослідників: демографів, політологів, міжнародників.

Зі здобуттям Україною незалежності та її громадянами права вільно пересуватися кардинально змінились напрями та види міграцій. Підписання Угоди про асоціацію з ЄС та отримання безвізового режиму у 2017 р. стали каталізатором багатьох реформ, зокрема у сфері міграційної політики. Однак анексія Криму та війна на Сході викликали значні вимушені внутрішні

переміщення населення, економічну кризу та зміни у міграційних потоках за кордон. Тобто міграційні процеси за сучасних умов мають не тільки вплив на економіку, суспільство, розвиток держави загалом, а й самі є результатом державної політики в тій чи іншій сфері суспільного життя та стають показником ефективності інститутів державної влади.

Внутрішні та зовнішні переміщення населення стають результатом державної політики України, а також результатом міграційних політик інших держав світу. Міграцією розуміємо як переміщення населення, які супроводжуються зміною місця проживання та / або місця роботи поза межами батьківщини. За напрямками міграції можуть бути внутрішніми та зовнішніми. За причинами, що спонукають населення України до міграції (і внутрішньої, і зовнішньої) можна виокремити такі групи міграцій: економічна – трудова як підвид (пошук більш високооплачуваної роботи, кращих умов ведення бізнесу), соціальна (шлюб, пошук кращих умов життя, прагнення до самореалізації), культурна (повернення на батьківщину предків), політична (політичні переслідування), військова (переміщення внаслідок збройних конфліктів), освітня (навчання в закладах вищої освіти, довготривалі стажування), екологічна (переміщення через забруднення території).

Щодо політико-правового регулювання міграцій в Україні. Нормативно-правову базу регулювання міграційних процесів в Україні становлять: Конституція України, законодавство України (закони та підзаконні акти) та міжнародні правові акти регулювання міграцій, ратифіковані Україною.

Положення Конституції України щодо міграції є демократичними, відповідають рекомендаціям ООН, Ради Європи, МОМ, МОП, УВКБ ООН, Організації з безпеки і співробітництва в Європі та інших міжнародних організацій у міграційній сфері. Найважливішим є положення, в якому закріплено право особи вільно залишати Україну, а для громадян України також вільно повертатися в Україну. У п. 10 ст. 92 Конституції України закріплено той факт, що винятково законами визначаються основи регулювання демографічних і міграційних процесів, і винятково законами встановлюється порядок утворення і функціонування вільних та інших спеціальних зон, що мають міграційний режим, відмінний від загального.

Отже, визначивши головні правові засади міграційної політики, Конституція України забезпечила подальший розвиток нормативно-правової бази щодо регулювання внутрішніх та зовнішніх міграційних процесів.

До прийняття Конституції України у 1994 р. Верховною Радою були затверджені два важливі закони: «Про порядок виїзду з України і в'їзду в

Україну громадян України» [14] та «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства» [15], що регулювали питання, пов'язані з переміщенням населення.

У 2001 р. було прийнято кілька законів України, що регулюють процеси міграції: «Про громадянство» [16], «Про імміграцію» [17], «Про біженців» [18]. Цими законами були визначені основні терміни, врегульовані правові статуси та їх змістове наповнення в контексті правового захисту.

У 2003 р. нормативно-правова база з міграції була поповнена Законом України «Про свободу пересування та вільний вибір місця проживання» [22].

За умов трансформації політичної системи, економічних перетворень та соціальних змін особливо гострим постає питання врегулювання саме трудової міграції. Трудова міграція в Україні регламентується низкою законів, постанов та міждержавних угод. У першій половині 1990-х рр. Україна уклала угоди про працевлаштування і соціальний захист громадян спільно з Молдовою, Російською Федерацією, Білоруссю, Вірменією, В'єтнамом, Польщею, Латвією та Литвою.

Активізувався процес врегулювання міграційних процесів після 2010 р. У травні 2011 р. Указом Президента України було затверджено Концепцію державної міграційної політики України [42], пізніше – План заходів з реалізації Концепції [41]. У 2011 р. Верховна Рада України прийняла у нових редакціях закони «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства» [23] та «Про біженців та осіб, які потребують додаткового чи тимчасового захисту» [19].

У липні 2012 р. було прийнято новий Закон України «Про зайнятість населення» [21], в якому було вперше подано визначення терміна «трудова міграція», а також введено в дію низку нормативно-правових норм регулювання трудової міграції.

Наступна хвиля активної законотворчості у сфері міграційної політики спостерігається після 2014 р., що було обумовлено виконанням Україною зобов'язань щодо виконання Плану дій з лібералізації візового режиму з ЄС.

У листопаді 2015 р. був прийнятий довгоочікуваний Закон України «Про зовнішню трудову міграцію», яким Україна як держава вперше задекларувала готовність захищати права та інтереси своїх громадян, що працюють закордоном, а також продемонструвала зацікавленість в поверненні мігрантів до України та готовність створити умови для реінтеграції мігрантів та їх сімей.

Влітку 2017 р. Кабінетом міністрів України була схвалена Стратегія державної міграційної політики України на період до 2025 року [46], яка

враховує чинники, що впливають на міграційні процеси в державі (трудова міграція, еміграція, вимушене внутрішнє переміщення з тимчасово окупованої території і зони АТО).

Внутрішні міграційні процеси в Україні фактично ніколи не були предметом окремого державного регулювання. Внутрішні міграції не впливають на кількість і склад населення, не спричиняють втрату трудового потенціалу та людського капіталу держави, але є не менш важливими в контексті соціально-економічного розвитку і національної безпеки.

Особливо гостро питання врегулювання внутрішніх міграцій постало в зв'язку з анексією Криму та військовими діями на Сході України. Адже вперше в історії України люди змушені були покидати свої домівки та мігрувати в інші регіони.

У першому стратегічному документі стосовно міграції – Концепції державної міграційної політики (2011 р.) – внутрішня міграція не значилась у стратегічних пріоритетах міграційної політики України. Окремих питань внутрішньої міграції законодавці торкалися в Стратегії демографічного розвитку період до 2015 р. [45]. Питання внутрішньої міграції було порушено в Державній стратегії регіонального розвитку на період до 2020 р. [43].

Щодо власне категорії переселенців «внутрішньо переміщені особи» (далі – ВПО), то законодавча база щодо регулювання їх переміщень, обліку та інтеграції повільно, але поповнюється. Схвалений Верховною Радою у 2014 р. Закон України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» [20] вводить до загального дискурсу власне поняття «внутрішньо переміщена особа», а також регулює захист прав та свобод громадян України, що вимушено покинули територію Криму, окуповані частини Донецької і Луганської областей.

Наприкінці 2017 р. урядом України була схвалена Стратегія інтеграції внутрішньо переміщених осіб та впровадження довгострокових рішень щодо внутрішнього переміщення на період до 2020 року [47]. Однак, незважаючи на спроби врегулювати питання правового статусу ВПО, багато нагальних питань, зокрема і щодо житла, реєстрації, права голосувати на місцевих виборах, залишаються відкритими.

Важливою складовою частиною нормативно-правової бази регулювання міграційних процесів є міжнародні акти, ратифіковані Україною. Це декларації (Загальна декларація прав людини, Декларація Міжнародної організації праці основних принципів та прав у світі праці); міжнародні конвенції, хартії (Європейська конвенція про правовий статус трудящих-мігрантів, Конвенція про статус біженців, Європейська соціальна хартія).

Щодо внутрішніх міграційних процесів. До початку війни на Сході України територіальна мобільність українців до війни була невисокою порівняно зі світовими трендами міграції, де внутрішні переселення є важливим складником збалансування ринку праці та динамічного розвитку економіки розвинутих країн [27].

Сучасні внутрішні міграційні процеси в Україні мають низку тенденцій та особливостей. Переважно міграція всередині країни є внутрішньорегіональною і міжрегіональною. До такої міграції українців спонукають економічні чинники. Переважно економічні чинники спонукають українських громадян здійснювати внутрішню міграцію.

Внутрішньорегіональна міграція – це переміщення населення з сільських поселень до міських у тій самій області. Це прояв тенденції зростання урбанізованості регіонів України. Населення рухається з депресивних регіонів у ті, які динамічно розвиваються, з сільської місцевості в міста та розвинуті промислові центри. Внаслідок цього сільське населення України у період 2012–2016 рр. щороку скорочується на 0,1 % на користь зростання міського населення [10]. Особливістю внутрішньорегіональної, зокрема трудової, міграції, так званої «маятникової міграції», є поїздки на роботу, що не тягнуть за собою зміну місця проживання, а лише переміщення на роботу в сусідній населений пункт.

Міжрегіональна міграція становить більше третини обсягів міграції всередині країни (36 % у 2003 р., 37 % у 2008 р. та 39 % у 2012 р.) та переважно скерована до найбільших міст України – Києва, Львова, Харкова, Дніпра, Одеси. Внаслідок такого міграційного руху скорочується населення сільської місцевості Заходу і Півночі України [12].

Варто зазначити, що чоловіки частіше беруть участь у внутрішній міграції (62 %), ніж жінки (38 %), і ця тенденція буде продовжуватися в найближчому майбутньому [8].

За умов анексії Криму та початку війни на Сході України у 2014 р. в Україні з'являється нова хвиля внутрішньої міграції та тип внутрішніх мігрантів – внутрішньо переміщені особи з тимчасово окупованих територій та районів проведення антитерористичної операції. За даними Державної міграційної служби, станом на 31 грудня 2014 р. загальна кількість таких осіб, з урахуванням переміщених у межах Донецької та Луганської областей, становила близько 630 тис. осіб [10]. За даними ООН кількість біженців і внутрішньо переміщених осіб в Україні значно вища – 1,8 млн осіб з урахуванням тих, хто переїхав в інші регіони України, та тих, хто виїхав за межі країни [29, с. 12].

Щодо зовнішньої міграції українців. Аналізуючи міграційну динаміку українців за період незалежності, можна дійти певних висновків. У перші роки незалежності України спостерігалось різке зростання міграційного приросту до рівня +288,1 тис. осіб (+5,5 %), у наступні два роки відбувся надзвичайно різкий спад – до –140 тис. осіб або –2,8 % у 1994 р. [40]. На початку XXI ст. негативне сальдо почало зменшуватись, а у 2005 р. було зафіксовано позитивне міграційне сальдо (+4,6 тис. осіб), ця тенденція спостерігається і в наступні 12 років. (табл. 1.2.1).

Таблиця 1.2.1 – Міграційні потоки в Україну й з України за даними Державної служби статистики за 2002–2017 рр. [26]

Роки	Кількість тих, хто прибув в Україну	Кількість тих, хто вибув з України	Сальдо міграції
2002	42 473	76 264	-33 791
2003	39 489	63 699	-24 210
2004	38 567	46 182	-7 615
2005	39 580	34 997	4 583
2006	44 227	29 982	14 245
2007	46 507	29 669	16 838
2008	37 323	22 402	14 921
2009	32 917	19 470	13 447
2010	30 810	14 677	16 133
2011	31 684	14 588	17 096
2012	76 361	14 517	61 844
2013	54 100	22 187	31 913
2014	42 698	21 599	21 099
2015	30 659	21 409	9 250
2016	14 311	6 465	7 846
2017	28 360	20 234	8 126
Всього	630 066	458 341	-

Дані Державної служби статистики України не відображають реальну ситуацію із зовнішньою міграцією українців, адже Державна служба статистики використовує лише дані щодо зміни реєстрації місця проживання і не враховує зовнішню трудову, освітню, соціальну міграцію, нелегальні міграції, а також переміщення, пов'язані з анексією Криму та війною на Сході України.

В Україні більше ніж за 20 років незалежності так і не налагоджено систему обліку міграцій з України. Офіційна статистика не враховує тимчасових та сезонних трудових мігрантів, тих, хто виїхав на навчання або стажування, а також нелегальну та напівлегальну міграцію.

Міграційні потоки з України мають різні вектори та причини, що визначають їх переміщення. Аналізуючи міграційні профілі України, опубліковані

Державною службою статистики, за 2010–2016 рр. можна прослідкувати, до яких країн найчастіше виїжджають громадяни України (з різною метою) (табл. 1.2.2) [28, с. 28; 35, 36, 37, 38].

Таблиця 1.2.2 – Дані про виїзд громадян України за кордон по найбільш відвідуваних країнах світу (країни, які відвідали понад 100 000 українських громадян у 2010–2016 рр.)

Країна	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	Всього
Польща	4 038 219	5 133 253	5 787 078	7 018 179	7 672 751	9 519 193	10 133 129	49 309 802
Росія	5 450 385	5 729 649	6 104 406	6 222 081	4 713 731	4 161 055	4 106 363	36 487 670
Угорщина	1 798 628	1 732 483	1 762 567	1 900 597	2 152 588	2 442 186	2 896 926	14 685 975
Молдова	1 902 351	2 237 003	2 180 027	2 401 214	2 425 884	1 731 628	1 692 458	14 570 565
Білорусь	1 193 177	1 632 976	1 722 523	1 776 374	1 608 651	1 390 854	1 191 929	10 516 484
Румунія	515 585	567 557	559 134	802 377	530 347	4 161 055	916 667	8 052 722
Туреччина	511 852	656 476	597 711	605 075	476 011	538 878	949 919	4 335 922
Словаччина	392 584	430 141	510 278	571 274	656 146	755 291	886 126	4 201 840
Єгипет	344 327	309 645	299 837	338 308	402 577	352 870	420 335	2 467 899
Німеччина	397 662	373 004	382 619	377 777	310 176	295 483	299 063	2 435 784
Італія	123 106	140 548	155 269	193 605	174 843	116 242	125 992	1 029 605
ОАЄ	69 912	114 358	151 526	211 013	162 124	137 905	158 357	1 005 195
Ізраїль	73 965	138 737	143 358	126 803	119 197	130 416	147 213	879 689

Протягом останніх шести років лідерами були 13 країн, до яких в'їжджало більше 100 000 українців щороку. З них п'ять країн користувались найбільшим попитом серед українських громадян – це Польща, Росія, Угорщина, Молдова і Білорусь. До 2013 р. до Російської Федерації був спрямований найбільший потік українців, але з 2013 р. поступово зростає кількість українців, які виїжджають до Польщі.

Протягом 2014–2016 рр. українців до Польщі виїжджає удвічі більше, ніж до Росії. Звичайно, на такі показники вплинула анексія Криму та російсько-українська війна. Окрім того, держави, які лідирують у списках найбільш відвідуваних українцями країн, провадять на рівні державної політики залучення та заохочення мігрантів, особливо трудових, з метою вирішення своїх внутрішніх проблем, пов'язаних із відновленням людського та трудового ресурсів.

Останнє соціологічне опитування щодо міграційних настроїв українців, проведене групою «Рейтинг», демонструє, що третина населення України має бажання поїхати за кордон на постійне місце проживання. Причинами, що спонукають думати про еміграцію, українці називали сподівання отримати кращі умови для життя – 64 %, бажання забезпечити краще майбутнє для дітей – 34 %, відсутність достойної роботи в Україні – 23 %, бажання отримати кращу освіту – 12 %. Менше 10 % вказали причинами відсутність

безпеки в Україні, можливість отримати краще медобслуговування, кращі умови ведення бізнесу, бажання самореалізації, сімейні обставини. Через ціннісний конфлікт та політичні переслідування бажають виїхати не більше 1 % опитаних [11]. Більшість причин міграції з України – економічні та соціальні, що результують у значний приріст трудової і освітньої міграції, зокрема до Польщі. Забезпечення гідних економічних, соціальних, освітніх, культурних та інших умов є зоною діяльності та відповідальності державних інститутів.

Трійка країн – Польща, Росія, Угорщина – є сусідніми та близькими до України за різними ознаками, що створюють сприятливі умови для збільшення міграційних потоків до цих країн (наприклад, це мова, чисельні національні меншини, що компактно проживають на території України, спільність історії та історична пам'ять, тісні родинні зв'язки, походження).

Однак за сучасних умов найбільшу роль у зростанні міграції українців до цих країн відіграє державна політика – цілеспрямований комплекс заходів, рішень та дій інститутів влади по заохоченню українців до переміщення, особливо репатріації своїх співвітчизників, з метою поповнення власного людського капіталу та трудових ресурсів.

Росія, яка протягом 20 років була на першому місці за кількістю українських мігрантів, ще з 1990-х рр. на законодавчому рівні закріпила підтримку своїх співвітчизників за кордоном, а у 2012 р. наказом Президента РФ створено некомерційну організацію «Фонд підтримки і захисту співвітчизників, що проживають за кордоном», засновниками якої є Міністерство закордонних справ Росії та Федеральне агентство «Росспівробітництво». Основною метою Фонду проголошено надання правової та іншої необхідної допомоги у разі порушення їх прав, свобод і законних інтересів відповідно до загально-визнаних принципів і норм міжнародного права в сфері захисту прав людини [49]. Росіяни за кордоном, а також російськомовне населення інших країн, завжди сприймалось Російською Федерацією як інструмент просування національних інтересів, а також впливу на внутрішньополітичний дискурс та економічне становище тих країн, де вони проживають. На жаль, результатом такої державної політики стало не тільки зростання кількості мігрантів, а й анексія Криму та війна на Донбасі.

Саме через військову агресію Росія поступово втрачає свою привабливість для українських мігрантів, а українці переорієнтовуються на країни ЄС, зокрема на Польщу та Угорщину, які також ведуть виважену політику щодо іммігрантів з України. У Конституції **Угорщини** закріплено зобов'язан-

ня держави опікуватися співвітчизниками за кордоном, створено потужну законодавчу базу (до 200 нормативно-правових актів), а з 2010 р. працює Міністерство у справах зарубіжних угорців, що контролює усю роботу зі співвітчизниками за кордоном [33, с. 138–139]. Поступово та цілеспрямовано Угорщина надає пільги (освітні, економічні, соціальні) для зарубіжних угорців, також для них із 2011 р. вступила в силу спрощена процедура отримання угорського громадянства. Українці на Закарпатті масово почали отримувати угорські паспорти, водночас залишаючись громадянами України. На 2015 р. 94 тисячі жителів Закарпатської області отримали паспорти Угорщини [31], а у березні 2017 р. президент Угорщини В. Орбан запропонував Президенту України П. Порошенку офіційно визнати подвійне громадянство на Закарпатті [50]. Такі дії сусідніх держав становлять серйозну загрозу не тільки для втрати людського капіталу, а і втрати територій, та загрожують національній безпеці України.

Польща протягом останніх 15 років зіштовхується з проблемою відтоку своїх громадян до країн Євросоюзу та гостро відчуває нестачу робочої сили. Незважаючи на поширення останнім часом антиіммігрантських настроїв у Польщі, все ж частина поляків розуміє роль українських іммігрантів для економіки їх країни [2]. Адже фактично українські мігранти заповнюють робочі місця тих поляків, які іммігрували до інших країн ЄС у пошуках роботи та кращих умов життя.

Україну та Польщу пов'язує територіальна близькість, спільність історії та історичної пам'яті, спорідненість мов та культур, родинні зв'язки, а також донедавна добросусідські відносини та взаємна підтримка на міжнародній арені. Після розпаду Радянського Союзу міграційні процеси між країнами посилились. Особливістю міграційних процесів стала їх регіональність – більшу частину мігрантів складають жителі західних областей України, що пояснюється близьким розташуванням до кордону, знанням польської мови, історичною пам'яттю.

Основними причинами вибору Польщі як місця проживання або місця роботи для українських мігрантів є соціальні, культурні, освітні, економічні / трудові. Відповідно такі ж типи міграції до Польщі є найпоширенішими. Наймасовішою, звісно, є економічна та трудова міграція. Причини міграції лежать у площині національних державних політик України і Польщі.

За даними Європейської комісії населення Польщі до 2060 р. скоротиться на 5 мільйонів осіб, а нація стрімко старіє і кожен третій поляк буде старше 65 років [3]. Тобто Польща у зв'язку з негативними демографічними та влас-

ними міграційними тенденціями провадить продуману політику залучення мігрантів з інших країн, зокрема України. Розглянемо причини міграції та політику Польщі щодо кожної сфери.

1. Соціальні (родинні зв'язки, возз'єднання родини). Так, наприклад, законодавство Польщі передбачає спеціальний порядок для іноземців, який дозволяє в'їзд і проживання до однієї з держав Європейського союзу членів сім'ї іноземця, який законно проживає в цій державі з метою збереження єдності сім'ї, тобто возз'єднання сім'ї [9, с. 8].

2. Культурні (повернення на батьківщину предків, релігійні причини). У 2000 р. сейм Польщі прийняв закон про репатріацію, яким визначався порядок повернення поляків на батьківщину. У 2017 р. до закону були внесені зміни, що значно спростили процедуру та умови повернення поляків: репатріантом є особа, яка прибула до Польщі на підставі польської національної візи та має намір залишитися в цій країні назавжди. Створені спеціальні державні органи, які опікуються репатріантами, а також центри мовної адаптації, передбачена матеріальна допомога, податкові пільги та забезпечення житлом [7]. У 2017 р. до Польщі повернулося 260 репатріантів із Казахстану, Росії, Узбекистану та України [51]. Завдяки внесеним до закону про репатріацію змінам передбачається, що число поляків, які повернулися, зростатиме.

3. Освітні (навчання в закладах вищої освіти, довготривалі стажування). За даними аналітичного центру CEDOS динаміка зростання кількості українців на навчання в закордонних університетах з 2009 по 2015 роки склала 129 %. Причому 2/3 цього приросту склали саме українці, які навчаються в польських університетах [44]. Якщо у 2008–2009 н. р. у польських ВНЗ навчалось 2 831 українець, то у 2015–2016 н. р. – 30 589 осіб, що складає понад 53 % усіх іноземних студентів у Польщі [6]. Вибір Польщі студентами обумовлений близькістю за мовною ознакою, великою діаспорою та власне присутнім «ефектом країни» – країни з високими витратами на освіту та високими потенційними доходами студентів.

Польські університети наприкінці 1990-х рр. – початку 2000-х рр. розгорнули вражаючі рекламні та рекруторські кампанії. Крім того, польський уряд один з перших у 1990-х рр. започаткував стипендіальні програми для навчання українців, і їх кількість зростає.

Натомість в Україні масштабне реформування освіти почалося кілька років тому, а до того: фінансування освіти відбувалося за залишковим принципом, більша частина його витрачалася на оплату праці, а не на інноваційний розвиток; до недавнього часу фактично була відсутня цілісна концепція

та стратегія розвитку освіти; система оцінювання якості освіти в Україні; попри намагання реформувати освіту провідною залишається тенденція щодо зволікання надання вишам повноцінної автономії, гальмування реформ, створення перепон у прийнятті нових законодавчих актів тощо.

4. Економічні та трудові (пошук високооплачуваної роботи, більш сприятливих умов ведення бізнесу, покращення матеріального становища тощо). Українці обирають Польщу місцем працевлаштування або їдуть туди з метою «човникової торгівлі».

Тренд 1990-х рр. «човникова торгівля» з Польщею, звичайно, поступово втратив свої початкові оберти. В Україні з метою боротьби з контрабандою з 1 січня 2018 р. почали діяти внесені до Податкового кодексу обмеження щодо безмитного ввезення товарів. Такі зміни викликали серйозний спротив у жителів прикордонних із Польщею областей, адже саме «човникові» торговці постраждають найбільше [48]. І, очевидно, цей вид міграції й надалі занепадатиме.

Найбільшу групу мігрантів становлять трудові мігранти, які поділяються на підгрупи: 1) трудові мігранти, які повернулися до України; 2) короткострокові трудові мігранти; 3) працівники-емігранти [24]. 38,9 % від загальної кількості трудових мігрантів протягом 2015–2017 рр. обирали місцем працевлаштування Польщу, 26,3 % – Російську Федерацію, 11,3 % – Італію.

У 2015 р. Національний банк Польщі провів масштабне дослідження щодо українських мігрантів у Польщі. Було підтверджено гіпотезу, що зростання хвилі мігрантів з України пов'язане з різким погіршенням політичної та економічної ситуації в Україні, тому до Польщі почали їздити українці, які раніше ніколи не в'їжджали, зокрема й вихідці з окупованих територій України. 41,3 % опитаних респондентів у 2014–2015 рр. вперше приїхали до Польщі з метою працевлаштування [4].

Через невиважену державну політику України протягом 2015–2016 рр. спостерігалось різке зростання кількості заробітчан у Польщі. Насамперед це було спричинено анексією Криму та війною на Сході України, що потягло за собою ускладнення соціально-економічного становища, економічну кризу. Крім того, ті, хто був змушений покинути свої домівки у Криму, Донецькій та Луганській областях, внутрішньо переміщені особи (ВПО), також почали шукати шляхів покращення умов життя через невизначеність на законодавчому рівні свого статусу, відсутність державної підтримки ВПО, незаконні обмеження та позбавлення окремих прав та свобод (перевірки щодо підтвердження статусу ВПО, позбавлення права голосувати на місцевих виборах тощо).

Українська дослідниця О. А. Малиновська вважає, що виїзди українців з метою працевлаштування у сусідній державі поділяються на дві нерівні групи [34, с. 35]. Перша з них – це відносно нечисленне працевлаштування на більш-менш тривалий час, здебільшого фахівців, вчителів, медиків, кваліфікованих робітників. До того ж Польща сприяє та заохочує їх працевлаштування, адже таким категоріям не потрібний дозвіл для працевлаштування.

Друга категорія – це українські заробітчани, які працюють сезонно та тимчасово у Польщі. До 2018 р. діяла спрощена процедура отримання дозволів на роботу, і так, наприклад, у 2015 р. українцям було видано 763 тис. запрошень на роботу з 788 тис. їх загальної кількості [4, с. 6]. Цей показник перевищив показник 2013 р. на 104,5 %, а в попередні роки він ледве перевищував відмітку 200 тис. З метою зменшення відсотка нелегального працевлаштування з 1 січня 2018 р. змінено порядок отримання дозволів на сезонні та тимчасові роботи, до того ж вони стають платними.

Однак залишається в дії норма щодо легальної роботи іноземця у Польщі протягом щонайменше 5 років на підставі віз та / або дозволу на проживання на визначений строк, дає право іноземцю звернутися в органи влади відповідно до місця проживання із заявою про видачу дозволу на поселення. Водночас у грудні 2017 р. Президент Польщі підписав закон, згідно з яким іноземці поза ЄС зможуть отримати посвідку на тимчасове перебування у Польщі за умов перенесення в країну підприємства з іншої держави [5]. Цей захід спрямований на заповнення нових робочих місць.

Крім усіх перелічених заходів державної політики Польщі, варто підкреслити, що набуття чинності у 2008 р. закону «Про карту поляка» було найважливішим стратегічним кроком у польській політиці залучення мігрантів. Карта поляка була введена з метою компенсації моральних та матеріальних втрат колишнім польським громадянам та їхнім нащадкам, які вимушено внаслідок зміни кордонів опинилася поза межами батьківщини. Закон передбачає видачу карти поляка громадянам країн СНД та Балтії польського походження. Цей документ дає можливість безкоштовно отримати тривалу багаторазову національну візу, а після приєднання Польщі до Шенгенської зони – візу категорії D, що дає змогу вільно пересуватися нею.

Фактично карта поляка є дієвим інструментом відновлення людських і трудових ресурсів Польщі. Її отримання має низку переваг (можливість перебування на території Польщі без дозволів на роботу; легальне працевлаштування без оформлення дозволу на роботу; ведення бізнесу на тих самих умовах, що й громадяни Польщі; безкоштовне медичне обслуговування;

преференції при вступі до вишів та безкоштовне навчання; 37 % знижка на проїзд у поїзді тощо), що робить бажаним для українців її отримання.

Наприкінці 2017 р. були внесені зміни закону про Карту поляка, які передбачають певне спрощення: особа, яка хоче отримати Карту поляка, не повинна доводити, що вона або її предки мали польське громадянство. Достатньо буде підтвердити, що особа або її предки мають польське походження, або підтвердити трирічну діяльність у товариствах польської національної меншини [7]. Якщо у 2008 р. Карту поляка отримали 3 тис. українців, то на кінець 2015 р. ця цифра збільшилася до 70 тис. громадян України [1]. Зі спрощенням процедури варто очікувати зростання кількості заяв на Карту поляка.

Останніми роками у Польщі спростилася процедура отримання громадянства іноземцями: з серпня 2012 р. громадянство Польщі може бути іноземцем, який на підставі дозволу на постійне проживання прожив у країні впродовж 3 років (раніше було 5), знає польську мову, має стабільний дохід та житло, а у 2016 р. набули чинності зміни, що дають змогу власникам Карти поляка через рік постійного проживання на території Польщі отримати її громадянство. Фактично Польща узаконила подвійне громадянство, тому що жоден нормативно-правовий акт не передбачає відмову від попереднього.

Польська державна політика спрямована на залучення людських ресурсів з-за кордону, особливо через міграційну кризу в ЄС та небажання приймати біженців з мусульманських країн, мігранти з України стали інструментом маніпулювання для польських політиків у суперечках із ЄС та розподілом прийому близькосхідних мігрантів. Апелюючи до великої кількості мігрантів з України, зокрема і тих, хто покинув території у зв'язку з військовими діями на Сході України, Польща має підстави відмовитись від надання притулку іншим іноземцям.

Водночас безсистемні дії державної влади України спонукають українців до міграції за кордон. Україна не веде облік мігрантів, що виїжджають за кордон працювати та навчатися, тобто немає оцінки масштабів міграції.

Складною залишається ситуація на сході України, а невизначеність статусу ВПО, обмеження їх прав створює умови для пошуку ними кращих умов життя та можливості заробити за кордоном.

Гостро стоїть питання корупції – за результатами глобального Індексу сприйняття корупції Transparency International після 2014 р. Україна не подолала межу корупції та залишається в переліку тотально корумпованих держав, посівши 131 місце зі 176 позицій у 2016 р. [25]

Соціально-економічна ситуація, незважаючи на реформи, вкрай складна, і ринок праці потерпає від нестачі працівників (від топ-менеджерів до працівників робітничих спеціальностей). Низький рівень життя, падіння національної валюти, а головне – відсутність стратегії розвитку людського капіталу, ускладнюють ситуацію на ринку праці та сприяють міграції українців за кордон цілими сім'ями. Так, за Індексом людського розвитку (Human Development Index) Україна належить до групи країн з високим рівнем людського розвитку. Вона посідає 84-те місце серед 188 країн. Однак, для порівняння, Польща займає 36 позицію, а Росія – на 49 [25]. Індекс охоплює три важливі й пов'язані між собою компоненти людського розвитку: матеріальний добробут, освіченість населення та його здоров'я. Негативна динаміка в рейтингу останніми роками пояснюється економічним складником – в Україні знизився валовий національний дохід на душу населення.

Відсутність системного реформування в освіті, зокрема інноваційного розвитку, спричинили низки факторів, що стимулюють відтік студентської молоді та викладацького складу за кордон: низький рівень фінансування, як наслідок – корумпованість вищої школи, нівелювання статусу вчителя та викладача, зниження якості освіти, зростання кількості вишів. Усе це є «Brain drain» та відтік людського капіталу – потенційної кваліфікованої робочої сили. Більшість студентів їдуть за кордон на навчання, а викладачі й науковці використовують закордонні освітні можливості з метою подальшого працевлаштування.

Отже, міграційні процеси (і внутрішні, і зовнішні) є результатом державних політик. З одного боку, негативне сальдо міграції – показник слабкості, несистемності, непослідовності державної політики країни-донора. З іншого – результат ефективної державної міграційної політики країни-реципієнта.

Системна всеохоплююча криза в Україні за умов війни на Сході активізувала міграційні потоки українців як всередині країни, так і за її межі.

Процес євроінтеграції України, що триває, має позитивний вплив на вдосконалення політико-правової бази регулювання міграційних процесів. Проте потребує вдосконалення низка нормативно-правових актів у частині реалізації державної політики щодо внутрішньої та зовнішньої трудової міграції.

Події на Сході України вплинули не тільки на внутрішні потоки трудової міграції, а й на географію напрямів зовнішньої трудової міграції українців. Наймасовішою серед усіх потоків міграції є трудова маятникова міграція, яка часто є небезпечною та неофіційною, супроводжується порушенням прав і свобод мігрантів.

Державні політики країн-реципієнтів Польщі, Росії, Угорщини демонструють свою ефективність через зростання або утримання рівня мігрантів з України. Українці обирають ці країни для міграції з метою отримання вищого заробітку, покращення соціальних умов, отримання пільг (Карта поляка, спрощена процедура отримання громадянства тощо).

Протягом останніх 10–12 років міграція українців до Польщі за офіційними та неофіційними оцінками демонструє зростання більше, ніж удвічі. Цьому сприяє чітка політика та продумана стратегія державних інститутів Польщі щодо відновлення людського капіталу, поповнення трудових ресурсів, омолодження нації, виживання та в подальшому зміцнення польської економіки за рахунок мігрантів, що поступово асимілюватимуться.

Натомість українські владні інститути демонструють бездіяльність стосовно врегулювання міграційних потоків, обліку мігрантів за кордон, розробку міграційної політики, а головне – на глобальному рівні, попри реформи, ситуація з економічним, політичним, соціальним становищем підштовхує з року в рік більшу кількість людей до міграції, зокрема трудової, а як наслідок – зростання кількості нелегальних емігрантів або емігрантів із «подвійним громадянством».

Перед державними інститутами України сьогодні стоїть питання збереження людського капіталу та надання достатніх можливостей для його розвитку і конвертації у реальну національну цінність. Світові тренди міграції демонструють відтік людського капіталу до глобальних міст та комфортних для життя зон.

Література:

1. Andrusieczko P. Czy Karta Polaka stanowi zagrożenie dla Ukrainy? “Mamy do czynienia z drenażem mózgów”. *Wyborcza.pl*. URL: <http://wyborcza.pl/7,75399,21749188, czy-karta-polaka-stanowi-zagrozenie-dla-ukrainy-mamy-do-czynienia.html>
2. Bartczak B. Ukraińcy nas ratują. *Gosc.pl*. URL: <https://gosc.pl/doc/4409674. Ukraincy-nas-ratuja>
3. Komisja Europejska alarmuje: Polska wymiera. Do 2060 roku będzie nas mniej o 5 mln. *Wprost*. URL: <https://www.wprost.pl/506303/Komisja-Europejska-alarmuje-Polska-wymiera-Do-2060-roku-bedzie-nas-mniej-o-5-mln>
4. Obywatele Ukrainy pracujący w Polsce – raport z badania. Badanie zrealizowane w 2015 r. Narodowy Bank Polski. Warszawa, 2016. 33 s. URL: http://www.nbp.pl/aktualnosci/wiadomosci_2016/20161212_obywatele_ukrainy_pracujacy_w_polsce_%E2%80%93raport_z_badania.pdf
5. Prezydent podpisał ustawę o cudzoziemcach. *RP*. URL: <http://www.rp.pl/Kadry/312139931-Prezydent-podpisal-ustawe-o-cudzoziemcach.html>

6. W Polsce studiuje 57 119 studentów zagranicznych ze 157 krajów. Edukacyjna “Perspektywy”. URL: http://www.perspektywy.pl/portal/index.php?option=com_content&view=article&id=2899:w-polsce-studiuje-57-119-studentow-zagranicznych-ze-157-krajow&catid=22&Itemid=119

7. Ustawa z dnia 7 kwietnia 2017 r. o zmianie ustawy o repatriacji oraz niektórych innych ustaw. URL: <http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU20170000858>

8. Безуглий П. Оцінка сучасних масштабів міграційних переміщень в Україні. *Evropský politický a právní diskurz*. 2018. Svazek 5. 1 vydání. S. 169–175.

9. Возз’єднання сімей іноземців в Польщі – законодавство і практика. Варшава, 2016. 40 с. URL: http://programy.hfhr.pl/uchodzcy/files/2016/08/UKR_laczenie-rodzin.final_.pdf

10. Демографічна і соціальна статистика України. Державний комітет статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>

11. Динаміка міграційних настроїв українців. Офіційний сайт соціологічної групи «Рейтинг». URL: http://ratinggroup.ua/research/ukraine/dinamika_migracionnyh_nastroevnij_xukraincev.html

12. Дослідження та діалог щодо політики у сфері міграції і грошових переказів в Україні. Міжнародна організація з міграції (МОМ), Представництво в Україні. URL: http://iom.org.ua/sites/default/files/mom_migraciya_yak_chynnyk_rozvytku_v_ukrayini.pdf

13. Драгунова Т. Управління міграційними процесами великих міст. *Україна: акти праці*. 2004. № 5. С. 35–39.

14. Закон України «Про порядок виїзду з України і в’їзду в Україну громадян України» від 21 січня 1994 року № 3857-ХІІ. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/3857-12>

15. Закон України «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства» від 04 лютого 1994 року № 3929-ХІІ. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3773-17>

16. Закон України «Про громадянство» від 18 січня 2001 року № 2235-ІІІ. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2235-14>

17. Закон України «Про імміграцію» від 07 червня 2001 року № 2491-ІІІ. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2491-14?nreg=2491-14&find=1&text=%EА%E2%EE%F2%E8&x=0&y=0#w11>

18. Закон України «Про біженців» від 21 червня 2001 року № N 2557-ІІІ. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2557-14/page>

19. Закон України «Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту». URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/3671-17>

20. Закон України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» від 20.10.2014 р. № 1706-VІІ. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1706-18>

21. Закон України «Про зайнятість населення». URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/5067-17>

22. Закон України «Про свободу пересування та вільний вибір місця проживання в Україні» від 11 грудня 2003 р. № 1382-ІV URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1382-15>

23. Закон України «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства». URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/3773-17>

24. Зовнішня трудова міграція населення (за результатами модульного вибіркового обстеження): Статистичний бюлетень. К., 2017. 36 с. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/publ11_u.htm
25. Зручний доступ до актуальних даних про позиції України у ключових міжнародних індексах / Україна в глобальних рейтингах. URL: <https://www.pravda.com.ua/cdn/graphics/ratings/#edu>
26. Населення та міграція. Державна служба статистики. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
27. Нагорняк Т. Л. Соціально-політичні чинники і наслідки міграційних процесів в Україні 2014–2016 рр. *Політичне життя*. 2016. № 3. С. 32–45.
28. Нагорняк Т. Л., Пачос Ю. В. Міграція українців до Польщі як наслідок державної політики. *Політичне життя*, 2018, № 3, С. 27–35.
29. Лібанова Е. М. Вимушене переселення з Донбасу: масштаби та виклики для України. *Вісник Національної академії наук України*. 2014. С. 15–24.
30. Людський розвиток в Україні: інноваційний вимір: колективна монографія / за ред. Е. М. Лібанової. К.: Інститут демографії та соціальних досліджень НАН України, 2015. 316 с.
31. Майже 100 тисяч жителів Закарпаття змінили паспорт на угорський. 27 лютого 2015 р. Офіційний сайт газети «Дзеркало тижня». URL: https://dt.ua/UKRAINE/mayzhe-100-tisyach-zhiteliv-zakarpattya-zminili-pasport-na-ugorsku-165496_.html
32. Малиновська О. А. Міграційна політика: глобальний контекст та українські реалії. К.: НІСД, 2018. 472 с.
33. Малиновська О. А. Політика сусідніх країн щодо співвітчизників як інструмент поповнення людських ресурсів: виклики та уроки для України. *Стратегічні пріоритети*. 2013. № 3(28). С. 138–146. URL: <http://sp.niss.gov.ua/content/articles/files/20-1437137553.pdf>
34. Малиновська О. А. Українсько-польський міграційний коридор: особливості та значення / *Демографія та соціальна економіка*. 2015. № 2(24). С. 31–40. URL: <http://sp.niss.gov.ua/content/articles/files/20-1437137553.pdf>
35. Міграційний профіль України. 2010–2013. К., 2014. 80 с. URL: https://dmsu.gov.ua/images/files/UKR_Migration_Profile_2015_1.pdf
36. Міграційний профіль України. 2010–2014. К., 2015. 79 с. URL: https://dmsu.gov.ua/images/files/pr2014_1.pdf
37. Міграційний профіль України. 2011–2015. К., 2016. 74 с. URL: <https://dmsu.gov.ua/images/files/MP2015.pdf>
38. Міграційний профіль України за 2016 рік. К., 2017. 98 с. URL: https://dmsu.gov.ua/assets/files/mig_profil/mig_prifil_2016.pdf
39. Позняк О. Оцінювання наслідків зовнішньої трудової міграції в Україні. *Демографія та соціальна економіка*. 2016. № 2(27). С. 169–182.
40. Позняк О. Зовнішня міграція громадян України за роки незалежності. *Агора*. Випуск 17. 2014. С. 49–54. URL: <https://kennankyiv.org/wp-content/uploads/2016/12/Pozniak.pdf>

41. План заходів з реалізації Концепції державної міграційної політики. Затверджений Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 12 жовтня 2011 р. № 1058 р. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1058-2011-%D1%80>
42. Про Концепцію Державної міграційної політики. Указ Президента України № 622/2011 від 30.05.2011 р URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/622/2011>
43. Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2020 року. Постанова Кабінету Міністрів України від 6 серпня 2014 р. № 385. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/385-2014-%D0%BF>
44. Слободян О., Стадний Є. Українські студенти за кордоном: скільки та чому? 13 грудня 2016. Сайт аналітичного центру CEDOS. URL: <https://cedos.org.ua/uk/osvita/ukrainski-studenty-za-kordonom-skilky-ta-chomu>
45. Стратегія демографічного розвитку в період до 2015 року. Затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 24 червня 2006 р. № 879. URL: zakon5.rada.gov.ua/laws/show/879-2006-p
46. Стратегія державної міграційної політики України на період до 2025 року. Схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 12 липня 2017 р. № 482-р. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/482-2017-%D1%80>
47. Стратегія інтеграції внутрішньо переміщених осіб та впровадження довгострокових рішень щодо внутрішнього переміщення на період до 2020 року. Схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 15 листопада 2017 р. № 909-р. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/909-2017-%D1%80>
48. Тузяк Н. Нові митні правила для українців. Як це тепер працює? Що означають норми про 24 години і 50 євро. Інформаційний портал zaxid.net. URL: https://zaxid.net/novi_mitni_pravila_dlya_ukrayintsiv_yak_tse_teper_pratsyuye_n1446243
49. О фонде. Официальный сайт Фонда поддержки и защиты прав соотечественников, проживающих за рубежом. URL: <http://pravfond.ru>
50. Орбан пропонує Україні узаконити подвійне громадянство для угорців Закарпаття. 30 березня 2017 р. *Європейська правда*. URL: <http://www.eurointegration.com.ua/news/2017/03/30/7063844/>
51. Цього року до Польщі прибуло 260 репатріантів. Польське радіо. URL: <http://www.polradio.pl/5/38/Artykul/341495>
52. Хэлворсон Х. Г. Психология достижений. Как добиться поставленных целей. М.: МиФ, 2013. 185 с.
53. Хомра А. У. Миграция населения: вопросы теории, методики исследования. К.: Наукова думка, 1979. 146 с.

1.3. ВЗАЄМОДІЯ ГРОМАДСЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЙ І ВЛАДНИХ ІНСТИТУТІВ ПОЛЬЩІ НА ПОЧАТКУ ХХІ СТ.

Окуньовська Ю. В.

У зв'язку зі вступом Польщі до Європейського Союзу та внутрішніми трансформаціями ЄС місце і роль громадських організацій у польському суспільстві зазнали змін. Це знайшло відображення у появі нових сфер діяльності громадських організацій та у зміні системи фінансування. Така ситуація зумовила подальшу професіоналізацію організацій, включно з використанням кваліфікованого персоналу, здатного протистояти викликам змін, що відбувалися в усьому суспільстві. У період членства в Європейському Союзі та швидко зростаючого соціально-економічного розвитку з'явилися нові проблеми, які мали суттєвий вплив на формування специфіки та масштабів діяльності громадських організацій. До них відносять такі:

- розвиток інформаційних технологій та створення інформаційного суспільства;
- трансформаційні процеси Європейського Союзу;
- вирівнювання соціально-економічних відмінностей між польськими регіонами та регіонами інших країн Європейського Союзу – з використанням структурних фондів.

Деякі зміни, що відбувалися у середовищі громадського сектору, виникали внаслідок того, що нові організації та послуги стали реакцією на попит суспільства. На думку автора, через це організації були змушені отримувати все більше доступу до державних питань та бути активними у сферах:

- послуг, оскільки це сектор із найвищим показником розвитку;
- бізнесу – через підтримку підприємців для отримання фінансування з фондів ЄС;
- соціальної, що мала на меті підтримку людей, які працюють і шукають роботу, а також підвищення мобільності працівників.

Участь громадських організацій у політичних процесах після вступу до Європейського Союзу варто розглядати за такими індикаторами:

- співпраця з іншими секторами;
- кількісні зміни громадських організацій.

Перші роки після вступу до ЄС (2005–2008 рр.) характеризувалися невисокою підтримкою в державній політиці стосовно усього «третього сектору». Можна констатувати продовження політики попереднього періоду, однак помітне зміцнення уряду в побудові партнерських відносин у форматі

«державне управління – ГО». Однією з причин такого розвитку відносин стало прагнення партії «Право і Справедливість» до зміни структури держави.

Після приєднання влади в 2007 р. до коаліції PO-PSL (Громадянська платформа – Польська селянська партія) було вирішено проводити програму «Громадянський ініціативний фонд». Тому було видано два акти: перший – Розпорядження Ради Міністрів (11 березня 2008 р.) на витрати в державному бюджеті у 2008 р. зі спеціального резерву – «Фонду громадянських ініціатив» [10], другий – резолюція Ради Міністрів (4 листопада 2008 р), яка ініціювала впровадження «Національної програми фонду громадських ініціатив з 2009–2013 рр.» [14].

Посилення потенціалу громадських організацій стало можливим завдяки Постанові Ради Міністрів (4 листопада 2008 р.) щодо «Стратегії підтримки розвитку громадянського суспільства на 2009–2015 рр.» [14].

Діяльність громадських організацій після вступу Польщі до Європейського Союзу можна розглядати через співпрацю з іншими секторами суспільства: владою – місцевими органами, бізнесом, та окремо необхідно виділити сферу освіти.

За даними асоціації KLON / JAWOR від 2008 р. партнерство організацій з органами місцевого самоврядування розвивається у позитивному напрямі, оскільки 70 % організацій заявляють, що вони регулярно контактують із місцевою та регіональною адміністрацією на регіональному та місцевому рівнях. В останні роки організації також збільшували своє фінансування з джерел місцевого самоврядування, що означає все більше соціальних внесків у здійснення суспільних завдань.

З 2003 р. по 2008 р. кошти, передані від підрозділів самоврядування до організацій, зросли на дві третини (67 %), з 1,6 млрд злотих до більше 2,8 млрд злотих. Близько 50,2 % організацій звітували у своїх бюджетах про доходи від джерел місцевого самоврядування. 30 % організацій підтримували зв'язок із державною адміністрацією, а її внесок у бюджет громадських організацій у 2007 р. був досить значним – до 30 %, а у 2003 р. – лише 13 % [4, с. 18].

Загалом доходи від центральної адміністрації або європейських фондів у 2008 р. становили майже половину (45 %) усіх доходів «третього сектору», з яких 15 % ішло на ГО. Це явище було досить негативним для організацій, оскільки вони ставали залежними від державних коштів. Проте завдяки зовнішньому фінансуванню зберігалася стабільність сектору.

Функціонування громадських організацій у Польщі регулюється цілою низкою правових документів, що забезпечують його функціонування. Водно-

час сфера правових норм не закінчується на зацікавленості держави в громадських організаціях. Крім правових норм, урядова адміністрація висловлює далекосяжну зацікавленість у громадському секторі. Таким чином, це показує їх реальний вплив на функціонування держави, і особливо – реалізацію її політики. Цей інтерес виражається, зокрема, у формуванні стратегічних документів, що слугують для регулювання та розвитку громадських організацій.

Важливим складником співпраці організацій та уряду є прийняття Радою Міністрів постанови щодо «Стратегії розвитку громадянського суспільства на 2009–2015 рр.» і резолюції про прийняття Національної програми «Фонду громадянських ініціатив на 2009–2013 рр.», представлений міністром праці та соціальної політики [11].

Реалізація Стратегії розвитку громадянського суспільства передбачала розширення участі громадян у суспільному житті, оскільки вона залежить від динаміки розвитку громадянських інститутів, в тому числі сильних громадських організацій. Стратегія фінансувалася за рахунок національних ресурсів (бюджетів державного та місцевих органів влади) і зарубіжних (ЄС та інші джерела). Стратегія повністю відповідає Стратегії національного розвитку Польщі (NDS) на 2007–2015 рр.

Оскільки Національна програма «Фонду громадянських ініціатив на 2009–2013 рр.» не повною мірою відповідала вимогам Стратегії національного розвитку (внаслідок неврахування всіх громадських інститутів), вона була реорганізована. Натомість була створена Національна операційна програма – «Фонд громадянських ініціатив» (PO FIO) – це підтримка розвитку громадянського суспільства. Основне завдання цієї програми полягає в тому, щоб розширити участь громадських організацій, церковних установ і релігійних організацій корисної діяльності в реалізації публічних завдань.

Фінансова підтримка громадських організацій у рамках Національної операційної програми – «Фонд громадських ініціатив» (PO FIO) тісно пов'язана з тією роллю, яку вони відіграють у модернізації держави; вони мають сприяти розширенню участі в реалізації необхідних реформ та реалізації принципу належного врядування. Програма також має підвищити потенціал розвитку цих організацій, що може бути досягнуто лише шляхом фінансування тренінгів, консультацій.

Фінансування PO FIO передбачалось виключно з національних ресурсів. Це означає легший доступ до грошей для невеликих громадських організацій, інноваційні проекти яких не можуть бути реалізовані через обмежені

кошти. Основною перевагою програми є попереднє фінансування завдань, на відміну від принципу рефінансування, що застосовується до реалізації проектів, що фінансуються з коштів ЄС. Прийняття такого рішення дасть змогу розробникам проектів, які мають невеликий обсяг ресурсів для виконання завдання, працювати одразу ж після конкурсу – без необхідності спершу створювати фінансові резерви. На реалізацію програми з державного бюджету передбачалось виділення 60 мільйонів злотих щорічно.

Загалом РО FIO слугувало як інструмент реалізації «Стратегії підтримки розвитку громадянського суспільства на 2009–2015 рр.». Програма відповідала найважливішим стратегічним документам, а головне – доповнювала Операційну програму «Людський капітал» на 2007–2013 рр. РО FIO стала продовженням державної програми, яка здійснювалася впродовж 2005–2007 рр. та «Фонду громадянської ініціативи» з 2008 р. [12].

Наступним важливим документом, прийнятим польським урядом, що свідчить про співпрацю державного та громадського сектору, була «Національна програма підтримки розвитку громадянського суспільства» (NPWRSO), представлена усім громадським організаціям у березні 2016 р. Цей документ був представлений уповноваженим урядом у сфері громадянського суспільства Войцехом Качмарчиком. Програма передбачала реалізацію до 2020 р., із перспективою до 2030 р. Для громадських організацій ця стратегія мала визначний характер, оскільки цим документом регламентувалася діяльність громадських організацій, де громадянин є центром стратегії [7, 13].

Войцех Качмарчик у свої промові на конференції, що передувала прийняттю стратегії, виділив п'ять основних галузей, що становлять інтерес «Національної програми з розвитку громадянського суспільства»:

- розвиток інститутів громадянського діалогу,
- скасування бар'єрів розвитку для організацій громадянського суспільства;
- реформування державою системи державного фінансування, що стосувалася громадських організацій;
- громадянська освіта;
- розвиток волонтерства.

Загалом ГО у політичному житті польського суспільства виглядали як різнопланові анклав, які були підпорядковані урядовій стратегії. Проте така спрямована діяльність допомагала певному об'єднанню всього «третього сектору».

Варто зазначити, що, на відмінну від 2000–2004 рр., ГО розвивали значні контакти з бізнесом. Протягом останніх декількох років сектор бізнесу почав визнавати важливість громадських організацій через їх досвід та корисність у соціальній сфері.

Завдяки пропаганді ідеї корпоративної соціальної відповідальності, сучасні компанії дедалі більше піклуються не тільки про власні інтереси, а й цікавляться питаннями екології та соціальних інтересів. Бізнес-сектор наближається до громадського сектору та налагоджує співпрацю шляхом фінансування соціальних ініціатив та впровадження волонтерських проектів.

У співпраці зі сферою влади та бізнесу ГО здійснювали проектну діяльність. Контакти громадських організацій із науковими закладами, як і в попередні роки, здійснювалися через форми спільної реалізації дослідницьких проектів, освітніх грантів, прикладом яких є проекти, що проводяться персоналом IFiS PAN (Інститут філософії і соціології Польської Академії Наук) через ГО (наприклад, KLON / JAWOR, Фондація Стефана Баторія, Фондація Роберта Шумана). Крім того, деякі ГО займалися програмами навчання впродовж всього життя: така діяльність проводилась у рамках програми «Леонардо да Вінчі», діяльність яких була спрямована насамперед на вдосконалення системи безперервного навчання, розробки та впровадження інноваційних рішень у цій галузі і продовження освіти.

З 2005 р. було засновано eTwinning як основну акцію Програми електронного навчання Європейської Комісії, а з 2014 р. тісно пов'язана з програмою Erasmus+ – програмою Європейського Союзу, що підтримує ініціативи в галузі освіти, підготовки кадрів, молоді та спорту. Центральне відділення eTwinning очолює European Schoolnet, міжнародне партнерство, підтримуване 31 міністром освіти, та працює у школах, об'єднуючи викладачів та учнів з усієї Європи для розвитку навчання. На національному рівні eTwinning підтримує 38 національних контактних центрів. Реалізація цього проекту була здійснена завдяки діяльності асоціації KLON / JAWOR.

Університетська освіта також зазнала впливу громадської діяльності, розпочавши виховання соціальних активістів та через відкриття нових галузей навчання, наприклад, «Управління громадськими організаціями в Європейському союзі» (Університет Сілезії), «Післядипломне вивчення управління громадськими організаціями» (Гуманітарна Академія при Польській Академії Наук).

Процес становлення громадських організацій після 2004 р. відбувався завдяки професіоналізації. Основою процесів професіоналізації соціальних

утворень було прагнення повною мірою використовувати ресурси цих організацій, тобто сприяти підвищенню їх ефективності. Професіоналізацію автор розглядає через істотне збільшення знань про проекти, що реалізуються, і підвищення рівня технічних навичок, що дають змогу ефективно управляти організацією. Найбільш очевидним проявом цього процесу є той факт, що неурядові співробітники тепер можуть використовувати безліч навчальних курсів, що дає можливість вживати ефективних заходів і вносити зміни у структуру своїх організацій. Інтенсивний процес освіти та професіоналізація сектору призвели до виникнення цілої низки інфраструктурних працівників, завданням яких є надання істотних порад іншим організаціям.

Послідовна спеціалізація у громадському секторі призвела до створення суб'єктів, які навмисне звузили свої цілі щодо надання високоякісних послуг. Прикладом можуть бути «Бюро громадянських консультацій», для якого виділяються спеціальні гранти (Фонд Стефана Баторія) або Асоціація «Школа лідерів», яка вже організувала сімнадцять випусків свого головного закладу – «Школи лідерів громадянського суспільства».

Польські ГО змінилися і структурно. Якщо станом на 1994–1995 рр. організації склалися переважно з добровольців, у 2005 р. – із 23,2 % добровольців, то на 2008 р. – лише з 11, 8 %. Водночас лише половина цих людей фактично активна, і кожен третій член жодним чином не брав участі в діяльності організації. Кожна друга організація скаржилась на брак людей, які хочуть працювати.

Говорячи про розмір громадського сектору, необхідно враховувати кілька чинників. Розмір цього сектору можна розглядати з погляду кількості організацій, розмірів їх бюджетів, частки волонтерів. Кожен із цих факторів передає різномірну інформацію, що уможливорює багатосторонній погляд на питання про участь громадських організацій у суспільно-політичному житті Польщі. Для логічного аналізу діяльності організацій після вступного періоду ми виокремили такі періоди:

- 1) 2005–2008 рр.: вибір такого етапу пов'язаний зі стабілізацією польського суспільства після вступу Польщі до ЄС;
- 2) 2009–2015 рр.: обумовлений реалізацією Стратегії підтримки розвитку громадянського суспільства;
- 3) 2016–2020 рр.: період нового типу співпраці з урядовою сферою та прийняттям «Національної програми підтримки розвитку громадянського суспільства».

Упродовж періоду 2005–2008 рр. автором проаналізовано кількість організацій. Департаментом громадських ініціатив Міністерства праці та соці-

альної політики станом на 20 грудня 2007 р. в реєстрі REGON зареєстровано таку кількість громадських організацій: 75 281 асоціацій та 9 041 фондів.

Дані, зібрані в системі REGON, свідчать про те, що ГО найчастіше набували юридичної форми асоціацій, фондів. Наприкінці 2007 р. в Національному судовому реєстрі було зареєстровано 72 522 суб'єктів, що входили виключно до громадських організацій зі статусом благодійності, згідно з законом 2003 р.

Кількість громадських організацій, зареєстрованих у реєстрі REGON станом на 20 грудня 2007 р., порівняно з даними, доступними в цьому реєстрі наприкінці грудня 2006 р., 2005 р. та за квітень 2004 р., свідчить про чітке збільшення кількості осіб у громадському секторі. У квітні 2004 р. у громадському секторі задіявалося майже 109 тис. осіб. Протягом року їхня кількість зросла більше, ніж на 6 %, а у грудні 2005 р. – становила більше 116 000. У наступному році спостерігалось збільшення майже на 7 %, а наприкінці 2006 р. це число склало 123 599. Проте наступного року відбулося збільшення на 5 %, і на кінець 2007 р. кількість задіяних у неурядових організаціях складала 129 220 осіб [4, с. 4].

Збільшення кількості організацій 2005–2007 рр. автор пов'язує зі збільшенням фінансування та покращенням загалом фінансового стану галузі. Так, доходи половини організацій у 2007 р. склали понад 18 тисяч злотих, натомість за два роки до того вони не перевищували 10 тисяч злотих. Водночас стратифікація галузі поглиблюється. Менш багаті організації мають подібні статки до тих, що починали з 2005 р. У 2005 р. 5 % найбагатших організацій мали річні доходи, що перевищують 700 000 злотих, в 2007 р. цифра сягала 1,3 мільйона злотих. Цей факт свідчить про позитивні зрушення у сфері фінансування.

Під час дослідження було визначено, що змінилися джерела фінансування: на думку автора, це пов'язано зі зміною політичної ситуації, вступом Польщі в ЄС та розширенням повноважень самого сектору. Фінансування організацій у цей період здійснювалось з таких джерел:

- членські внески – 59,5 %;
- джерела місцевого самоврядування – 43,5 %;
- пожертви від фізичних осіб – 35,5 %;
- пожертви від установ та компаній – 34,5 %;
- джерела державного бюджету – 19,6 %;
- банківські відсотки, прибуток від заліза, капітали та акції – 14,4 %;
- інші джерела – 7,5 %;

- підтримка з боку інших національних неурядових організацій – 7,4 %;
- доходи від кампаній, громадських колекцій, благодійних кампаній – 7,0 %;
- доходи від підприємницької діяльності – 6,9 %;
- дохід від передачі 1 % податку (застосовується тільки для організацій громадських організацій) – 6,0 %;
- субсидії від філії однієї організації – 4,6 %;
- доходи від майна, наприклад, прокат приміщень, обладнання, майнові права тощо – 3,2 %;
- підтримка іноземних неурядових організацій – 3,5 %;
- структурні фонди ЄС – 3,0 %;
- зарубіжні джерела – програми допомоги – 2,6 %;
- збори в межах платних видів діяльності громадського користування – 9,3 %. [4, с. 35].

Загалом упродовж 2003–2008 рр. сума фінансування для громадських організацій збільшилася приблизно на 70 %, а у 2008 р. більше половини організацій отримали до своїх бюджетів підтримку з боку місцевого самоврядування. Із даних, опублікованих 10 листопада 2009 р. Міністерством фінансів Польщі, випливає, що у 2008 р. поляки перерахували громадським організаціям рекордну суму – 380 млн злотих. Ці кошти отримали понад 6 тис. організацій.

Важливим складником етапу 2005–2008 рр. визначене співвідношення організацій та волонтерів. Волонтери розуміються не як представники громадських організацій, вони не є штатними працівниками. Організації за допомогою волонтерів можуть змінювати ставлення до середовища, тобто це такі агенти, які першими реагують на суспільні зміни та показують ці проблеми громадському сектору. Кількість волонтерів у зазначеному періоді була неоднозначною. Так, частка волонтерів у відсотковому співвідношенні коливалася від 4 до 10 %. Значний стрибок припадає на період вступу Польщі в ЄС.

Період 2009–2015 рр. характеризується поглибленням всього «третього сектору». Так, станом на 1 вересня 2009 р. в реєстрі REGON зареєстровано: 64,5 тис. асоціацій, 10,1 тис. фондів; станом на 2010 р. – 12 тис. фондів, 71 тис. асоціацій [5]; 2011 р. – 11 тис. фондів, 72 тис. асоціацій; 2012 р. – 12 тис. фондів, 62 тис. асоціацій [6]; 2014 р. – 17 тис. фондів, 86 тис. асоціацій [2].

Загалом, порівняно з 2007 р. та попередніми роками, можна констатувати, що кількість новостворених організацій зменшується в період між 2003 та 2005 рр.: у середньому близько на 4 000 асоціацій та приблизно 900 фондів щорічно. Такий спад активності автор пов'язує із завершальним періодом євроінтеграції Польщі та набуттям повноправного членства у 2004 р. У цей період організації уже не виконували інформаційну та освітню функцію, а завершували проекти попередніх років. Із 2004 р. організації створювалися уже не з метою популяризації знань по ЄС, а з метою контролю дотримання прав і свобод, притаманних ЄС. Тому, на відміну від попереднього періоду і наступного періоду, змінились і сфери діяльності сектору.

Найбільше в Польщі на 2009–2015 рр. громадських організацій, що працюють у сферах спорту та хобі – це основна сфера діяльності, яку зазначає більшість організацій. Друга за кількістю група організацій зосереджує свою діяльність на культурі та мистецтві, загалом на 4–5 % змінюється сфера освіти та виховання. У Польщі відносно мало до 2004 р. було організацій соціальних послуг, проте і наразі їх кількість сильно змінюється. Стабільно діє кількість організацій у напрямі екології.

Отже, в досліджуваній період лише на основі вищезазначених даних можна зробити висновок, що організації часто керують широкомасштабною діяльністю, що не обмежується лише однією сферою. Однак діяльністю, пов'язаною зі спортом, туризмом, відпочинком, займаються близько 55 % польських організацій. Трохи менше (53 %) працює у галузі освіти та виховання, а 35 % організацій займаються культурною діяльністю; 21 % організацій активно працюють у сфері місцевого розвитку, соціальних служб та допомоги, 20 % опікується охороною здоров'я.

Станом на 2012–2013 рр. кількість задіяних волонтерів у громадських організаціях сягнула 55 %. Із цієї частки організацій 94 % стверджують, що не виплачують винагороду волонтерам за їх роботу. Найчастіше кола таких співробітників обмежені кількома людьми (середнє значення – 8), але існують також організації, що співпрацюють із десятками чи сотнями добровольців. Використання допомоги добровольців може бути способом організації діяльності, це стає необхідністю в періоди напруженої праці – наприклад, під час виконання великих проектів або заходів, які перевищують логістичні можливості організації.

Як і в попередні роки, організації найчастіше звертаються до своїх партнерів: ними є місцеві муніципальні відділи (85 %), місцева громада (85 %), інші організації (81 %), а також місцеві ЗМІ (76 %). Так, важливу роль парт-

нерів відіграють європейські фонди. У 2012 р. 27 % громадських організацій подавали заявки на отримання фінансування з європейських фондів, 22 % – у ролі заявника, а 5 % – як партнер. Така зміна відносин з організаціями ЄС свідчить про визнання громадських організацій Польщі за повноправного члена ЄС. Проте показником участі є співвідношення кількості субсидій, виділених фондами ЄС, до кількості отриманих заявок.

Станом на 2007 р. субсидії призначалися тим, чий дохід не перевищував 1 млн злотих, а уже у 2011 р. було надано 10 % субсидії організаціям, чий дохід коливається від 100 тис. до 1 млн злотих, та тим, хто отримує від 10 до 100 тис. – 20 % субсидій. Найчастіше заявки на отримання коштів ЄС були подані організаціями, зосередженими на місцевому розвитку в соціальному та економічному вимірі [6, с. 123].

Вищерозглянуті ознаки діяльності громадських організацій були реакцією на «Стратегію підтримки розвитку громадянського суспільства на 2009–2015 рр.». Тобто усі сфери діяльності організацій були повністю спрямовані на польське суспільство, проте фінансування від уряду було лише часткою капіталу організацій.

Період 2016–2020 рр. невід’ємно пов’язаний із «Національною програмою підтримки розвитку громадянського суспільства» (з перспективою на 2030 р.). Це час нового типу співпраці з урядовою сферою, що характеризується обмеженням діяльності громадських організацій та зменшенням фінансування від уряду.

У визначенні чисельності громадських організацій автор посилається на дані початку 2016 р., коли кількість фондів зросла до 200 тис., а асоціацій – до 106 тис. Проте це не означає, що всі організації є діючими. Ще з часу вступу Польщі до ЄС кількість неактивних організацій коливається від 20 до 25 %. Варто зауважити, що не всі організації зареєстровані в національних базах. Така кількість недіючих організацій пояснюється замороженням європейського фінансування під євроінтеграційну діяльність.

«Національна програма підтримки розвитку громадянського суспільства» була ініційована на Міжнародній конференції неурядових організацій Ради Європи. Головна мета цього заходу – зрозуміти шляхи співпраці між усіма секторами суспільства у межах політичного процесу. Делегати конференції обговорили низку питань, що стосувалися контролю над діяльністю організацій та взаємодії з владою, про фінансування організацій усього «третього сектору».

На конференції було розроблено низку пріоритетів для подальшого розвитку організацій. Основними були:

– розвиток громадянського суспільства, зокрема організацій, що за попередньої влади були обділені державними коштами;

– контроль над дотриманням поваги будь-якого типу організацій та будь-яким урядом, врахування специфіки роботи кожної організації «третього сектору».

Організації цього періоду мають ще одну особливість – це моніторинг правових актів та лобювання інтересів громадян у сеймі. Громадськими організаціями була створена так звана «Громадська демократична обсерваторія», яка мала на меті перевірку правомірності змін громадянських прав у законодавчих актах польського сейму. Ще з 2006 р. Фонд Стефана Баторія здійснив моніторинг законотворчості на предмет прозорості. У 2009 р. Фонд заснував громадську організацію – «Законодавчий форум», який об'єднує юристів, експертів, науковців, зареєстрованих лобістів та представників громадських організацій.

Один із висновків моніторингу законотворчого процесу в період із 16 листопада 2015 р. до 15 лютого 2016 р. є таким: «Більшість (77 %) із 43 законів, які Сейм отримував останнім часом, не були проектами уряду, але були внесені депутатами від партії, яка створила уряд. Форум також зазначив, що домінуюча особливість у спостережуваному періоді – законотворчий процес відбувався поспішно, проте консультація перед поданням закону була рішуче обмеженою для громадських організацій. Прийом громадських організацій та інших зацікавлених осіб до участі у засіданнях парламентських комітетів та підкомітетів так само не має значення» [9].

Отже, новий період в історії розвитку громадських організацій характеризується активністю у сфері державної влади та включеністю в політичні процеси. Проте такої діяльності, на нашу думку, є замало. Враховуючи політичну ситуацію у Польщі та процеси все більшої інтеграції, ми вважаємо, що організації повинні:

– створити платформу діяльності громадських організацій залежно від сфер впливу організацій;

– проводити демократичні та громадські відкриті діалоги для ставлення свого сектору у суспільстві на рівень із іншими секторами;

– спрямувати проекти громадських організацій на роботу з суспільством стосовно його готовності до нового типу правління, побудованого на задіянні «третього сектору».

ГО Польщі впродовж 2005–2017 рр. розвивалися з низьким показником активності. Польща в деяких вимірах, не враховуючи Болгарії та Румунії,

характеризується найнижчим рівнем громадянської та політичної активності в Європейському Союзі. Цей низький рівень активності визначається відносно низькою кількістю громадських ініціатив на європейському просторі та має один із найнижчих показників (від 10 до 30 %). На думку автора, ГО є фінансово слабкими і сильно диференційовані стосовно цього. Є група багатих професійних організацій, що використовують європейські фонди, і велика група слабких, зникаючих чи нелегальних асоціацій, які практично не діють та не впливають на діяльність громадянського суспільства. Причиною цього залишається залежність від грантів, переважно з європейських фондів. Таке становище громадського сектору призвело до бажання уряду контролювати діяльність організацій та до встановлення певної державницької ідеології організацій.

Діяльність громадських організацій у Польщі стримувалася новим урядом, який прийшов до влади внаслідок парламентських виборів восени 2015 р. Після суперечки щодо складу конституційного трибуналу уряд значно обмежив публічний діалог із громадськими організаціями. Частина організацій, що брали участь у громадянському діалозі, були розпущені, а законодавчий процес обмежив громадські консультації. Щоб обминути зобов'язання виконувати їх, нові закони найчастіше передавалися Сейму парламентським шляхом.

Крім того, правляча партія взяла під контроль публічні ЗМІ шляхом внесення змін до медіа-закону та призначення їх керівництва, після чого громадські ЗМІ почали транслувати негативні матеріали про обрані організації. Основні державні канали інформації розпочали кампанію дискредитації, заявляючи, що частина громадських організацій була пов'язана з політичною опозицією та зловживанням державними коштами. Прем'єр-міністр та інші представники правлячої партії приєдналися до кампанії, заявивши, що потрібно збільшити контроль над діяльністю громадських організацій.

У 2017 р. остаточно змінилося становище громадських організацій у польському політичному середовищі. 27 червня 2017 р. уряд прийняв законопроект про створення при канцелярії Прем'єр-міністра Національного інституту свободи – «Центру розвитку громадянського суспільства». Закон вступив у дію в листопаді 2017 р. [15].

Новий інститут передбачав розпочати роботу у вересні 2017 р. Така ініціатива уряду зустріла супротив організацій, за словами віце-президента Національного форуму неурядових організацій (OFOP) Лукаша Домагава, вони краще знають, як саме потрібно будувати громадянське суспільство. Організації впевнені, що цим законопроектом партія «Право і справедливість»

(PiS) хоче створити певний центр штучної координації діяльності громадських організацій. Цей закон, який централізує ГО, усуває де-факто співробітництво організацій з урядом [18].

Повне неприйняття організаціями урядової ініціативи підштовхнуло ОФОР звернутися до Прем'єр-міністра Беати Шидло з проханням блокування цього закону і до Президента Анджея Дуди з проханням накласти вето, ставлячи під сумнів законність створення нової установи і стверджуючи, що режим роботи проекту і його основний зміст викликають занепокоєння у середовищі всього «третього сектору». Закон передбачав максимальний ліміт видатків державного бюджету, пов'язаних із фінансуванням закону на період 2017–2026 рр. Пропонувалося 35 660 000 злотих, у щорічному вираженні фінансування виглядало так: 1) 2017 р. – 1 580 000; 2) 2018 р. – 3 600 000; 3) 2019 р. – 3 700 000; 4) 2020 р. – 3 820 000; 5) 2021 р. – 3 850 000; 6) 2022 р. – 3 760 000; 7) 2023 р. – 3 780 000; 8) 2024 р. – 3 800 000; 9) 2025 р. – 3 930 000; 10) 2026 р. – 3 840 000 [15].

Директором цього центру було призначено Войцеха Качмарчика, а головою Комітету з питань громадської користі – Петра Глінського. Робота Комітету полягає у посиленні співпраці між міністерствами у сфері взаємодії з громадськими організаціями. Основною ціллю Комітету стало вивчення законів та вироблення висновків щодо всіх проектів, які будь-яким чином стосуються громадянського суспільства.

Отже, зміна політичної ситуації в Польщі спричинила переорієнтацію і щодо «третього сектору». З погляду влади це було позитивним процесом і створено для того, щоб сприяти рівномірному розвитку всіх громадських організацій з урахуванням їх специфіки, фінансування та місцевості. Мета Закону – зменшити нерівномірність розвитку організацій. Натомість ГО впевнені в тому, що цим законом запущено механізм знищення дієвості організацій, а централізація зменшить їх впливовість. На думку автора, законом обмежується самостійна діяльність організацій громадянського суспільства. З погляду розподілу державного бюджету, діяльність Інституту під проводом В. Качмарчика має сенс, оскільки тепер кошти можуть отримувати рівномірно всі організації. Проте існує й негативна риса, що проявляється у вигляді надмірної координації державою організацій громадянського суспільства.

Одним із показників участі громадських організацій у політичному житті Польщі з часу набуття повноправного членства у Європейському Союзі є дані індексів. Для виміру активності автором було використано Індекс сталості організацій громадянського суспільства (CSO) та Індекс демократії (Democracy Index).

Розвиток громадських організацій у Польщі у період 2008–2014 рр., згідно з нашим дослідженням та показниками (CSO), має стабільну тенденцію. Індекс заснований на семи аспектах діяльності громадського сектору: правового середовища, організаційних можливостей, фінансової прибутковості, права, надання послуг, інфраструктури та громадського іміджу. Для аналізу було обрано період з 2008 р., коли формально були виконані всі зобов'язання перед Європейським Союзом після набуття повноправного членства, по 2014 р. – 10-річчя перебування у ЄС. Варто зауважити, що ступінь розвитку громадянського суспільства у Польщі в 2008–2014 рр. залишається незмінним; водночас у Словенії, Литві, Угорщині, Латвії, Чехії воно розвивалося у позитивному напрямі. Автор вважає такий показник розвитку громадського сектору у Польщі стабільним, проте низьким. Це пов'язано з недофінансуванням сектору та невисоким рівнем залученості держави як одного з основних джерел фінансів, низьким рівнем розуміння громадянами необхідності розвитку громадянського суспільства.

У середньому значенні індексу CSO у Польщі з 1997 р. по 2016 р. показник становить 2,1. Це свідчить про те, що з початку проведення досліджень у Польщі показники набували істотного підвищення до 2004 р. Автор пов'язує такий розвиток з тим, що усе суспільство було задіяне у європейській інтеграції Польщі. Високі для Польщі показники залишалися стабільними впродовж 10 років, і лише з 2015 р. знову зменшилися. Такий незначний стрибок автор пояснює сучасними змінами у Польщі, та переорієнтацією урядової політики щодо організацій громадянського суспільства.

ГО є важливим елементом громадського простору. Вони є вираженням самоорганізації суспільства, одночасно показником рівня демократизації. Згідно з дослідженнями, було визначено, що з 2016 р. відбувається певне обмеження діяльності громадських організацій, їх рівень впливу та активність контролюється державою.

Така урядова політика спричинила зменшення не лише показників громадянського суспільства, а й показників Індексу демократії (Democracy Index), який вимірюється у 167 державах британською компанією Economist Intelligence Unit. Індекс демократії Economist Intelligence Unit заснований на п'яти категоріях: виборчому процесі і плюралізмі; громадянських свободах; функціонуванні уряду; політичній участі; і політичній культурі. Індекс визначається за кожною окремою категорією за 60 показниками, кожна держава тоді класифікується як один із чотирьох типів режиму: повна демократія; помилкова демократія; гібридний режим; авторитарний режим.

Аналіз показників індексу свідчить про те, що з 2015 р. дійсно відбувається демократизація Польщі. Так, індекс 2015 р. визначив Польщі 48 місце з показником 7,09, а результати індексу за 2017 р. показують, що Польща знаходиться на 53 місці з показником демократії 6,67. У рейтингу демократії Польща опинилася серед «недосконалих демократій» і належить до тих країн світу, де рівень свобод упав порівняно з 2014 р.

Про зниження рівня ефективності демократії та зменшення впливу громадянського суспільства свідчать дані організації Freedom House, що здійснює аналіз розвитку свободи у світі. З 1995 р. Freedom House реалізує дослідницький проект «Nations in TraCSO», який передбачає дослідження демократичних реформ у 29 посткомуністичних державах Центральної Європи та Центральної Азії [8]. Оцінка демократичного розвитку здійснюється за шкалою від 1 до 7 (max – 1; min – 7) у семи критеріях: демократичність управління на національному рівні; демократичність управління на місцевому рівні; незалежність ЗМІ; рівень демократичності виборчого процесу; рівень розвитку громадянського суспільства; судова система та незалежність; рівень корупції.

Згідно зі звітами Freedom House, демократичний розвиток Польщі станом на 2017 р. має достатньо низькі показники. Порівняно з 2016 р. відображено зниження показників громадянського суспільства, цей процес автор пов'язує з урядовим контролем над діяльністю організацій «третього сектору». Загальна оцінка демократії у Польщі починає поступово зменшуватися з 2014 р. За основу дослідження був взятий період з 2008 р. по 2017 р. Нижня межа – 2008 р. – зумовлена початком урядових програм, верхня – актуальним станом.

Отже, автор стверджує, що урядова політика та обмеження самостійності громадських організацій спричинили певний «відтік демократизації». Оскільки громадянське суспільство з його інститутами є індикатором демократизації, дані рейтингів підтверджують, що польське суспільство реагує на трансформації Європейського Союзу, що позначаються на його внутрішній системі.

Ще одним індикатором участі громадських організацій Польщі в політичних процесах періоду повноправного членства у Європейському Союзі автор вважає залученість польських громадських організацій у європейську політику. ГО Польщі після вступу Польщі до Європейського Союзу не припинили співпрацю з Європейськими фондами та інституціями, а також брали участь у створенні Європейської конституції у контексті зовнішньополітичної діяльності. Так, варто зауважити, що в досліджуваний період польські

неурядові організації брали участь у створенні «Договору, що засновує Конституцію для Європи», підписанні Лісабонського договору.

Підписанню Європейської конституції передував Європейський конвент, метою якого було вивчити та сформуванню думку громадян про діяльність інституцій ЄС. У цьому процесі були задіяні і ГО. За їх допомогою було створено інтернет-форум «Активне громадянське суспільство». Мета передбачала залучення активних людей до формування майбутнього Європи. Водночас ГО відігравали роль платформи для публічних дебатів [1].

У Брюсселі існувало представництво польських громадських організацій, які активно працювали в період до вступу в ЄС, проте після 2005 р. його функція була обмежена, частково через високі витрати на обслуговування представництва.

Організації через міжнародні секторні коаліції та міжсекторальні платформи досягнули такого рівня взаємодії з організаціями «третього сектору» європейських країн. Тому делегати від організацій не тільки присутні в Брюсселі, а й мають у своєму розпорядженні відповідні функції та часто – стабільну позицію у спілкуванні з інституціями ЄС. У комунікації з інститутами ЄС польським громадським організаціям притаманні методи прямого і непрямого лобювання.

Найбільший вплив у структурах ЄС мають три польські організації: «Інститут сталого розвитку», «Форум недержавних ініціатив» та «Польська скаутська асоціація». Саме вони мають відносно сильний доступ через своїх представників, які працюють в Економічному та Соціальному Комітетах ЄС.

Однією з найбільш позитивних ознак діяльності організацій для Польщі стала можливість впливати на процес прийняття рішень, що стосувалися реалізації виконання Ніщського договору, а згодом і Лісабонського договору. ГО відігравали роль консультативного органу, який створювався у кожній державі.

Попри участь у політичних процесах ЄС, ГО з 2007 р. самі розпочали проводити різноманітні програми та надавати гранти для країн-претендентів. Хоча офіційна польська влада дуже скептично ставилась до такого розвитку Європейської спільноти. Серед таких організацій-бенефіціарів є Фондація Стефана Баторія, Фондація Роберта Шумана, Інститут справ публічних, ПАУСІ, Фонд для демократії. Найбільш популярними напрямками, у яких реалізуються міжнародні проекти, було виділено сфери, які фінансують ГО Польщі: конкурентна спроможність та зайнятість, сталий розвиток, національна безпека, глобальна Європа.

Важливим складником дослідження є аналіз програм Європейського Союзу у періоди 2007–2013 рр. та 2014–2020 рр. Так, у своєму бюджеті на 2007–2013 рр. Європейський Союз надав багато можливостей для співфінансування проєктів громадських організацій у різних програмах та фондах. За даними Міністерства регіонального розвитку, яке керує цими коштами, у 2007 р. до Польщі було направлено 7,8 млрд євро (що складає 7,4 % усіх витрат ЄС). Після оплати премій лишилося близько 5,1 млрд євро. Міністерство регіонального розвитку заявляє, що у 2007–2013 рр. Польща отримала найбільше серед усіх країн-членів: близько 87 млрд євро, остаточно сума залежить від курсу євро по відношенню до злотого, оскільки Польща не увійшла в зону євро [17, с. 16].

Польща, як і інші країни, повинна була підготувати формальну та матеріально-технічну базу для реалізації фінансових програм розподілу коштів з фондів. Це було зроблено в постійній співпраці з Європейською комісією. На підставі документа ЄС «Стратегічні рекомендації громадськості», де визначалися сфери, на які розподілялися субсидії ЄС, усі країни повинні розробили свою національну стратегію. Польський документ мав назву «Національна стратегія згуртування». Це найважливіший документ, що стосується фондів.

Наступний період співпраці з фондами ЄС характеризується зростанням інвестицій протягом семи років майже до 1 трлн євро в перерахуванні до злотого. Гроші надаватимуться насамперед для зростання і створення робочих місць та реалізації близько 45 програм. Актуальними для дослідження стали такі програми: проєкти європейського співробітництва, Європейські мережі, європейські майданчики «Європа для громадян», творча програма Європи [16].

Окрім зміни у відносинах з урядом та ЄС, цей період показує зростанням бюрократії щодо діяльності громадських організацій, у зв'язку з чим 27 % організацій заявили, що не мають наміру звертатися за коштами до Європейського Союзу для реалізації нових програм на 2014–2020 рр. Найважливішою причиною, яка перешкоджає практично кожній заявці на отримання коштів ЄС, є формальності та бюрократія, пов'язані з процесом подання заявки, а також документацією та звітністю. Вказані перешкоди включають відсутність коштів на власний внесок або страх перед відсутністю фінансової ліквідності під час реалізації проєкту, а також відсутність кваліфікованих людей, які готують заявку. Проте Польща відіграє помітну роль у громадському просторі ЄС через міжнародну співпрацю Вишеградського фонду,

який був заснований ще в 2000 р., урядами країн Вишеградської групи – Чехії, Угорщини, Польщі та Словаччини. Мета фонду – сприяння регіональному співробітництву у Вишеградському регіоні (V4), а також між регіоном V4 та іншими країнами, особливо у Західних Балканах та державах Східного партнерства. Фонд це робить, надавши 8 мільйонів євро (що щорічно надаються рівними внесками з усіх країн V4) як гранти, стипендії та на резиденції художників. Інші країни-донори (Канада, Німеччина, Нідерланди, Південна Корея, Швеція, Швейцарія, США) надали ще 6 млн євро через різні схеми грантів, якими Фонд керує з 2012 р. [3].

Польські організації, що беруть участь у проектах Вишеградського фонду, – це проєвропейські організації, які сформовані на демократичних позиціях, серед таких ми виділяємо: асоціацію «Вілла Деціус», Фонд ePanstwo, Європейський фонд інституту аутсорсингу.

Взаємодію громадських організацій і владних інститутів Польщі в період повноправного членства в ЄС було розглянуто крізь призму прийнятих стратегій: «Стратегії підтримки розвитку громадянського суспільства на 2009–2015 рр.», «Національної програми підтримки розвитку громадянського суспільства 2016–2020 рр.», «Центру розвитку громадянського суспільства 2017 р.» та діяльності Національного форуму неурядових організацій та їх рішень. Варто зауважити, що зараз організації знаходяться в опозиції до влади у зв'язку з негативним ставленням до створення Центру розвитку громадянського суспільства.

Діаметрально протилежно розвивається співпраця з бізнесом, оскільки великі активи бізнесу часто запрошують представників організацій для налагодження попиту у сфері послуг.

Результати діяльності громадських організацій у політичних процесах Польщі на шляху до ЄС оцінювалися за допомогою Індексу сталості організацій громадянського суспільства (CSO) та Індексу громадянського суспільства (CSI), Індексу демократії (Democracy Index). За допомогою індексів вдалося дослідити сильні та слабкі сторони польських громадських організацій у хронологічній послідовності та виміряти, як змінювалася діамантова структура всього громадянського суспільства Польщі. Варто зауважити, що польські громадські організації мають слабкий організаційний та фінансовий складник, що заважає сектору вийти на вищий – європейський – рівень. Було визначено, що зменшення рівня розвитку організацій громадянського суспільства відображається на показниках демократії, які станом на 2017 р. значно зменшилися порівняно з показниками періоду вступу.

Література:

1. Grotkowski M. Trzeci sektor w Polsce – rola i zagrożenia płynące z wypełniania. FCAP. 2011. S. 1–23.
2. Kondycja sektora organizacji pozarządowych w Polsce 2015. Raport z badań. Stowarzyszenie Klon / Jawor. Warszawa, 2016. 176 s.
3. List of Approved Project Proposals–Deadline of December 1, 2012 / Visegrad Fund. URL: <https://www.visegradfund.org/archive/results/small-grants/?c=2012> (дата звернення: 15.02.2016).
4. Najważniejsze pytania – podstawowe fakty. Polski sektor pozarządowy 2008. Stowarzyszenie KLON / JAWOR, Warszawa, 2008. 138 s. URL: <http://www.ngo.pl/files/civopedia.pl/public/badania2008.indd.pdf> (дата звернення: 10.04.2016).
5. Najważniejsze pytania – podstawowe fakty. Polski sektor pozarządowy 2010. Stowarzyszenie KLON / JAWOR, Warszawa, 2011. 85 s. URL: http://fakty.ngo.pl/files/civopedia.pl/public/raporty/podstawowefakty_2010.pdf (дата звернення: 10.04.2016).
6. Najważniejsze pytania – podstawowe fakty. Polski sektor pozarządowy 2012. Stowarzyszenie KLON / JAWOR. Warszawa, 2013. 231 s. URL: http://www.ngo.pl/PodstawoweFakty_2012_raport/ebook/content/PodstawoweFaktyNGO_2012_KlonJawor_raport.pdf (дата звернення 10.04.2016).
7. Narodowa Programa Wspierania Rozwoju Społeczeństwa Obywatelskiego (NPWRSO). [Електронний ресурс]. URL: <https://www.spoleczenstwoobywatelskie.gov> (дата звернення: 05.04.2015).
8. Nations in TraCSOT. Freedom House. URL: <https://freedomhouse.org/report-types/nations-traCSOT> (дата звернення: 05.04.2018).
9. Odpowiedzialne Państwo Fundacja Batorego. URL: http://www.batory.org.pl/programy_operacyjne/przeciw (дата звернення: 17.04.2015).
10. Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 11 marca 2008 r. w sprawie dokonywania wydatków budżetu państwa w 2008 r. pochodzących ze środków z rezerwy celowej. Fundusz Inicjatyw Obywatelskich. URL: <http://dziennikustaw.gov.pl/du/2008/s/49> (дата звернення: 23.07.2016).
11. Strategia wspierania rozwoju społeczeństwa obywatelskiego na lata 2009–2015. URL: <https://www.mpips.gov.pl/userfiles/File/ozytek/SWRSO%202009-2015.pdf> (дата звернення: 13.06.2017).
12. Strategii Wspierania Rozwoju Społeczeństwa Obywatelskiego. Rząd przyjmuje ważne uchwały. URL: <http://www.ekonomiaspoleczna.pl/x/414040> (дата звернення: 13.06.2017).
13. Uchwały nr 209/2013 Rady Ministrów z dnia 27 listopada 2013 r. W sprawie przyjęcia Programu Fundusz Inicjatyw Obywatelskich na lata 2014–2020. URL: <file:///C:/Users/%D0%AE%D0%BB%D1%8F/Downloads/RM-111-207-13.pdf> (дата звернення: 27.09.2017).
14. Uchwały nr 240/2008 Rady Ministrów z dnia 4 listopada 2008 r URL: <https://www.mpips.gov.pl/gfx/mpips/userfiles/File/pozytek/Uchwala%20SWRSO%202009-2015.pdf> (дата звернення: 27.09.2017).

15. Ustawa z dnia 15 września 2017 r. o Narodowym Instytucie Wolności – Centrum Rozwoju Społeczeństwa Obywatelskiego. URL: <http://dziennikustaw.gov.pl/du/2017/1909> (дата звернення: 30.12.2017).

16. Wasilewska M. Fundusze 2014–2020: Możliwości dla NGO-sów w programach unijnych (cz. 1). URL: <http://wiadomosci.ngo.pl/wiadomosc> (дата звернення: 08.11.2017).

17. Wasilewska M. Fundusze unijne dla organizacji pozarządowych w latach 2007–2013. Przewodnik wydanie II. Warszawa, 2009. 306 s.

18. Zamach PiS na organizacje pozarządowe. Wiadomo.co. URL: <https://wiadomo.co/zamachpisnaorganizacjejepozarzadowe>. (дата звернення: 14.05.2016).

1.4. ДОВІРА У СУЧАСНИХ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИХ ПРОЦЕСАХ УКРАЇНИ В XXI СТ.

Кокорський В. Ф.

Однією з проблем розвитку вітчизняного соціуму є формування узагальненої довіри, через яку посилюється зв'язок між індивідом і спільнотою, зростає почуття єдності, можливості для кооперації. Вона особливо загострюється в умовах надзвичайно динамічного сучасного світу, де спостерігається посилена соціальна фрагментація, руйнація звичних соціальних норм, ускладнення етнічних та релігійних процесів, розпад традиційних ідентичностей. Соціокультурна реальність сьогодення має все більш невизначений та нестабільний характер, коли саме наявність довіри, чітко пов'язаної зі взаємними очікуваннями, зобов'язаннями, залежностями, відповідальністю, ризиком, механізмом соціального порядку, співвідноситься з відчуттям захищеності та надійності, ефективною взаємодією попри невизначеність та ризик. П. Штомпка вбачає останній як «можливість неприємностей, пов'язаних з нашими власними діями і обумовлених нашими власними зобов'язаннями» [1, с. 30]. На його думку, саме з ним довіра має досить тісний зв'язок, позначаючи можливість породження різноманітних ризиків: невиправдання покладених очікувань, появи негативного психологічного осаду від нездійснення очікуваного, руйнації стосунків тощо. Вона ж постає засобом їх нейтралізації.

На думку антропологів і соціологів, основоположна, базова довіра до світу, яка формується насамперед у дитинстві, складає необхідну передумову суспільного порядку. Вона спирається на передбачуваність рутинної практики, засновану на усвідомленні соціальних правил і ролей, та пов'язану з їх дотриманням «онтологічної безпеки», постаючи важливою умовою усталеності життя. Її значущість особливо очевидна в глобалізованому світі, де зростання географічної мобільності, культурного, етнічного та релігійного змішування, розмаїття поглядів і стилів життя вимагає і вможливує розвиток ресурсу, що допомагає поєднати людські відмінності.

Ним і стає абстрактна генералізована форма довіри, широка настільки, щоб бути використаною стосовно багатьох різних соціальних ситуацій, незалежно від особистого ставлення до «іншого». Відповідно, надзвичайно інтенсивна, «товста» або конкретизована довіра з її вузьким радіусом, практикувана в закритих колах осіб зі спільними інтересами, має зменшитися, тоді як менш інтенсивна, «тонка», з більш широким радіусом – зрости. Адже саме

друга значно сприятливіша для демократії порівняно з першою [2]. Крім того, сучасне суспільство засноване на інститутах, передусім ринку і держави, які залежать від повсякденних взаємодій між незнайомими та несхожими людьми. А отже, воно потребує поширення позагрупової довіри [3, с. 47].

Впевненість у «собіподібності» тих, хто об'єднаний поняттям «ми» та «свої», є основою солідарності суспільства та формування «соціального капіталу» – мережі груп, асоціацій, об'єднань, що створюються на добровільних засадах і сприяють активізації залученості особистості в процес вирішення загальносуспільних справ. Роберт Патнем [4, с. 92] виділяє два типи соціального капіталу і довіри – відкритий (bridging – від слова «міст», тобто наводити мости) і закритий (bonding – пов'язувати). Відкритий соціальний капітал зі зв'язками-мостами передбачає узагальнену довіру – поширення норм кооперації на всіх, включно з незнайомими людьми. Закритий, базований на зв'язках-кайданах, має в основі «обмежену мораль» – поширення довіри й кооперації тільки на членів певного кола (сім'ї, колег, земляків, етнічної групи тощо). Економісти виокремлюють також соціальний капітал і довіру зі «зв'язками-ланками» [5, с. 203], які визначають відносини між різними соціальними верствами в ієрархії, де влада, соціальний статус і добробут доступні лише певним індивідам або групам, здатним використовувати ресурси, ідеї або інформацію формальних інститутів, котрі не є безпосередньо елементом групи.

Хоча сильні «зв'язки-кайдани» дають певним товариствам або групам почуття єдності і спільної мети, без «зв'язків-мостів», тобто подолання різних соціальних поділів (наприклад, релігійного, етнічного, соціально-економічного тощо), вони можуть стати основою реалізації дуже вузьких інтересів і відторгнення всіх «чужих». Відносно однорідні групи можуть характеризуватися дуже високою внутрішньою довірою і кооперацією, але низькою – з рештою суспільства. Тоді «зв'язки-кайдани» стають бар'єром для соціальної єдності і для особистого розвитку.

Без довіри, базованої на спільних інтересах та цінностях, неможливо впровадити ефективну комунікацію між суспільством і владою, суб'єктами влади, різними прошарками соціуму. Крім того, її відсутність перешкоджає дотриманню демократичних правил гри. Толерантність, як одна з важливих цінностей громадянської культури, також породжується довірою.

Своєю чергою, недовіра викликає ерозію соціального капіталу, обертається атомізацією суспільства, ізоляцією індивідів, упередженням ставленням до іншого погляду, а в політичній сфері – апатією, відчуженням від

структур влади, ігноруванням політичних інститутів, а отже, – втратою можливостей впливати на рішення, які приймає держава.

Останніми роками різні аспекти довіри стосовно українського соціуму досліджувалися в працях Є. Головахи, О. Злобіної, Н. Кушнір, С. Макеєва, І. Мартинюка, Н. Паніної, В. Степаненка та інших вітчизняних дослідників. Підсумком їх напрацювань та узагальненням її критично низького стану протягом усіх років незалежності стала колективна монографія «Суспільство без довіри», видана Інститутом соціології НАН України у 2014 р. Однак наявні доробки не покривають цю досить масштабну і різнопланову тему та не дають відповіді на усі пов'язані з нею запитання. Зокрема, як і у багатьох західних науковців, у них не розрізняються між собою генералізований (узагальнений) і конкретизований (стратегічно-раціональний та ідентичнісно-груповий) прояви довіри, відтворення яких у політиці має різні масштаби, прояви і наслідки. Перший – абстрактний – істотно відмінний від другого – конкретного, поширюючись на особисто незнайомих людей, щодо репутації яких немає прямої достовірної інформації.

Згідно з загальноприйнятною позицією, довіра як така за своєю сутністю – це віра в надійність людини або системи, впевненість індивіда, групи, суспільства, нації в тому, що навколишній світ не має намірів їм зашкодити [6, с. 188]. Генералізованою вона стає тоді, коли в її коло включаються віддалені та несхожі інші, відображаючи зв'язки, котрі поєднують людей у суспільстві, а також економічних та етнічних групах, релігіях і расах [7, с. 45].

Вимірювання такої узагальненої довіри здійснюється за допомогою запропонованого М. Розенбергом [8, с. 695] стандартного запитання: «Як ви гадаєте, загалом більшості людей можна довіряти чи варто бути обережним, маючи справу з людьми?». У Європейському соціальному дослідженні, до якого Україна долучилася з 2005 року, використовується масштаб відповіді з 11 пунктами, де 0 вказує на найнижчий (потрібно бути обережним) і 10 – найвищий (більшості людей можна довіряти) рівень. Опубліковані результати (табл. 1.4.1) дають змогу порівнювати вітчизняні показники за відповідним параметром у його динаміці з даними в інших державах, включених у дослідження [9, с. 91].

Таблиця 1.4.1 – Рівень генералізованої довіри в Європі

Країни	2005	2007	2009	2011
Австрія	5,18	5,11	–	–
Бельгія	4,79	4,98	5,13	5,04
Болгарія	–	3,35	3,45	3,51
Велика Британія	5,18	5,37	5,29	5,35
Греція	3,82	–	3,92	4,02
Данія	6,76	7,02	6,92	6,84
Естонія	5,18	5,34	5,44	5,67
Ізраїль	–	–	5,29	5,13
Ірландія	5,84	5,36	–	5,25
Ісландія	6,37	–	–	–
Іспанія	4,89	5,10	4,94	5,08
Кіпр	–	4,19	4,48	3,79
Латвія	–	4,47	4,10	–
Люксембург	5,02	–	–	–
Нідерланди	5,84	5,76	5,96	6,02
Німеччина	4,82	4,77	4,94	4,73
Норвегія	6,63	6,82	6,62	6,66
Польща	3,59	4,07	4,13	4,36
Португалія	3,92	4,06	3,65	3,73
Росія	–	3,91	3,98	4,19
Румунія	–	4,07	3,82	–
Словаччина	4,02	4,29	4,14	4,51
Словенія	4,13	4,06	4,32	3,94
Туреччина	–	–	2,34	–
Угорщина	4,11	4,33	4,09	4,48
Україна	4,45	4,14	4,11	4,22
Фінляндія	6,52	6,57	6,45	6,50
Франція	4,53	4,45	4,46	4,31
Хорватія	–	–	4,29	4,64
Чехія	4,28	–	4,80	4,59
Швейцарія	5,71	5,68	5,72	5,64
Швеція	6,05	6,28	6,35	6,34

Тут, щоправда, за справедливим зауваженням М. Палдема, треба зважати на те, що хоча генералізована довіра для суспільства загалом раціональна, але водночас кожна країна має свій допустимий її рівень. Якщо у когось із громадян він вищий, то перед нами «маля», яке експлуатується іншими людьми. У протилежному випадку – «цинік», котрий створює проблеми і додаткові витрати іншим людям. Більшість прагне мати справу з розумними реалістами, які наближаються до середньозважених показників [10].

З наведеної таблиці видно, що стан генералізованої довіри, її раціональність і динаміка в Україні є не надто втішними, хоча схожа ситуація спостерігається і в інших посткомуністичних країнах. Загалом вони утворили досить компактну групу в сенсі особливостей цілісного сприйняття населенням

соціальних взаємодій як безпечних або небезпечних. Йдеться про баланс довіри – недовіри до соціального простору загалом, показником якого були відповіді на питання про магістральну стратегію взаємин з оточенням. Характерно, що найвищий рівень довіри зафіксований у суспільствах чітко окресленого соціокультурного ареалу: в данців, норвежців, фінів, шведів він перевищує 6 балів. Тут його гарантом постає висока стабільність життя, яка підтримує відчуття соціального порядку і психологічно відтворюється у сприйнятті суспільного простору як безпечного. Найнижчі показники разом з Україною демонструють держави колишнього радянського блоку – Болгарія, Польща, Росія, Словенія, Словаччина, Чехія, Угорщина, які ледве наближаються до 4,5 балів.

Як можна пояснити такі значні відмінності генералізованої довіри в межах континенту? Один із впливових у західній політичній науці теоретичних підходів [11], представлений А. Селігменом, Ф. Фукуямою і найбільш послідовно – Е. Усланером, пропонує робити це через її аналіз як моральної цінності, проявом якої є віра у те, що особисто незнайомі люди заслуговують на нашу довіру незалежно від конкретних життєвих подій, оскільки поділяють з нами фундаментальні моральні приписи і не прагнуть нас обдурити. Саме у такому вигляді вона пов'язує індивідів у моральну спільноту. Це не означає спільності їх політичних чи ідеологічних позицій, релігійних вірувань, але передбачає більш глибокі спільні риси людини і суспільства [12, с. 2–3].

На думку Ф. Фукуями, довіра як моральний ресурс виникає тоді, коли «спільнота поділяє низку моральних цінностей так, щоб створити регулярні очікування передбачуваної і чесної поведінки» [13, с. 52]. За А. Селігменом, вона заснована на «вірі у доброзичливість інших і їх особисту совісність» [14, с. 11, 43].

Е. Усланер [15, с. 2–3], розглядаючи довіру як незмінну протягом тривалого часу основу суспільного життя, наполягає на стійкості та беззаперечності закладених у дитинстві моральних цінностей. Серед них особливе значення має генералізована довіра до незнайомих індивідів (а не стратегічна до тих, кого ми знаємо особисто), оскільки вона заснована на їх включенні в нашу моральну спільноту. Стосовно неї саме батьки є нашими першими моральними вчителями. Вона постає моралістичною, оскільки пов'язана з оптимістичними уявленнями про домінування у навколишній реальності порядних людей, вірою не у певних індивідів, а в «узагальненого іншого». Її носії навіть у випадку обману, ризику та програшу налаштовані на тимчасовість і подальше подолання невдач спільними з іншими зусиллями.

Дослідник підкреслює, що центральною ідеєю моралістичної довіри є «віра в те, що більшість людей поділяє Ваші основні моральні цінності», попри їх незгоду поділяти «Ваші погляди щодо політичних проблем чи навіть Вашу ідеологію» [16, с. 104]. Довіра заснована на вірі у доброзичливість інших, переконаності індивіда в тому, що вони його не обдурять [16, с. 107].

У країнах зі значною кількістю довірливих людей, зауважують західні дослідники, краще функціонують уряди і розвивається економіка, більш відкриті ринки та активніша перерозподільча політика, менше корупції тощо. Те, що їх вирізняє – це передусім рівень економічної рівності, властивий саме державам північної Європи, де, як ми вже вказували, рівень генералізованої довіри найвищий. Зі свого боку, економічна нерівність, корумпованість і бюрократизація влади сприяють поширенню суспільного песимізму та призводять до зниження рівня міжособистісної довіри. Остання, за оцінкою Е. Усланера, в такому соціумі розвинути не може. У людей з вищим статусом немає підстав довіряти низам і навпаки. Багаті та бідні навряд чи будуть думати, що вони поділяють однакові цінності.

А отже, в подібній ситуації можлива хіба що партикуляризована (конкретизована) довіра як впевненість у можливості довіряти лише таким людям, як ми. Її базовим осередком зазвичай постає сім'я, що породжує загрозу поширення аморального фамілізму. Р. Бенфілд визначав останній як стратегію соціальної взаємодії, відтворювану через бажання максимізувати короткострокові матеріальні вигоди нуклеарної сім'ї на тлі переконаності, що інші будуть чинити так само [17, с. 85]. У радикальній формі він означає неможливість об'єднання зусиль індивідів задля спільної мети у зв'язку з пануванням приватних інтересів, недовірою до людей поза сімейним колом і відсутністю відповідальності перед суспільством. Аморальний фамілізм постає як стан загальної відчуженості: люди не допомагають один одному і не опікуються благом місцевої спільноти. Адміністрація також має на меті власну вигоду в ситуації браку суспільних інструментів, які б дали змогу обмежити владу посадової особи – цим займаються хіба що інші бюрократи [18, с. 88]. Незалежно від того, бере місцевий чиновник хабарі чи ні, спільнота буде вважати його хабарником [18, с. 94]. Заклики будь-якої людини чи організації до дій заради спільного блага викликають підозру, вбачаються ненормальними і неприйнятними [18, с. 87, 98].

Якщо спиратися на логіку викладеного вище підходу у поясненні стану генералізованої довіри в Україні, то очевидно, що вона не стала моральною цінністю для більшості співгромадян. Їх моральність загалом також поро-

джує занепокоєння, слугуючи додатковим чинником масштабної недовіри, на що вказують показники відповіді на ще одне запитання з Європейського соціального дослідження (табл. 1.4.2) [18]. Сформульоване воно так: «Як Ви вважаєте, більшість людей намагатимуться використати або ошукати Вас: якщо будуть мати нагоду, чи вони будуть старатися поводити себе чесно та порядно?» Тут 0 позначає схильність до використання чи ошуканства, а 10 – налаштованість на чесну і порядну поведінку.

Таблиця 1.4.2 – Стан моральності в Європі

Країни	2005	2007	2009	2011
Австрія	5,90	5,76	–	–
Бельгія	5,61	5,76	5,91	5,87
Болгарія	–	4,50	4,31	4,38
Велика Британія	5,59	5,76	5,69	5,60
Греція	3,68	–	3,69	3,93
Данія	7,31	7,33	7,27	7,18
Естонія	5,44	5,64	5,80	6,13
Ізраїль	–	–	5,49	5,23
Ірландія	6,09	5,91	–	5,84
Ісландія	6,90	–	–	–
Іспанія	5,22	5,41	5,32	5,27
Кіпр	–	4,90	4,81	4,09
Латвія	–	5,19	5,31	–
Люксембург	5,64	–	–	–
Нідерланди	6,24	6,28	6,40	6,49
Німеччина	5,74	5,79	5,94	5,89
Норвегія	6,93	7,02	6,89	6,95
Польща	4,58	4,77	4,88	5,04
Португалія	4,83	4,73	5,01	4,97
Росія	–	4,81	4,99	5,08
Румунія	–	3,81	3,71	–
Словаччина	4,50	4,70	4,67	4,89
Словенія	4,77	4,87	4,99	4,49
Туреччина	–	–	3,06	–
Угорщина	4,55	4,71	4,58	4,84
Україна	4,79	4,64	4,46	4,56
Фінляндія	6,82	6,89	6,78	6,76
Франція	5,62	5,84	5,80	5,80
Хорватія	–	–	4,55	4,89
Чехія	5,23	–	5,33	5,13
Швейцарія	6,41	6,51	6,39	6,41
Швеція	6,53	6,63	6,66	6,70

Тут спостерігається загалом аналогічна зі станом генералізованої довіри картина щодо очікувань чесного, порядного ставлення з боку інших людей. Якщо переконаність громадян Північної Європи в тому, що більшість складають саме моральні індивіди, знаходиться у межах від 7,18–7,31 (Данія) до

6,53–6,70 (Швеція), то у посткомуністичному світі загалом вона складає менше 5 балів (Україна – 4,46–4,79).

Таку деморалізованість співвітчизників, їх орієнтацію на раціональність недовіри ще у 2002 р. у статті «Феномен «аморальної більшості» в українському суспільстві: пострадянська трансформація масових уявлень про норми соціальної поведінки в Україні» [19] зафіксував відомий вітчизняний соціолог Є. Головаха. На його думку, руйнування засад довіри і соціального капіталу, поваги та відповідальності за свої вчинки перед іншими людьми відбулося внаслідок поширення в суспільстві соціального цинізму. Для більшості дорослого населення країни у XXI столітті характерна позиція недовіри до співгромадян, підозри у нечесності та здатності обманювати задля вигоди.

Йдеться про те, що усереднений громадянин України оцінює іншого усередненого громадянина як аморального суб'єкта. Така самооцінка засвідчує формування феномену «аморальної більшості». Його сутність полягає в тому, що моральні норми людської порядності та відповідальності, які регулюють повсякденну поведінку громадян, їх стосунки у різних ситуаціях спілкування і діяльності, розглядаються більшістю дорослого населення як норми поведінки моральних аутсайдерів. За попередні роки вона явно зміцніла і вже близька до того, аби стати «кваліфікованою більшістю», здатною підняти «моральну революцію», створивши суспільний лад, у якому чесність та порядність перестануть сприйматися як моральні орієнтири соціальної поведінки. Залишилося тільки «дочекатися» появи відверто цинічного харизматичного лідера, спроможного конвертувати масове зневажання моральних норм у новий суспільний лад, конструйований на запереченні загальнолюдської моралі.

Дослідник підкреслював, що, як впливає із соціологічних досліджень, проведених у 1982 (тобто ще за часів СРСР) та 2002 роках Інститутом соціології НАН України, впродовж двадцяти років на вітчизняних теренах відбулася оксамитова «моральна революція». Її основна причина – руйнування усталених засад життя громадян, наслідком чого може стати будівництво нового «аморального» суспільного ладу. В роки незалежності було задекларовано грандіозні цілі стосовно розбудови нової держави і економіки на нових ідеологічних засадах. І начебто ніхто принципово не ламав мораль, не говорив, що підлість – це добре, що треба заради користі жертвувати честю і гідністю, проте закони суспільства такі, що кардинальні зміни в одній із найбільш важливих його сфер неминуче призводять до істотних змін в інших.

Серйозною жертвою змін стала мораль. Порівняно з даними двадцятирічної давності, на 2002 р. більшість людей виявилася «аморальною».

Є. Головаха зауважував: «Напевно, у тих, хто відповідав на запитання, перед очима живі приклади. Адже людина не оцінює суспільство загалом, вона завжди оцінює те середовище, яке їй доступне, де вона здатна побачити приклади того чи іншого ставлення до етичних норм. Це також тест на цинічність суспільства, адже цинічна людина завжди бачить в інших джерело зла – вона вважає, що така ница людська природа» [20].

Є. Головаха прогнозував збереження масової деморалізації у віддаленому майбутньому: «Можливо, українське суспільство дасть світу приклад, як можна невизначено довго зберігати відносну соціально-політичну стабільність у країні, де більшість населення деморалізована й „аморалізована”, і осоромить думку теоретиків, які стверджують, що неминучий «нормативний вибух» пов'язаний з соціальними потрясіннями та авторитарним правлінням. Але у такому разі неминучий тривалий конфлікт між потребою людей в авторитетному інституті суспільної моралі і відвертою його зневагою з боку «аморальної більшості» [20].

За оцінками дослідника, 30 років – мінімальний термін для того, щоб країна зі стану хаосу й інституційної розрухи перейшла до нормального прогресивного існування, коли більшість скаже «я задоволений цим суспільством, мені воно подобається, мені в ньому морально добре» (зрозуміло, за відсутності авторитарної системи).

З такими тезами, але вже стосовно генералізованої довіри, погоджується О. Злобіна, яка також нагадує, що невисокий на загальноєвропейському тлі її вітчизняний показник ще на початку 1990-х років виглядав значно краще. Тоді моніторинг Інституту соціології НАНУ фіксував приблизний паритет між тими, хто вважав, що людям загалом можна довіряти, і тими, хто дотримувався протилежної позиції. 15 років потому не довіряли вже більше половини, а довіряли лише 30 %. Високі темпи негативної динаміки означали, що низький рівень довіри продовжує інтенсивно формуватися під впливом соціального складника, яка відображає нестабільність і нестійкість соціального порядку, а не є відтворенням власне українського соціокультурного контексту. Їх можна розглядати як залишкові індивідуально-психологічні наслідки пережитої українцями і мешканцями інших посткомуністичних країн болісної трансформації [21, с. 208–209].

А отже, набувало особливої актуальності запитання про можливість переходу від партикуляризованої до генералізованої довіри. Вже згадувані Р. Патнем, Е. Усланер та Ф. Фукуяма стверджують, що вона існує, і нею є залученість до діяльності громадських організацій. Однак найбільш сприят-

ливі для зростання довірливості до інших людей два її різновиди – добродієність і волонтерство. Адже витратити свій час і гроші на незнайомих – це більш значущий внесок у вирішення суспільних проблем, аніж співпраця зі схожими індивідами. За оцінками Е. Усланера [22, с. 107, 121], серед учасників саме цих проявів громадянської активності відсоток орієнтованих на довіру вдвічі вищий стосовно тих, хто не схильний довіряти узагальненим іншим.

Зі свого боку, зростаюча довірливість у середовищі добродієнтів і волонтерів різними шляхами посилює їх активізм. По-перше, вона зміцнює почуття зв'язку з особисто незнайомими людьми. По-друге, «ті, хто довіряють, відчувають моральну потребу допомагати тим, хто живе гірше», а отже, не лише здійснюють індивідуальні гарні вчинки, але й також підтримують політику уряду, спрямовану на зменшення нерівності. Тому важко не погодитися з висновком науковця стосовно того, що, ймовірно, жодний прояв партикуляризованої довіри не призводить до генералізованої, яка має моральну основу і моральні наслідки.

Показово, що ці висновки знайшли підтвердження у вітчизняних реаліях останнього часу. Обидва Майдани та не в останню чергу збройна інтервенція Росії призвели до появи нових форм самоорганізації співвітчизників, заснованих не на ініціативах «зверху», а на активностях «знизу», багато з яких виникають й інституціоналізуються саме завдяки зростаючій взаємодовірі між громадянами. Чи не найбільш вагомим з них стало саме волонтерство.

Загалом як факт вітчизняного буття волонтерство набуває поширення і формалізації з початку XXI ст. Однак ставлення до нього з боку суспільства тривалий час залишалося достатньо обережним у зв'язку з поширенням у відповідному середовищі не так моральності й альтруїзму, як прагнення заробити грошей на життя, почасти аморальним шляхом. А отже, спостерігалася повсюдна мімікрія волонтерських дій, котра набула подвійного характеру: імітації феномену «волонтерства» державою, громадськими організаціями та приховування справжніх мотивів і цілей у добродієності [23]. Волонтери вбачалися можливим засобом для отримання фінансування від іноземних інвесторів, додатковим людським ресурсом для виконання соціальних проєктів, гарантією спроможності НДО втілити власну місію, варіантом взаємовигідного обміну послугами, навичками, способом проведення дозвілля з отриманням власної вигоди тощо.

Тобто відбувалася імітація псевдонеобхідності волонтерства в державі та організаціях з метою привернення уваги, хоча відповідного соціального

замовлення майже не існувало. У межах державного конструювання його ідеології воно набувало іміджу, який не спонукав до наслідування. Своєю чергою, відсутність реального прикладу підривала довіру населення до волонтерів. До того ж, як уже вказувалося, в суспільстві домінував (і все ще не подоланий досі) закритий тип довіри, спрямованої лише на тих, кого українці знають особисто, – родичів, друзів, сусідів. Брак відкритої довіри між групами з особливо низьким її рівнем щодо інститутів влади – уряду, президента, судів, Верховної Ради, політичних партій – ускладнював розвиток прозорих демократичних процесів і призводив до корупції, кумівства й патерналізму, коли особисте знайомство виявлялося набагато важливішим, ніж професіоналізм і кваліфікація.

А от новітній волонтерський рух, що почав набирати сили з часів Євромайдану та Революції гідності, розгортаючись після початку військових дій на Сході нашої країни, став без перебільшення безпрецедентним у кількісному і якісному вимірі. Саме з ним і добробатами співвітчизники пов'язали реальний порятунок країни від зовнішньої агресії та дезінтеграції за непередбачуваним сценарієм. Як наслідок, «суспільство без довіри» виокремило його серед усього спектру соціальних інституцій небаченим раніше рівнем довіри й підтримки (табл. 1.4. 3).

Таблиця 1.4.3 – Рівень довіри до соціальних інститутів [29]

% тих, хто повністю або майже довіряє	2014 р.	2015 р.	2016 р.	2017 р.
Родині та родичам	95	93	95	
Сусідам	53	52	59	
Волонтерам		59	53	56
Церкві та духовництву	48	50	50	51
Армії	40	41	42	46
Благодійним фондам, громадським об'єднанням	15	34	31	38
ЗМІ	25	19	21	28
Місцевим органам влади	19	16	20	28
Астрологам	11	13	17	
Президенту	34	18	11	11
Банкам	10	12	9	14
Уряду	17	9	7	7
Судам	5	6	6	8
Верховній Раді	9	8	6	5
Політичним партіям	4	5	5	6

Тут знайшов пряме підтвердження висновок Е. Усланера, Ф. Фукуями та А. Селігмена про довіру, яка виявила себе як моральна цінність і віра у те, що її заслуговують особисто незнайомі люди, оскільки поділяють з нами фундаментальні моральні приписи і не прагнуть нас обдурити. Саме так довіра,

попри відмінності майнового стану, політичних чи ідеологічних позицій та релігійних вірувань, спроможна пов'язати індивідів у моральну спільноту, що поділяє низку моральних цінностей і створює регулярні очікування передбачуваної, чесною та совісною поведінки.

Цю спроможність і продемонстрували волонтери. Водночас вони усвідомлювали, що довіра за визначенням пов'язана з ризиком. Відповідно, питання для них полягало в тому, як навчатися свідомо йти на нього у тих ситуаціях, де це необхідно. Адже у 2013–2014 рр. волонтери знаходилися у ситуації критично низького рівня генералізованої довіри, але змогли подолати і власні, і суспільні перестороги. Без цього не відбулася б жодна волонтерська ініціатива з підтримки ЗСУ, добровольців та переселенців, на яку ніхто не дав би грошей, не кажучи про власний час [25].

Саме волонтерський рух продемонстрував загальнолюдські (відповідальність, почуття обов'язку, совість), громадянські (патріотизм, пріоритет цінностей суспільства перед цінностями індивіда, прагнення до свободи та демократії, українська ідентичність, віра в праведність боротьби), міжособистісні (альтруїзм, емпатія, доброта, гуманність) та особистісні (гідність, оптимізм, ініціативність, безкорисність, романтизм, прагматизм) моральні якості [26, с. 212]. Мотивом діяльності більшості представників волонтерства поставала не матеріальна вигода, а моральний обов'язок, що породжувало повагу і довіру до його учасників. Відповідно, суспільство не підозрювало в їх діях корисливих мотивів, на відміну від політиків, яких загалом вважають такими, що переслідують швидше власні, аніж народні інтереси. А отже, активність волонтерів слугувала прикладом для інших і спонукала людей приєднуватись до волонтерського руху, впливала на формування громадянської свідомості та небайдужості.

Вона ж, на нашу думку, сприяла помітному зростанню в Україні протягом останніх років міжособистісної довіри, яка у 2016 р. складала 56,2 % (Захід – 52,3 %, Центр – 52,3 %, Південь – 53,1 %, Схід – 64,4 %). Остання загалом корелює з довірою 53,3 % співвітчизників до волонтерів (Захід – 63,1 %, Центр – 51,9 %, Південь – 47,7 %, Схід – 50,3 %) (табл. 1.4.4–1.4.6). Саме вони стали тими авторитетами, які за п'ятибальною шкалою користуються довірою більшості громадян з індексом 3,4, сприяючи зростанню загальної довіри. Співвітчизники мають індекс 3,2, армія – 3,0, благодійні фонди, громадські організації та об'єднання – 2,9 [27, с. 156–157, 161].

Таблиця 1.4.4 – «Нікому не довіряти – найбезпечніше», 1992–2016 рр.

	1992	2005	2006	2008	2010	2012	2014	2016
Не згоден	40,5	34,6	36,8	34,7	36,0	28,8	30,8	35,2
Згоден	46,7	50,2	47,5	51,5	49,6	56,6	53,9	52,3
Не знаю	12,3	14,9	15,7	13,4	14,1	13,9	14,8	12,5
Не відповіли	0,6	0,3	0,0	0,3	0,3	0,7	0,4	0,3

Таблиця 1.4.5 – «Нікому не довіряти – найбезпечніше», 2016 р. (%)

	Захід	Центр	Південь	Схід	Україна загалом
Не згоден	32,7	38,3	31,8	34,5	35,2
Згоден	50,8	51,1	55,7	53,4	52,3
Не знаю	16,5	10,6	12,5	12,1	12,5

Таблиця 1.4.6 – Переживання відчуття, що більшості людей не можна довіряти, 2016 р. (%)

	Захід	Центр	Південь	Схід	Україна загалом
Ніколи	23,3	16,5	14,5	19,5	18,7
Зрідка	41,9	53,3	39,4	41,6	45,7
Періодично	26,0	23,5	29,5	29,8	26,7
Майже постійно	8,8	6,7	16,6	9,1	8,9

Показово, що саме через їх трансформацію у бік масових волонтерських і солідаристських практик покращилося ставлення до НДО, що також призвело до суттєвого зростання суспільної довіри. Як зауважує В. Степаненко, в опитуваннях 2015 та 2016 рр. переважно або цілком довіряли їм і благодійним фондам близько третини респондентів (31,2 %) (Захід – 33,4 %, Центр – 30,8 %, Південь – 24,8 %, Схід – 32,3 %), хоча у 2006 р. рівень такої сукупної довіри до них складав 12,6 %, а перед Євромайданом 2013 р. – 17,8 % [28, с. 81–82].

У 2018–2019 рр. ситуація практично не змінилася. На тлі критично низького рівня довіри громадян до владних інституцій (за результатами дослідження аналітично-консультативної компанії Gallup, в Україні вже другий рік поспіль відтворюється найнижчий у світі рівень довіри до влади – лише 9 %), щодо волонтерських організацій вона складає 67 % [29]. Фактично волонтери увійшли у громадянську еліту, до якої належать люди з високою громадянською свідомістю. Для них найважливішою якістю є здатність ставити інтереси нації, громади вище за особисті, беручи на себе ініціативу та відповідальність за важливу державну справу – сприяти успіху Операції об'єднаних сил (ООС, раніше антитерористичної операції – АТО) не через посадовий, як у чиновників, а моральний обов'язок. Відповідальність бюрократів вторинна, залежна від політика-керівника, який відповідає за зміст і

наслідки політичного рішення, тоді як волонтер за ухвалювані власні рішення бере її на себе, тим самим включаючись до елітно-політичного прошарку.

Одна з основних функцій, яку виконують волонтери, знаходиться у площині політичної взаємодії держави і суспільства, адже, на думку багатьох експертів, саме вони змусили владу розпочати соціальний діалог із громадянами, фактично заповнивши інформаційну і загалом комунікаційну порожнечу у форматі стосунків «влада / громадянин», насамперед у випадку владного самоусунення з комунікаційного поля [30]. Попит співвітчизників на інформацію, особливо воєнного характеру, потреба в інформуванні щодо ситуації в зоні воєнних дій значно сильніші і глибші, аніж ті сухі офіційні дані, які можна отримати з офіційних брифінгів, випусків новин у телевізійних, друкованих та електронних засобах масової інформації. Де-факто волонтери є інформаційним джерелом з високим рейтингом довіри, насамперед у випадках, коли йдеться про гарячі новини з ООС. Навіть більше – новини від них про становище на фронті стають джерелом інформації і масово поширюються в ЗМК. І йдеться не лише про бої, а найперше – про проблеми в армії, втрати, смерті і поранення наших бійців.

Важливо зазначити, що ЗМІ в ці роки у своїх матеріалах значно частіше, аніж до того, висвітлювали напрями і результати активності волонтерів, підкріплюючи інформацію фото- та відеосупроводом. Це кардинально вплинуло на стан громадської думки у напрямі посилення довіри до членів волонтерських структур і благодійних фондів, призвело до зміцнення волонтерського руху з допомоги армії та виокремлення різних напрямів його діяльності. За таких умов саме волонтерство набуло усіх ознак найбільш дієвої форми самоорганізації населення.

Як зауважує Наталія Черниш [31, с. 36], довіра до волонтерів поступово ставала менш емоційно забарвленою і більш раціоналізованою, перетворюючись на дієву складову частину повсякденних практик. Це знаходить прояв у різноманітних волонтерських ініціативах та предметних активностях, пов'язаних не так зі збором коштів, як з особистою участю, яка дедалі більше стає спеціалізованою, профільною, обслуговує зростаючу кількість сфер життєдіяльності українського суспільства, що дає змогу реалізувати принцип зростаючого розподілу праці у цій ділянці, а відтак сприяє соціальній мобілізації та солідарності.

Підсумовуючи, зазначимо, що саме новітньому волонтерському руху, який розгорнувся після Революції гідності, вдалося стати чинником зламу багаторічної тенденції взаємної недовіри між співвітчизниками. Мотивом

діяльності більшості його представників поставала не матеріальна вигода, а моральний обов'язок, що породжувало повагу і довіру до них, підштовхуючи співгромадян до наслідування відповідної поведінки. Саме завдяки волонтерам довіра виявила себе як моральна цінність і віра у те, що її заслуговують особисто незнайомі люди, оскільки поділяють з нами фундаментальні моральні приписи та не прагнуть нас обдурити. Аналіз соціального портрету тих, хто вважає, що в сьогоднішніх умовах в Україні можна довіряти іншим, показує, що досвід волонтерства 2014–2017 рр. підвищує шанси на зростання генералізованої довіри, здатності йти на свідомий ризик, долаючи страх втратити щось через можливий обман.

Водночас варто зважати на те, що вже з 2015 р. з'явилися ознаки того, що згадані тенденції не набули сталості. Попри збереження високого рівня довіри до волонтерів, у контексті їх взаємин із суспільством, державою, армією, а також між самими представниками волонтерського руху стосовно нього існує низка загроз, наслідком яких може стати повернення до звичного для України стану недовіри. Зокрема, в контексті бурхливих масштабів розвитку і, відповідно, позиціонування його лідерів на перших ролях у площині суспільного діалогу зі зростаючим впливом на соціально активну частину громадськості у волонтерському середовищі виник тип так званих «підготованих волонтерів», який мав стосуватися теми прихованої, а в подальшому і відкритої співпраці з владними структурами, зацікавленими у встановленні контролю над рухівською активністю. З іншого боку, як констатує відомий волонтер, засновник фонду «Повернись живим» Віталій Дейнега, нині більшість людей в погонах, перш за все з Генштабу, швидше терплять волонтерство з-за його медійності, аніж відчують до нього вдячність [32].

А тому наврод чи варто покладати всі сподівання на лише суто соціальні чинники як такі, що визначають стан моралі та довіри. Не менш важливим є розмаїття надособистісних і договірних взаємодій, заснованих на громадянській автономності, незалежності, емансипації та впевненості в собі. Саме вони постають ще однією підставою поширення генералізованої довіри. Тут остання, як зауважує Д. Стол [33], вбачається відношенням, котре виникає і розвивається в конкретних інституційних структурах під впливом безлічі контекстних факторів протягом всього життя, а не тільки усланерівською стійкою моральною цінністю, загалом вільною від поточних обставин. Її існування неможливе незалежно від держави, котра через політичні інститути створює, спрямовує і впливає на неї.

У тих суспільствах, де узагальнена довіра не інституціоналізується, норми їй явно протистоять, підштовхуючи людей через поширені упередже-

ність, забюрократизованість і корупцію до перестороги, недовіри та відступництва. А от універсальна держава загального благоденства, неупереджені та некорумповані політичні установи, наприклад, поліція і суди, сприяють її розвитку. Завдяки їх діяльності суспільства та індивіди, що перебувають у стані генералізованої довіри, володіють додатковими перевагами, оскільки орієнтуються на співпрацю з усіма вигодами від неї для соціального середовища. Тому вкорінення і поширення такої довіри серед українців має стати завданням і для окремих громадян, і для суспільства та державних інститутів. Лише їх спільними зусиллями можна подолати існуючу негативну динаміку і реально наблизитися до Європи.

Література:

1. Sztopmka P. Trust: A Sociological Theory. Cambridge: Cambridge University Press, 1999. 226 p.
2. Stolle D. Trusting Strangers – The Concept of Generalized Trust in Perspective. URL: <http://www.oezp.at/pdfs/2002-4-02.pdf>
3. Delhey J., Welzel C. Generalizing Trust: How Outgroup-Trust Grows Beyond Ingroup-Trust. *World Values Research*. 2012. Vol. 5. № 3. P. 46–69.
4. Putnam R. D. Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community. N.Y.: Simon and Shuster, 2000. 345 p.
5. Тігаренко О. М. Форми існування соціального капіталу: дослідження науковців. *Вісник Хмельницького національного університету. Серія: Економічні науки*. 2015. № 2. Т. 2. С. 201–205.
6. Джери Д., Джери Дж. Большой толковый социологический словарь (Collins): в 2 т. / пер. с англ. Н. Н. Марчук. М.: Вече, АСТ, 1999. Т. 1 (А–О). 528 с.
7. Rothstein B., Uslaner E. M. All for All: Equality, Corruption, and Social Trust. *World Politics*. 2005. Vol. 58. № 1. P. 41–72.
8. Rosenberg M. Misanthropy and political ideology. *American Sociological Review*. 1956. Vol. 21. P. 690–695.
9. Головаха Є., Горбачик А. Тенденції соціальних змін в Україні та Європі: за результатами «Європейського соціального дослідження» 2005–2007–2009–2011. К.: Інститут соціології НАН України, 2012. 119 с.
10. Paldam M. The macro perspective on generalized trust. URL: <http://www.martin.paldam.dk/Papers/Social-capital/GT-short.pdf>
11. Mewes J. Inequality and Trust Revisited: The Impact of Female Labour Force Participation on Generalized Trust. URL: http://www.soc.umu.se/digitalAssets/103/103912_11_2012_mewes.pdf
12. Uslaner E. M. The Moral Foundations of Trust. Cambridge: Cambridge University Press, 2002. 296 p.

13. Фукуяма Ф. Доверие: социальные добродетели и путь к процветанию / пер. с англ. Д. Павловой, В. Кирющенко, М. Кропотина. М.: ООО «Издательство АСТ»: ЗАО НПП «Ермак», 2004. 730 с.
14. Селигмен А. Проблема доверия / пер. с англ. И. И. Мюрберг, Л. В. Соболевой. М.: Идея-Пресс, 2002. 256 с.
15. Uslaner E. M. *The Moral Foundations of Trust*. Cambridge: Cambridge University Press, 2002. 296 p.
16. Uslaner E.-M. Trust as a moral value. *Handbook of Social Capital* / ed. by Dario Castiglione, Jan W. van Deth, Guglielmo Wolleb. Oxford: Oxford University Press, 2008. P. 101–121.
17. Banfield E. C. *The Moral Basis of a Backward Society*. Glencoe, IL: The Free Press, 1958. 205 p.
18. Головаха Є., Горбачик А. Тенденції соціальних змін в Україні та Європі: за результатами «Європейського соціального дослідження» 2005–2007–2009–2011. К.: Інститут соціології НАН України, 2012. 119 с.
19. Головаха Е. Феномен «аморального большинства» в постсоветском обществе: трансформация массовых представлений о нормах социального поведения в Украине. URL: <http://ecsocman.hse.ru/data/291/985/1219/04golovaha-20-22.pdf>
20. Кухар І. Феномен «аморальної більшості». Відомий вчений Євген Головаха застерігає... URL: <http://www.day.kiev.ua/uk/article/nota-bene/fenomen-amoralnoyi-bilshosti>
21. Злобина Е. Особенности нормативной регуляции украинского социума / Украинское общество в европейском пространстве / под ред. Е. Головахи, С. Макеева. К.: ИС НАНУ; ХНУ им. В. Н. Каразина, 2007. С. 205–225.
22. Uslaner E.-M. Trust as a moral value. *Handbook of Social Capital* / ed. by Dario Castiglione, Jan W. van Deth, Guglielmo Wolleb. Oxford: Oxford University Press, 2008. P. 101–121.
23. Білич І. О. Мімікрія волонтерського руху в Україні. *Вісник Одеського національного університету ім. І. І. Мечникова. Серія: Соціологія і політичні науки*. 2013. Т. 18. Вип. 2. Част. 2. С. 156–163.
24. Нікітіна Т. Надія та віра без відповідальності, або Соціологічна діагностика українського суспільства. URL: https://dt.ua/SOCIUM/nadiya-ta-vira-bez-vidpovidalnosti-abo-sociologichna-diagnostika-ukrayinskogo-suspilstva-86321_.html
25. Олейнік А. Українці можуть об'єднатися для допомоги Армії. Але щоб створити ОСББ – довіри не вистачає. URL: http://texty.org.ua/pg/article/editorial/read/73376/Ukrainjci_mozhut_objednatysa_dla_dopomogy_Armiji_Ale
26. Жужа Л. Моральні аспекти волонтерського руху на підтримку АТО. *European political and law discourse*. 2015. Vol. 2. Issue 2. P. 210–215.
27. Мартинюк І., Соболева Н. Формування довіри як передумова інтеграції суспільства: довірчі відносини в сучасному українському соціумі. *Українське суспільство: моніторинг соціальних змін* / за ред. д-ра екон. наук В. Ворони, д-ра соц. наук М. Шульги. К.: Інститут соціології НАН України, 2016. С. 150–166.

28. Степаненко В. Громадянське суспільство: соціально-структурні аспекти. Українське суспільство: моніторинг соціальних змін / за ред. д-ра екон. наук В. Ворони, д-ра соц. наук М. Шульги. К.: Інститут соціології НАН України, 2016. С. 78–86.

29. Рівень довіри до суспільних інститутів та електоральні орієнтації громадян України. URL: <http://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/riven-doviry-do-suspilnykh-institutiv-ta-elektoralni-orientatsii-gromadian-ukrainy>

30. Мандебура О. Волонтерський рух в Україні як нова форма взаємодії влади і громадянського суспільства. URL: http://www.ipiend.gov.ua/?mid=12&action=article_detail&article_id=8

31. Черниш Н. Вплив довіри та довірчих відносин на становлення новітнього соціального інституту волонтерства у сучасній Україні. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. 2016. № 2. С. 26–38.

32. Герасимчук В. Віталій Дейнега: «У нас ещё далеко не та армия, которая может победить в этой войне». URL: https://lb.ua/society/2019/03/06/421230_vitaliy_deynega_u_daleko.html

33. Stolle D. Trusting Strangers – The Concept of Generalized Trust in Perspective. URL: <http://www.oezp.at/pdfs/2002-4-02.pdf>

РОЗДІЛ 2

ЗАХИСТ НАЦІОНАЛЬНИХ ІНТЕРЕСІВ ДЕРЖАВ СВІТУ ТА ПРОСУВАННЯ СИМВОЛІЧНОГО КАПІТАЛУ ТЕРИТОРІЙ У КОНТЕКСТІ ГЛОБАЛЬНИХ ВИКЛИКІВ

2.1. БРЕНДИНГ ТЕРИТОРІЙ У КОНТЕКСТІ ФОРМУВАННЯ НОВОГО СВІТОПОРЯДКУ

Нагорняк Т. Л.

Сучасні світові процеси переживають якісну трансформацію смислів. Історія людства досягла кульмінації протистояння раціональних чинників прогресу та ірраціонального відчуття падіння духовності, міжособистісної довіри і соціальної безпеки. Військові конфлікти та гонка озброєння середини ХХ століття доповнились у 2010-х роках гібридними війнами, техногенними катастрофами, політичними переворотами внаслідок конвертації медійної впізнаваності у політичний капітал. Світ симулякрів маргіналізував ідентичності та кордони. Ставши на шлях накопичення ресурсів та раціональності конвертаційної логіки зміцнення впливових позицій у світі, політичні території втратили легітимність своїх громадян. Тренд формування світопорядку першої половини ХХІ століття – падіння довіри до урядів і усвідомлення цінності персонального і делегованого соціального капіталу публічної особи, онлайн-технології формування капіталу лояльності на рівні груп інтересів та територіальних громад з метою подальшої конвертації у політичний капітал довіри.

За таких умов політичні інститути і території примушені боротися за людський капітал, шукаючи технології переконання у своїх унікальних можливостях і перспективах, у якості життя та соціального клімату. Конкуренція політичних еліт змістилася з глобального і національного рівня вже на локальний – на рівень міст і районів. Сідней змагається з Німеччиною, Брюссель зі Швейцарією, Греція з Лісабоном, Євросоюз з Австралією, а ТАР (Тибетський автономний район у Китаї) з більшістю релігійних, окультних, езотеричних течій. Ці процеси не здатні контролювати політичні інститути сучасності. Принцип політичної конкуренції теж змінився. Центри прийняття світових і державних рішень (G-8, мегаполіси і світові агломерації) поступилися сконструйованим емоційним враженням, почуттю комфорту і захищеності громадян аутентичних міст і держав-націй. Політика брендингу вже склалась як практичний вектор розвитку територій у світі, як новий комунікаційний ка-

нал зміцнення чи створення легітимності влади (серед громадян та зовнішніх акторів), як технологія покращення інвестиційного клімату та як підстава для бренд-партнерства влади, бізнесу та громади, що (як доводить світовий досвід) здатне стати ефективним чинником самоорганізації суспільства.

Логічною є активізація брендингу територій як цілеспрямованої діяльності політичних суб'єктів зі створення, корекції та просування її позитивного концепт-образу у зовнішньополітичному та внутрішньополітичному полі. Ідея брендингу територій у сучасну політику прийшла з економічного маркетингу (С. Анхольт, Ф. Котлер, М. Ліндстром, Дж. Траут, К. Келлер, У. Оллінс, К. Дінні, А. Панкрухін, Ж. Торрес), ставши часткою стратегічного державного менеджменту, політичного маркетингу у діяльності політичних інститутів і виборчих кампаніях та політичних дискурсів сучасності (офіційних, медійних, персональних). Серед політологічних досліджень брендингу територій треба виділити російську науково-практичну школу (Д. Гавра, Р. Туровський, Д. Візгалов, Н. Зуберевич, Д. Замятін, В. Тарнавський, І. Чорна, І. Важеніна, В. Домінін, О. Тюкаркіна, Ю. Таранова, П. Слуцький, Т. Грінберг, М. Спірченко). Вітчизняні дослідники іміджування та практики брендингу територій – Є. Тихомирова, Л. Губерський, В. Цвіх, В. Кривошеїн, Д. Богуш, Е. Мамонтова, Ю. Щегельська, Д. Гороховський, О. Соскін, І. Поліщук, О. Чемшит, Ю. Макар, Ю. Шайгородський, О. Швець, М. Шульга та інші).

Політичні процеси сучасності, ідеологічні перетворення у світі, міжнародні відносини і світова політика базуються останнім часом на конкуренції територій за володіння та використання ресурсів. За умов закріплення глобалізаційних тенденцій та зростання впливовості інформаційних технологій, держави світу, як політичні суверенітети, все менш стають цілісними та інституційними гравцями світової конкуренції у будь-якій сфері. Поряд з об'єднаними політичними територіями на штатт ЄС, у світову конкуренцію за ресурси включаються міста, курортні зони та регіональні утворення. Назви «Голівуд», «Шенгенська зона», «Ніцца», «Венеція» і «Західний Тибет» вже вийшли за межі державних кордонів, набувши статусу територій із власним іміджем і репутацією, а відповідно – і можливостями та капіталами. Закріплення цього тренду у масовій свідомості, у політичному полі та бізнес-просторі спонукає політичні інститути (міжурядові, державні та регіональні) шукати стратегії використання їх ресурсів у національному контексті і відповідно важелі контролю цих ресурсів задля власного прибутку. Зважаючи на зазначене, необхідно зауважити, що саме владні інститути найчастіше є

комунікаторами між ресурсами території та споживачами (зовнішніми та внутрішніми), які презентують території своїми діями та затверджують напрями державної зовнішньої та регіональної політики у різних їх сферах (інформаційній, інвестиційній, соціокультурній, молодіжній).

Концепція територіальності належить Р. Саку (R. Sack, 1986). Її сутність зводиться до розуміння території як способу впливу і контролю певних індивідів і груп над іншими шляхом делімітації та контролю географічного простору [1, с. 16]. Ця концепція достатньо вдало була екстрапольована у політичній науці і практиці доктором політичних наук Р. Ф. Туровським, який довів, що держава – це неоднорідна ієрархічна територія, що еволюціонує в часі. Територія є обов'язковим і невід'ємним атрибутом кожної держави. Політичний процес державотворення є проявом територіальності з боку державотворчих суб'єктів. За аналогією, формування політичних регіонів і субрегіонів є результатом цілеспрямованої діяльності суб'єктів, до числа яких належить і держава загалом (точніше – політичні суб'єкти загальнонаціонального рівня, позиції яких можуть не збігатися), і політичні суб'єкти, що мають локальну прив'язку [2, с. 16–19].

Державні кордони встановлюються й утримуються через дві основні обставини: нав'язування і волевиявлення, а також політичні рішення та міжнародні норми і домовленості. Скрізь і завжди діє принцип або сили, або самовизначення територіального співтовариства. Етнічний фактор є не головним, хоча саме він найчастіше подається як такий і служить інструментом політичної та воєнної мобілізації [3, с. 19].

Територіальність у політиці проявляється у формі цілеспрямованої діяльності політичних акторів, що інституціоналізують простір відповідно до власних інтересів з метою контролю та використання ресурсів цього простору. Тому держава та її територіально-адміністративні одиниці – ТАО (міста, області, автономії) – є політичними територіями. До того ж ці політичні території виступатимуть політичними інститутами, що обумовлюють характер сучасної політики брендингу.

У сучасній політичній науці та інституціональній методології категорія «інститути» має різне трактування: «колективна дія з управління індивідуальним та встановлення зразків взаємодії в соціумі (O'Donnell G., 1994), «обмеження, що встановлені політичними акторами, які структурують політичне, економічне і соціальне взаємопорозуміння в суспільстві. Вони можуть мати неформальні прояви (поведінкові табу, звичаї, традиції і ритуали, соціальні норми, кодекси честі) і формальні правила (конституції, закони,

авторські та громадські права). Встановлюючи ці «правила гри», система затверджує і санкції за їх невиконання теж інституційного змісту» (North D. C., 1991). Вони можуть бути тривалими і здатними до повторення у часі і просторі (Е. Гідденс), і від того мають здатність стати правилами і процедурами індивідуальних взаємовідносин на різних рівнях (Shepsle K. A., 1989) та в процесі прийняття рішень і системи стимулів (А. Степан). Вказані інституційні норми та правила з часом чи за цілеспрямованої політики стають спільними стратегіями (Crawford S., Ostrom E. A., 1995) та діючими практиками (Hall P., 1992, 1996), утворюючи соціальний, політичний, економічний дисплей на певній території.

З огляду на зазначене можна виділити ключові елементи території, які роблять її політичним неоінститутом:

- політико-адміністративні кордони території як межі її юрисдикції [4, с. 18];

- влада як територіальна бюрократія [5, с. 12–19], що має монополію на керівництво суспільними процесами тільки в своїх кордонах;

- законодавчі та нормативно-правові підстави функціонування території як політичного інституту, що визначають її суверенітет (чи інший політичний статус у межах територіальної ієрархії) і відповідно регламентують процеси артикуляції політичних інтересів у контексті її внутрішньої ієрархії та зовнішніх стосунків (Розділ IX Конституції України «Територіальний устрій України») [6, с. 49];

- територіальна громада, яка залучена до суб'єктно-об'єктних політичних взаємовідносин, має політичну ідентичність та право «самостійно вирішувати питання місцевого значення» [7, с. 52];

- територія як електоральна адреса з певними політичними мотиваціями, моделями політичної поведінки, на що спрямовані стратегії і тактики виборчого процесу.

Незалежно від того, яка територія розглядається, бренд території розуміється автором як багатомірний ментальний конструкт, що завдяки найвищому рівню емоційної довіри широких кіл сприймається як цінність і сукупність позитивних вражень про основний смисл території та її можливості для споживачів. Як в економічному полі товарний бренд – найвищий ступінь розвитку торгової марки, так і бренд території спрощено може бути зведений до її образу-концепту. Образ-концепт території – рафінована частина реальності, в якій виявляється уся необхідна (на думку творців бренду) інформація, що переконує в її унікальних можливостях. Створюється, поши-

рюється і коректується він шляхом брендингу своїх раціональних характеристик (показники конкурентоздатності та привабливості) та ірраціональних (асоціації, метафори, стереотипи, міфи, знаки, символи).

Територія у своєму розвитку проходить шлях від локального утворення до держави-нації з високим рівнем лояльності та легітимності у світі. Державу-націю можна розуміти як певне братерство, що за умов високого рівня консолідації та ефективного брендингу, може стати політичним актором глобального рівня із конкурентоспроможною репутацією, привабливим іміджем та унікальним історичним призначенням.

На підставі територіальної ідентичності, що є базовим елементом брендингу, формуються (самостійно чи цілеспрямовано) імідж і репутація території, які використовуються командою професіоналів для створення бренд-платформи – формального початку процесу формування чи корекції бренду. Імідж території – сукупність раціональних та ірраціональних асоціацій, що не дає глибокого уявлення про територію, апелюючи до образів, стереотипів, метафор чи символів, які уособлюють в собі лише якусь її частину або напрям функціонування [8]. Імідж не завжди є результатом цілеспрямованої іміджевої політики. Масова свідомість може фіксувати такі прояви іміджу території:

- імідж влади і безпосередньо лідера (міста, регіону, держави);
- імідж політичного режиму (розвинутість демократії та забезпечення громадянських прав, правова захищеність населення території, прозорість виборів, легітимність політичних інститутів);
- імідж економіки і показники фінансової стабільності;
- імідж ВПК (якщо йдеться про державу чи спеціальний регіон);
- імідж інформаційної політики;
- зовнішньополітичний імідж території;
- соціокультурний імідж території;
- імідж інвестиційного клімату території;
- імідж перспективності (з погляду проживання, саморозвитку, стану екології, престижу навчання, широти ринку робочих місць та можливостей професійного зростання);
- імідж унікальності (аутентичні та сучасні характеристики, що відрізняють територію від інших).

Часто розрізняють первинний і вторинний імідж території, маючи на увазі, що первинний – це уявлення людей про територію, яке фіксується при першому з нею знайомстві. Вторинний імідж території складається у масо-

вій свідомості в процесі конкуренції чи порівняння територій між собою. Імідж території – результат цілеспрямованої роботи команд та вдалості іміджевої стратегії. Країна, яка не є брендом, але прагне цього, розвиває власний імідж у бік позитиву. Країна-бренд посилює свою унікальність завдяки конкуренції іміджів своїх регіонів, міст, географічних зон (курортів, торговельних чи лікувальних центрів, музеїв під відкритим небом).

Репутація території – один з активів її бренду – складник, який є динамічним, але складно змінюється, – оціночна характеристика життєдіяльності території, яка формується протягом тривалого часу серед конкретних груп інтересів на підставі власного досвіду, достовірної інформації чи перевірених фактів про сам регіон чи його стосунки з іншими територіями. Репутація території – це комплекс можливостей, гарантій та перспектив для реалізації вагомих інтересів цих груп у її межах. Найчастіше потребами і вимогами цільових аудиторій в контексті репутації території є можливості, перспективи і гарантії щодо інвестицій, навчання, проживання, саморозвитку, відпочинку, лікування, туризму, бізнесу.

Принциповою розбіжністю між категоріями «бренд», «імідж» і «репутація» є такі параметри:

- джерело формування: бренд формується державною політикою на підставі узгодження інтересів трьох суб'єктів політики – громади, влади і бізнес-груп; імідж може бути сформований самостійно чи спеціальною командою іміджмейкерів; репутація формується вузькою цільовою групою – колом експертів чи руками конкурентів, що уможливує негативний вплив репутації на бренд;

- цільова аудиторія: споживачами є суб'єкти брендингу (громада, влада, бізнес) та світові політичні мегаактори, до іміджу причетні макрогрупи – мешканці, гості, потенційні відвідувачі; репутація цікава локальним групам інтересів, які розглядають територію як поле потенційних інвестицій, проживання, ведення бізнесу, отримання освіти чи роботи;

- ступінь мінливості ознак категорій: репутація – найбільш вразлива характеристика території, її імідж має високу динамічність показників, бренд є найбільш усталеним. Це може бути і позитивною рисою брендингу, і гальмувати його результативність;

- ієрархічність у структурі брендингу території: бренд містить імідж і репутацію. Імідж і репутація, не впливаючи на формальні характеристики території (її індивідуальність), обумовлюють якість її бренду. Водночас сам бренд має можливість покращити імідж і репутацію території.

Вказуючи на вагомість смислів території як політичного і соціального організму, автор вважає за необхідне наголосити на тому, що інтеграція обох смислів є першочерговою умовою для політики її брендингу. Без консолідованої територіальної громади із політичними інтересами будь-який політичний простір залишиться безсеновим сировинним придатком державної еліти.

Брендинг країни природним шляхом не створюється, він є продуктом свідомого й керованого осмислення, продуктом штучно організованої суспільної рефлексії й проектування. Штучність брендингу припускає керування його створенням і просуванням, наявність замовника, наявність кваліфікованої групи розробників, наявність інформаційних і фінансових ресурсів, чітко сформульоване технічне завдання, програму створення й просування бренду, моніторинг його ефективності, механізм його підтримки й розвитку. Досвід провідних країн світу показує, що їх цілісні й могутні бренди сьогодні мають не стільки рівновагомі складові частини свого іміджу, як пропонує С. Анхольт, скільки окремі пріоритетні позиції своєї презентації.

1. Бренд країни – це імідж її першої персони. Прикладом тому може стати Ірак і Садам Хусейн, який принципово змінив ставлення світу до Іраку як до країни екстремального військового тоталітаризму. Країни «золотого мільярда» стали сприймати Ірак як форпост нового агресивного порядку в арабському світі саме після приходу до влади лідера екстремістської партії Баас. Маловідома держава в пустелі, яка у 1960-х рр. сприймалася світом як та, що успадкувала територію Персії, перетворилася у середині 1990-х рр. на гігантську войовничу машину з великими запасами нафти і лідером, який прагнув зруйнувати однополярну модель міжнародних відносин і політику панамериканізму. Садам Хусейн свідомо проводив політику презентації країни через свою персону. З часом Ірак, Садам Хусейн і терористична загроза світу стали категоріями одного порядку. Він був щоденною «головною подією» у ЗМІ, а якщо подій не було, він сам створював їх. Загальновідомі чотириденні війни, фінансова підтримка терористичних організацій світу, відсутність діалогу з США і провідними країнами Західної Європи – основні складники іміджу Саддама Хусейна та Іраку кінця ХХ – початку ХХІ ст.

Велика Британія – країна найстаріших королівських традицій. Монархія тут не стільки форма правління, скільки образ життя й елемент національної ментальності. Королева є головним символом країни. Жодна визначна подія в країні не відбувається без присутності королеви. Її Величність супроводжує британців усе життя. Вони лікуються в королівських госпіталах, судяться в королівських судах, користуються королівською поштою, дивляться поста-

нови в королівських театрах, пересуваються по країні залізницею її Величності. Весь європейський світ із захватом слідкує за подіями у Віндзорському державному сімействі. Кожен англієць відчуває гордість і повагу до королівського дому, бо саме він є брендовою рисою його країни, взірцем традиційності і стабільності, спадкоємності поколінь.

2. Бренд країни – це взірець надійності її інвестиційного клімату, статусу в міжнародному партнерстві, політичної послідовності. Швейцарія позиціонує себе як найстабільніша країна світу. Вона знаходиться на важливому перехресті міжнародних торговельних шляхів, є центром міжнародного бізнесу. Бренд Швейцарії – це надійність фінансової і банківської системи, політична і соціальна стабільність, найконкурентніша у світі економіка (за показниками The Global Competitiveness Report). Швейцарія є лідером серед країн світу з питань безпеки, рівня добробуту населення (він на 10 % вищий за рівень інших країн Західної Європи), надійності соціальних зв'язків і політичної стабільності. Швейцарія сьогодні є привабливою для розміщення головних офісів міжнародних (у Женеві працює європейське відділення ООН, у Берні розмістився офіс Всесвітнього поштового союзу) та неурядових організацій (їх у Швейцарії більше 200). У Швейцарії розташовано центральні офіси міжнародних спортивних організацій: у Лозанні з 1915 р. працює Міжнародний олімпійський комітет, Всесвітня футбольна організація FIFA, Всесвітня хокейна організація в Цюриху, Європейська футбольна асоціація UEFA у Ніюні. Однією з усталених асоціацій швейцарської надійності є банки. Швейцарське банківське співтовариство сьогодні є одним з визначальних світових банківських концернів (13 % світового офшорного приватного капіталу).

3. Країна – засновник світових трендів та брендів її національного виробництва (економічних товарів і послуг, високої моди, світового інтелектуального потенціалу, дослідницьких проєктів). Так позиціонує себе Бразилія – провідний експортер елітних сортів кави у світі. Починаючи з XIX століття, прибутки від експорту кавового зерна складають 75 % ВВП Бразилії. Сьогодні 35 % світового ринку кави належить бразильським виробникам. Влучний бренд – підстава для того, щоб найприбутковіші світові корпорації, як от Nestle, Kraft Foods, Tchibo, надали перевагу бразильським сортам кави для вироблення власної продукції. З травня 2008 р. Бразилія посідає 14 місце серед інвестиційно стабільних країн у світі, що стало результатом ефективного національного брендингу. Франція та Італія є яскравим прикладом країн-брендів національних виробників високої моди. За результатами опитування «Рейтинг національних брендів» (Anholt Nation Brands Index – NBI), що

проводиться в межах дослідження GMI Poll компанії GMI (Global Market Insite, Inc.), Італія посідає 4, а Франція – 8 місце в рейтингу вартості країн як брендів. Франція та Італія позиціонують себе як країни високої моди, розкішних парфумів, люксових торговельних марок з найдавнішими традиціями якості. За даними дослідження Nielsen, 60 % глобальних споживачів вважають, що дизайнерські бренди є показниками високого соціального статусу власника. З цього є очевидним, що в світі Італію і Францію сприймають саме як виробників високоякісних дизайнерських речей у сфері високої моди, і це дає країнам значні переваги в Європі та світі. Вони не тільки є осередками такого символічного капіталу, який робить дорожчим бренд країни настільки, що він перевищує її ВВП (за даними Global Market Insite, Inc).

4. Бренд країни – це перспективність її наукових технологій та ВПК. США та Японія позиціонують себе саме так. США, як бренд успіху, перспективних і високотехнологічних проєктів, як еталон науково-технічного прогресу, працює у зацікавлених колах, де Штати асоціюються з Силіконовою Долиною, Пентагоном і НАСА. Корпорація RAND опублікувала масштабне дослідження «Глобальна технологічна революція-2020» (Global Technology Revolution 2020), за висновками якого найбільшим потенціалом у створенні нових матеріалів і технологій, а також їх застосуванні на практиці, володіють США (5,03 бали) і набагато випереджають своїх суперників. На другому місці – Японія (3,08 балів), і лише на третьому місці Німеччина (2,12). Країною найбільших фінансових вливань у сферу науки є США – 37 % від загальної кількості загальносвітових витрат.

Інтернет-видання Brandchannel.com провело чергове дослідження, згідно з яким високотехнологічні бренди Google, Apple і YouTube визнані найвпливовішими торговими брендами світу. Вони відомі в усьому світі, як і країна, що створила їх. Політика підтримки науки і техніки займає в Японії найважливіше місце. Витрати на неї складають 3 % ВВП, що є найбільшим показником серед розвинутих країн світу.

5. Бренд – країна туризму. Австрія, Туреччина, Єгипет, Таїланд активно позиціонують себе туристичними брендами з історично-культурною спадщиною, екзотичною природою і високим сервісом, зокрема на пострадянському просторі. В Австрії туристичний сезон розподіляється на два періоди – літо (з травня по жовтень) та зима (з листопада по квітень). Щороку Австрія приймає близько 41,5 млн гостей. Для Туреччини 2018 рік став рекордним. Країну відвідало майже 39,5 млн іноземних гостей, а доходи від туризму зросли на 12,3 % – до 29,513 млрд доларів США порівняно з 2017 роком.

Про це поінформували в Інституті статистики та міністерстві культури і туризму Туреччини. Одним із найпопулярніших напрямків туризму вважають екзотичну країну Таїланд. Так, скажімо, у 2018 р. кількість відпочивальників сягнула 38 млн осіб, а ще 10 років тому цей показник становив лише 7,8 млн туристів). За даними Національного туристичного союзу в 2018 р. туристи, більша частина яких приїхала зі Східної Азії та Європи, витратила в Таїланді приблизно 62 млрд доларів США [10].

Провідні країни часто поєднують декілька позицій у своїх стратегіях національної презентації у світі. Формування світопорядку обумовлюється не стільки брендингом держав, скільки їх консолідацією навколо світових активів.

Світопорядок сьогодні знову перебуває на межі нових випробувань. Картина світу наразі є мінливим дизайном, у якому держави і міста, які утримують світове лідерство протягом останніх десяти років, змінюються новими лідерами і народжують нові тренди розвитку. Прагнення світу до біполярності робить уразливими політичні території європейського континенту і держави Європейського Союзу в тому числі.

«Нова Європа» – умовна категорія, яку використовують політологи, іменуючи спроби європейських держав переглянути свою роль у встановленні нового світопорядку, зберігши впливовість ЄС як самостійного суб'єкта світової політики й економіки. Причини, що активізують ці спроби, лежать у площині конфлікту інтересів між США з одного боку і Росією, Китаєм, Південною Кореєю – з іншого. Про цей конфлікт публічно заявив Дональд Трамп, презентуючи в грудні 2017 р. Стратегію національної безпеки США. Європейські лідери з трибуни Всесвітнього економічного форуму в Давосі в січні 2018 р. демонстрували то проамериканську, то проросійську позицію, що очікувано, але найцікавішими стали заяви Ангели Меркель і Еммануеля Макрона щодо 10-річної стратегії формування Нової Європи і наміру виходу ЄС з-під зовнішньої вуалі впливу з боку світових мегаакторів.

Спроба проаналізувати і спрогнозувати можливості Європи втримати статус потужного гравця на світовій арені в умовах нових трендів зміни світопорядку зумовили ці роздуми. Говорити про формування Нової незалежної Європи можна в контексті трьох сценаріїв:

1. Збереження формату Європейського Союзу. Для цього необхідно реформувати взаємини Великобританії і 28 країн-членів ЄС, а також запропонувати нову модель їх внутрішньої інтеграції без Великобританії. Як тільки Великобританія покине Євросоюз остаточно, відразу ж розпочнеться процес

масового виходу або значно зросте конфліктогенність навколо умов перебування в ЄС тих держав, які є донорами європейської економіки. Ті члени ЄС, які отримали фінансову допомогу, почнуть вести торги про списання боргу. Національні уряди будуть змушені вирішувати питання внутрішньої безпеки, утримання влади в контексті наростання внутрішніх протиріч і зовнішніх кібератак, вимагати від Брюсселя передачі повноважень на місця. Глобальний статус ЄС у будь-якому разі буде звужуватися при тому, що «євро» залишиться в обороті паралельно з національними валютами держав і зростаючим, безконтрольним (в інституціональному сенсі) впливом нефіатних грошей (криптовалюта).

2. Нова Європа без ЄС, але навколо європейських наддержав, які зможуть зберегти такий статус. Сьогодні в Італії, Франції та Німеччині активізувалися націоналістичні сили, які однозначно претендуватимуть на державну владу на загальних виборах у Німеччині та Франції. Велика ймовірність такого самого сценарію і на позачергових виборах в Італії, де термін роботи уряду закінчується в середині 2018 року. Націоналістичні політичні сили будуть «закривати» кордони, посилювати міграційне законодавство, сприяти розпаду Європейського Союзу на користь суверенітету національних держав. Це, зі свого боку, посилить фінансові ризики (особливо в банківському секторі), але дасть змогу укласти нові союзи – партнерства із залученням провідних світових наддержав (при зацікавленості останніх). Центральнорозвинуті європейські країни вже сьогодні поступаються країнам Азії в рейтингах глобального розвитку. Німеччина і Франція (так само, як і Китай, Японія, Росія) – держави, чий бренд визначали світову політику і економіку в останні 50 років – втрачають свою впливовість, і основною причиною цього факту є помилковість фокусування їх стратегій на економічних акцентах. За оцінками експертів, друга хвиля фінансової кризи зачепить саме Євросоюз, Китай і США, чий сумарні борги варіюються сьогодні від 300 до 650 % ВВП. Перша хвиля кризи була в 2007–2009 рр. і зачепила найбільше США. Епіцентром тоді став ринок іпотечних паперів і сумарний борг Америки дорівнював 350 % ВВП. У цих умовах Австралія, Гонконг, Сінгапур, Нова Зеландія – поряд з Норвегією, Швейцарією, Швецією – будуть боротися за топові позиції успішних брендів світу. Чіпляючись за перспективи останніх, Канада формує в обхід Нової Європи Транстихоокеанське партнерство (ТТП) на базі економік 11 країн (Австралія, Бруней, Канада, Чилі, Японія, Малайзія, Мексика, Нова Зеландія, Перу, Сінгапур і В'єтнам). І хоча після перемоги Дональда Трампа, США вийшли з угоди, за сьогоднішніх умов ТТП – це чверть

обороту світової економіки. Про це заявив Прем'єр-міністр Канади Джастін Трюдо на останньому Давоському форумі. З огляду на вищезазначене, збереження в перспективі глобального статусу наддержав Німеччиною, Францією та Італією сумнівне.

3. «Нова Європа» на базі глобальних міст і світової мережі їх взаємодії. Глобальні міста [1] ми розуміємо, як центральні точки світової економіки і політики, де зосереджені: штаб-квартири впливових банків, міжурядових і транснаціональних організацій; центри цифрової економіки, IT-індустрії, фінансові біржі; управління стратегічними ресурсами світу. Переваги глобальних міст у тому, що велика частина послуг і товарообігу переведена на аутсорсинг, тобто життя глобальних міст більше схоже на комунікаційні та цифрові потоки, контроль над якими не здатна провадити держава, на території якої знаходиться альфа-місто.

Якщо на початку ХХІ століття такі потоки переважно мали місце на осі «Нью-Йорк–Лондон», то сьогодні Лондон втрачає свої позиції і першість забирає вісь «Токіо–Сінгапур». Урбанізація, як світовий тренд, безперечно залишиться і європейським. У світі продовжуватимуть зростати міста з населенням більше 10 млн мешканців. Конкуренція між альфа-містами / економічними агломераціями в Європі змістить «центр Європи» в країни Західної і частково Північної Європи. Провідні позиції серед глобальних міст Європи в найближче десятиліття будуть мати Париж, Лондон, Стокгольм, Відень, Цюрих, Мюнхен, Дюссельдорф, Франкфурт, Женева, Копенгаген. У 2017 р. в десятку європейських альфа-міст вперше увійшов Базель (Швейцарія), а Брюссель втратив 5 позицій свого рейтингу в зв'язку з частими терористичними актами. Якщо простежити глобальні зв'язки цих міст, ми отримаємо прямі потоки зі світовими містами Канади (Ванкувер, Торонто і Оттава), США (Сан-Франциско, Бостон, Нью-Йорк, Сієтл), Азії та Тихоокеанського регіону (Сінгапур, Бангкок, Токіо, Кобе, Йокогама, Гонконг, Сеул, Тайбей, Шанхай і Пекін), а також з містами Нової Зеландії та Австралії (Окленд, Сідней, Мельбурн).

Оцінюючи напрямки внутрішньоєвропейської міграції населення, треба звернути увагу і на те, що відтік з мегаполісів залишиться. Люди їдуть у пошуках комфортного для життя місця. Це маленькі екологічні міста, маловідомі для більшості – Гальштатт (Австрія), Генгенбах (Німеччина), Грюйер (Швейцарія), Кольмар (Ельзас, Франція). Отже, «Нова Європа» як впливовий центр світової політики та економіки здатна відбутися при акценті на можливостях глобальних міст і комфортних для життя локальних територій. Пер-

ші зможуть утриматися на хвилі світових трендів і формувати порядок денний процесу перерозподілу ресурсів у рамках європейського континенту. Території (міста і країни), комфортні для життя, далекі від метушні великого міста, будуть зберігати європейську ідентичність, що досить важливо в умовах стирання державних кордонів, національностей та екологічних загроз Smart-city.

Для розуміння загальносвітових трендів міграційних потоків, рейтингових локальних територій та ключових акцентів брендингових стратегій глобальних і комфортних міст варто зупинитися на кореляційних чинниках впливу міст на політичний дизайн держави.

Напрацьовуючи стратегічні цілі брендингу міст і регіонів, російська дослідниця Н. В. Зубаревич, аналізуючи соціальний простір, зауважує на тому, що розмір території має принципове значення [9]. Основні її думки зведені у табл. 2.1.1.

Таблиця 2.1.1 – Міста у політичних процесах сучасності

Міста за чисельністю	Характеристики	Приклади позиціонування	Політичний вплив
Великі міста (500 тис.+)	Концентрація управлінь, ключових державних / недержавних інститутів, що приймають політичні рішення, частка фахівців з вищою освітою перебільшує інші категорії	Економічні та політичні столиці, вузівські міста, центри агломерацій, культурні та духовні осередки, «міста-донори»	Основний електорат влади, що зростатиме чисельно, керовані через дотації і крупний бізнес. Основні маніпуляційні майданчики. Запит на модернізацію політичної еліти та якісні політичні продукти
Середні міста (250–500 тис.)	Індустріальні міста, центри зрошування політичного і фінансового капіталу. Високий рівень міграції до великих міст, слабкість ринку праці і людського капіталу	Вузькопрофільні міста («Місто шахтарської слави», «Місто металургів», «Місто фермерів»), центри малих агломерацій, «міста-реципієнти»	Територія максимального соціально-політичного напруження і економічних кризових трендів. Високий протестний потенціал. Електорат опозиції. Частка дотацій обумовлює «залучення» мас до політики.
Малі міста (100–250 тис.)	Малі мономіста, сезонний ринок праці, мінливість принципів розвитку і складу населення, низький рівень освіти, поліетнічність	Міста-пам'ятники, фортеці, заповідники. Прибережні міста-курорти	Боротьба за ресурси місцевих еліт, нестабільний електорат, етнічна конфліктогенність, залежність від Центру / інвесторів
СМТ, села та міста (<100 тис.)	Натуральне господарство, патріархальна політична культура, маргінальність населення із низькою освітою і кризовою свідомістю	Аутентичні місця, екотериторії, культурна глибинка, «продукти з села»	Пасивний і керований електорат. Поза політикою і зовнішніми умовами виживання. Аполітичність патріархальних спільнот

Дослідивши окремо національні та регіональні програми брендингу територій та технології їх практичного втілення, можна констатувати розбіжності, що обумовлені рівнем території та метою її брендингу.

Основні розбіжності торкаються питань ініціативи, фінансування та технологій брендингу. Зрозумілим є той факт, що глобальні міста та національні суверенітети, претендуючи на світову впливовість бренду, апелюють до спільних джерел фінансування та технологій фасилітації брендингу. Поряд з ефективністю їх брендів і зростаючим фінансовим оборотом (як наслідок), варто зауважити конфліктогенність таких стратегій, які ґрунтуються на тенденціях глобального розвитку: перенаселення глобальних міст, мегаполісів, європейських держав (екологічні катастрофи та інфекційні епідемії, робочі бунти та етнічні конфлікти); зрощення агломерацій чи занепад конфедерацій та міждержавних утворень; продовження урбанізації в Європу; криза легітимності державної влади у світі та зниження довіри до бізнесу; пошук шляхів до утримання соціального капіталу та капіталу лояльності спільнот.

Для побудови та корегування стратегії брендингу території важливо розуміти, що бренд – це насамперед єдина система цінностей, яку поділяють його споживачі. Тому передовсім треба зрозуміти, хто є споживачами, які у них цінності, а вже потім займатися брендингом або маркетингом території. Необхідність у цьому є: глобалізація, як це не парадоксально, змістила конкуренцію з рівня країн на два рівні нижче: навіть не до регіонів, а до міст чи агломерацій.

Аналіз ключових світових рейтингів розвитку та брендингу територій довів розкол Європи та активізацію Австралії та Азії. Велика Вісімка тримає провідні позиції фінансових та політичних центрів глобального впливу, втрачаючи показники якості та комфортності життя на користь Австралії та Азії. Причому ці тенденції притаманні як містам, державам, так і ЄС, ШОС, БРІКС та іншим політичним акторам.

Навіть більше, практика брендингу територій у контексті формування нового світопорядку доводить низку кореляцій:

- масштабування території у процесі її брендингу не працює. Брендинг міста може бути складнішим за брендинг іншої країни. Місто – найбільш зручний об'єкт брендингу порівняно з державою-нацією та регіоном. Чим масштабніша територія брендингу, тим важче проводити якісне залучення її жителів у процес розробки;

- економічні показники розвитку не обумовлюють успішність бренду території. Провідні країни та глобальні міста світу займають останні місця

серед комфортних для життя. Високий рівень привабливості бренду території прямо пропорційно залежить від таких чинників «комфорту і щастя»: інфраструктура, екологія, політичний клімат, соціальний капітал, медичне забезпечення, правовий захист, духовний розвиток;

- розмір міста впливає на рівень його політичної ваги в суспільстві. Зростатимуть крупні міста, а відповідно – і запит на модернізацію політичної еліти та якісні політичні продукти у світі. Зберігатиметься тенденція «центр–периферія» в електоральній поведінці, а мономіста відходитимуть у минуле. Прихильність до них державної влади буде і далі визначати частка дотаційних підприємств і приватного сектору економіки міста;

- середні та малі міста у своєму брендингу будуть робити ставку на комфортність за унікальність своєї аутентики, тому активніше залучатимуть територіальну громаду і соціальні проекти («зелені зони міста», «велосипедні доріжки та нова інфраструктура», «треті місця», «політична кухня брендингу», «онлайн-брендинг»);

- міста і держави у 2020-х рр. конкуруватимуть за людей. Французькі актори вже сьогодні приймають російське громадянство, українські фізики знаходять свою затребуваність у Китаї, молодь пострадянського простору їде за англійською освітою, студентські обміни – звичайна справа у ЗВО. Перераховані факти глобалізації підтверджують думку про те, що запит на інтелектуалів у світі зростатиме разом із глобальними містами і надалі. За таких умов розвиток великих і маленьких міст у майбутньому має бути націлений на створення технологій, які б дали змогу: 1) утримати своїх та зацікавити чужих спеціалістів; 2) управління вільним часом городян і творчі ініціативи; 3) встановити екологічні імперативи; 4) відтворення спеціального формату суспільної комунікації; 5) залучення городян до керівництва містом;

- територія-бренд виробляє враження, залишаючи в пам'яті цінності, з якими вона асоціюється. У кожного вони свої, але народжені і пов'язані з однією територією (тобто закладені в самому місті, державі, регіоні та їх подачі). Почуття спільності у мешканців території – база для розвитку бренду і його конкурентоспроможності і не показник єдності політичних орієнтацій та смаків [10].

Стратегічний і соціокультурний потенціал ідентичності території робить її політичним інститутом і спільнотою одночасно. Синтез соціокультурного та стратегічного чинників розвитку території є необхідною умовою залучення територіальної громади до сучасної політики у ролі політичного

актора. За умов порушення такого синтезу території будуть використовуватися у політичних іграх, втрачаючи можливість політичної артикуляції та агрегування власних інтересів при повному підкоренні регіональної політичної еліти державним органам влади. Першочерговим завданням брендингу території є напрацювання генералізованої довіри – потенційної готовності громадян співпрацювати один з одним та зв'язати себе громадянськими обов'язками. Такий рівень генералізованої довіри може бути рисою національного менталітету, а може – капіталом лояльності (відданості і вірності) – проявом світоглядного принципу чи стилю життя в суспільстві довіри. На прикладі трансформації брендів держав-націй після світової фінансової кризи 2008 року, доведено, що довіра (міжособистісна та інституційна) здатна виступати атрактором системних зрушень, а брендинг із залученням усіх резидентів – чинником самоорганізації суспільства.

Політико-адміністративна карта світу являє собою сукупність територій, що мають інституційний статус та офіційно визнані атрибути функціонування як суб'єктів сучасної політики. Їх формування є результатом цілеспрямованої діяльності політичних акторів чи ініціатив самих територій – результатом волевиявлення чи воленав'язування. Держави, регіони, міста та міждержавні політичні утворення конкурують за прийняття політичних рішень, встановлення міжнародних норм публічної політики та світових цінностей. Брендинг територій – напрям сучасної політики, який спроможний перетворити територію з населенням на державу-націю, місто-бренд, глобальний мегаполіс та аутентичний регіон, у межах яких ідентичність територіальних резидентів стане чинником консолідації суспільства, конвертації соціального капіталу в капітал лояльності та генералізованої довіри. Якісна бренд-політика окремих територій сприяє саморозвитку світової політичної системи загалом.

Відносини між політичними територіями у сфері публічної політики, світової дипломатії та практики глобального брендингу набули інституційних ознак. Території є суб'єктами політичних відносин, що мають політико-правовий статус, є носієм інтересів територіальної громади і ресурсів, використання яких, за умов цілеспрямованої стратегії та корекційних політичних практик, можуть зробити територію брендом. Структурні складові бренду території – її іміджеві та репутаційні характеристики – індикатори якості і рівня залучення їх до світового політичного процесу. Серед таких характеристик бренду території ключовими постають соціально-правовий захист населення та громадська політична участь, якість державного управління та

законодавчої бази, екологічне становище та комфортність інфраструктури, корупційність влади та виборчого процесу, можливості для інтелектуального та духовного розвитку. Набуття високих показників за вказаними індексами – справа сучасної політики і такого її вектора, як брендинг територій.

Основні напрями, принципи і завдання брендингової політики, міжінституційний механізм її регулювання та участь громади в її реалізації, обумовлені нормативно-правовими та політичними офіційними документами кожної території. Визнавши політичний аспект брендингу територій, треба зауважити, що територія цікавить автора ще й у соціально-політичному аспекті як простір, де народжуються колективні смисли. Ці смисли стають регуляторами взаємовідносин, системостворюючим чинником формування регіональної ідентичності, підставою для встановлення кордонів самовизнання громади та символізації політичного простору. Політичного контексту ці колективні смисли і сама територіальна ідентичність набувають у межах дворівневого політичного процесу: 1) використання її стратегічного потенціалу регіональною владою для встановлення легітимного порядку в межах території та 2) активне залучення регіональної ідентичності територіальною громадою задля впливу на процес прийняття політичних рішень регіональною чи загальнонаціональною владою. За умов порушення такого синтезу території будуть використовуватися у політичних іграх, втрачаючи можливість політичної артикуляції та агрегування власних інтересів при повному підкоренні регіональної політичної еліти державним органам влади.

Література:

1. Sassen S. *The Global City: New York, London, Tokyo*. Princeton, 1991.
2. Туровский Р. Ф. *Политическая регионалистика*. М.: Издательство ГУ-ВШЭ, 2010. 792 с.
3. *Культура и пространство: историко-культурные бренды и образы территорий, регионов и мест: коллективная монография / М. А. Аствацатурова и др.]; под ред. В. К. Мальковой и акад. В. А. Тишкова; Российская акад. наук, Ин-т этнологии и антропологии им. Н. Н. Миклухо-Маклая, Южный науч. центр. Ростов-на-Дону: Изд-во ЮНЦ РАН, 2012. 311 с. ил., цв. ил.; 25 см. Парал. тит. л. англ. ISBN 978-5-4358-0036-4 (в пер.)*
4. Duguit L. *Traité du droit constitutionnel*. Paris, 1927. P. 534–639.
5. Сидоренко О. США, Швейцарія та Данія очолили рейтинг ВЕФ за індексом глобальної конкурентоспроможності. *Дзеркало тижня*. 2006. 11–18 листопада. URL: <http://www.dt.ua/2000/2020/61061/>
6. Конституція України: Прийнята на 5 сесії ВРУ 28 червня 1996 р. Д.: «Вид-во Сталкер», 2004. 64 с.

7. Туровский Р. Ф. Центр и регионы: проблемы политических отношений. М.: Издательство ГУ-ВШЭ, 2006 (второе издание: М.: Издательство ГУ-ВШЭ, 2007). 400 с.
8. Визгалов Д. В. Брендинг города / предисл. Л. В. Смирнягина. Москва : Фонд «Институт экономики города», 2011. 160 с.
9. Зубаревич Н. В. Социальное пространство: четыре России. НИСП. МГУ. URL: <http://www.youtube.com/watch?v=N9ktek2wqZE>
10. Нагорняк Т. Л. Брендинг території як державна та регіональна політика: монографія. Донецьк: Видавництво «Ноулідж», 2013. 367 с.
11. Географія, економіка і туризм: національний та міжнародний досвід / Матеріали ювілейної X міжнародної наукової конференції. Львів, 2016. 476 с.

2.2. ІНФОРМАЦІЙНИЙ НАПРЯМ ПОЛІТИКИ ЗАХИСТУ НАЦІОНАЛЬНИХ ІНТЕРЕСІВ ДЕРЖАВИ

Бондаренко С. В.

Актуальність теми полягає у тому, що сьогодні Україна є територією світового протистояння, на якій реалізуються політичні, соціальні, гуманітарні, культурні, економічні, військові інтереси інших держав. Однією зі стратегічних цілей світових лідерів є контроль інформаційно-комунікаційного простору всупереч національним інтересам інших держав-націй. Це забезпечує зовнішній доступ, вироблення необхідних рішень та поведінкових конструктів населення територій, що перебуває під їх впливом. Небезпечність ситуації полягає у застосуванні нових інформаційно-комунікаційних технологій, що мають багатоцільове призначення, дають змогу формувати новий ціннісний та ідеологічний простір світу. Останніми роками особливої уваги набувають інформаційно-комунікаційні практики, які забезпечують необхідні умови для збереження стабільності та захисту держав, їх інтересів, створення керованих реальностей, управління смислами, що виходять за межі класичного лінійного розвитку соціальних систем. У зв'язку з цим особливий інтерес прикутий до інформаційного напрямку політики захисту національних інтересів держав, пошуку оптимальних моделей та механізмів його формування за сучасних умов нелінійних політичних процесів.

Науковий пошук вирішення актуальних проблем інформаційного напрямку політики захисту національних інтересів держав треба розпочати з визначення та розуміння основних категорій, які закладають базові характеристики цього процесу. На думку автора, відправними категоріями дослідження є «політична територія», «політичний простір», «держава-нація», «національний інтерес», «політика захисту національних інтересів держави» та «інформаційний напрям політики захисту національних інтересів держави».

Нелінійність та непередбачуваність сучасних політичних процесів обумовлює необхідність наукових пошуків у міждисциплінарній площині. Наукова розвідка базується на напрацюваннях політичної регіоналістики, яка розглядає базові для дисертаційного дослідження поняття «територія», «політична територія», «простір» та «політичний простір» саме у політологічному контексті. Серед наукових досліджень, які розглядають різні форми та вияви зазначених вище категорій, є роботи Г. Алмонда, С. Бабуріна, С. Внучко, К. Дойча, Д. Замятіна, Д. Істона, Ю. Косова, Т. Нагорняк, Дж. О'Тоала, Т. Парсонса, Р. Туровського, В. Фокіної, Р. Хартшорна, О. Чальцевої, І. Чихарєва та ін.

Категорія «національний інтерес» завжди мала і буде мати значний попит на дослідження в різних галузях знань. Проблеми національних інтересів держави у різних сферах наукового знання досліджували представники зарубіжних і вітчизняної наукових шкіл. Серед них варто відзначити роботи Р. Арона, В. Горбуліна, О. Воронянського, Дж. Кеннана, А. Колодій, В. Ліпкана, Г. Моргентау, Н. Москальової, Дж. Розенау, Н. Спайкмена, О. Турченко та інші.

Міждисциплінарний предмет наукового дослідження впливу нелінійних процесів на системи, зокрема і політичні, мають давню історію. За сучасних умов, коли частота та глибина проникнення нелінійних процесів через інформаційно-комунікаційні технології зростає, зокрема у політичному просторі, виникає необхідність переосмислення ролі та місця інформаційної політики держав із просування та захисту своїх інтересів, позиціонування та сприйняття їх цільовими аудиторіями, забезпечення стабільності політичної системи. Теоретико-методологічні засади дослідження систем містяться у роботах Г. Алмонда, К. Дойча, Д. Істона; самоорганізації систем та нелінійних процесів – Г. Хакена (синергетика), І. Пригожина, І. Стенгерс (теорія дисипативних структур), Л. Фуєрта (теорія попереджувального управління), Н. Талеба (теорія антикрихкості), Р. Арзуманяна, І. Добронравової, О. Князевої, С. Курдюмова; нелінійності суспільно-політичних процесів – Л. Бородкіна, Ю. Комарової, М. Польового, О. Суліміна, В. Пророка; політичної території – Т. Нагорняк; комунікативної дії – Ю. Габермаса; впливу інформаційно-комунікаційних технологій захисту національних інтересів держави в інформаційно-комунікаційній сфері – Ж. Бодрійяра, Л. Губерського, С. Даниленка, Е. Тоффлера, Є. Магди, Є. Макаренко, Г. Почепцова, Л. Смоли, Є. Тихомирової та інших.

У контексті дослідження інтерес становлять такі об'єкти політичної регіоналістики, як-от політичні інститути, політичні системи, політичні процеси та політична комунікація, але в іншому вимірі. А саме у розрізі взаємодії певних територій із зовнішнім світом та керуванням внутрішніми процесами в інформаційному просторі задля захисту та просування власних інтересів. Аналіз джерельної бази з політичної регіоналістики свідчить про те, що базовими категоріями, якими оперують науковці, визначаючи певну сукупність явищ, інститутів та процесів, що існують та відбуваються у певних просторових межах та локаціях, є «територія» та «простір» [16, с. 30].

Велику популярність має концепція територіальності, автором якої є Р. Сак. У його роботах вона визначається як «спроба індивіда або соціальної

групи контролювати або вплинути на людей, явища, їх взаємозв'язок шляхом делімітації та контролю над географічним ареалом» [23, с. 19]. Територіальність у політиці – це особлива модель поведінки тих чи інших політичних суб'єктів, метою якої є освоєння простору і контроль над ним. Отже, державотворення слугує виявом територіальності з боку державотворчих суб'єктів, якими можуть бути певні соціальні, етнічні та інші групи, а також конкретні лідери [16, с. 30].

Однією з базових категорій наукового пошуку в контексті теми дослідження є «територія». Особливий інтерес становлять наукові доробки української дослідниці Т. Нагорняк, яка акумулювала попередній науковий досвід щодо визначення понять «територія» та «політична територія». На її думку, «політичні процеси сучасності, ідеологічні перетворення у світі, міжнародні відносини і світова політика базуються останнім часом на конкуренції територій за володіння та використання ресурсів. За умов закріплення глобалізаційних тенденцій та зростання впливовості інформаційних технологій, держави світу, як політичні суверенітети, все менше стають цілісними та інституційними гравцями світової конкуренції у будь-якій сфері. Поряд з об'єднаними політичними територіями на кшталт ЄС у світову конкуренцію за ресурси включаються міста, курортні зони та регіональні утворення. Закріплення цього у масовій свідомості, у політичному полі та бізнес-просторі спонукає політичні інститути (міжурядові, державні та регіональні) шукати стратегії використання їх ресурсів задля власного прибутку» [9, с. 10]. Як зазначає Т. Нагорняк, «територіальність у політиці проявляється у формі цілеспрямованої діяльності політичних акторів, що інституціоналізують простір відповідно до власних інтересів з метою контролю та використання ресурсів цього простору. Тому держава та її адміністративні одиниці (міста, області, автономії тощо) є політичними територіями. До того ж ці політичні території виступатимуть політичними інститутами, що обумовлюють характер сучасної політики брендингу» [8, с. 312–313].

Базовою категорією наукового пошуку у контексті інформаційного напряму захисту національних інтересів необхідно використовувати категорію «політична територія» як простір, що внаслідок цілеспрямованої діяльності політичних акторів має інституційний статус та офіційно визнані атрибути функціонування (назва / кордони, владні інститути, адміністративний, ідеологічний та громадський устрій). Територія, як політичний інститут, є суб'єктом політичних відносин, що має політико-правовий статус, є носієм ресурсів (аутентичних та симулякрів), використання яких, за умов цілеспрямованої

стратегії та корекційних політичних практик, можуть зробити територію брендом і відповідно підвищити її рейтинг у світі та в очах її населення» [9, с. 14].

Політична суб'єктивність визначається цілеспрямованою політичною діяльністю (політикою, policy). Це сукупний результат об'єктивної можливості політичної дії і суб'єктивної спроможності до неї. Територіальні інтереси насамперед презентують мегаактори політики – держава (органи влади – центральні та на місцях), політичні партії, політичні ЗМК, політичні об'єднання, до складу яких входять представники територій; макроактори – бізнес та інші групи інтересів і територіальна громада; мікроактори – окремі символічні персони, з якими асоціюється територія [6, с. 47–48].

На проблему невизначеності категорії «політичний простір» вказує українська дослідниця О. Чальцева. Вона ставить слушне питання, на яке у методологічному плані не існує однозначної відповіді. О. Чальцева зазначає, що «„просторовий” дискурс призвів до появи безлічі теорій щодо соціального, політичного, економічного, інформаційного просторів. При поясненні дефініції „політичний простір” дослідниками застосовувалися різні методологічні підходи (системний підхід, структурний функціоналізм, конструктивізм, комунікативний підхід, неоінституалізм, структуралізм та ін.), які ускладнили трактування в розумінні вказаної категорії, але водночас поставили перед науковим співтовариством безліч питань, які вимагають свого осмислення: що вважати політичним простором, один чи безліч просторів існує, де межі цих просторів, чи пов'язаний простір з територією чи це нематеріальна категорія, хто формує простір тощо» [19, с. 21–22].

Український дослідник С. Внучко акцентує на тому, що світова політика під впливом різних та непередбачуваних факторів вимагає впровадження нетрадиційні підходи до формування та реалізації політики. Це створює умови для появи нових видів діяльності і виникнення нових сенсів у звичних видах взаємодії. Ці трансформації змінюють конфігурацію традиційних політичних просторів. Сфера управління вже не обмежується територією окремої держави. Державний устрій добудовується і надбудовується за рахунок транскордонних регіонів або нових округів, що більш повно охоплюють нові сфери регулювання [4, с. 49].

Отже, межі «політичного простору» можуть виходити за кордони «політичної території», знаходячи своє відображення не лише у вигляді політики, яка орієнтована на внутрішній простір територій, а й у вигляді так званої зовнішньої політики. Розширення спектру конкурентної боротьби у сучасному світі за доступ та контроль над ресурсами призводить до переоцінки

напрямів і способів захисту та просування національних інтересів не лише країн, а й певних ідеологій та цивілізаційних парадигм. За типами політичний простір держави можна поділити на внутрішній та зовнішній. Унікальністю сучасного політичного простору можна вважати його властивість проникати в інші простори, які не притаманні класичному розумінню політики. Він достатньо гнучкий та перетинається з іншими просторами – інформаційним, образним, смисловим тощо.

Політико-інформаційний простір розуміємо як сукупність технічних засобів та дій з вироблення, поширення та збереження політико-релевантного знання про політичну територію, її цілі та завдання. Також до цього простору треба віднести увесь набір політичних комунікацій, які забезпечують обмін інформацією в межах політичної системи, що притаманна певній території та обумовлює взаємодію із зовнішнім світом [3, с. 27].

Політико-образний простір ми пропонуємо розуміти як сукупність матеріальних та нематеріальних образів та процесів, які ідентифікують територію (герб, гімн, прапор, видатні особи, вироблені товари, історичні місця, тощо), створюють емоційний зв'язок із цільовими аудиторіями задля просування та захисту національних інтересів [3, с. 28].

Політико-смисловий простір розуміємо як сукупність сутнісних характеристик тих чи інших явищ та процесів, які формують інтерпретації дійсності та створюють політико-релевантне знання задля просування та захисту національних інтересів [3, с. 28].

Враховуючи той факт, що політичні території не можуть існувати у вакуумі, вони мають продукувати певне знання та поширювати його задля опису певних політичних явищ процесів та подій. Це знання має формувати кероване сприйняття політичної території (держави) у тому контексті, який забезпечить досягнення стратегічних цілей, просування та захист національних інтересів [1, с. 113].

У рамках дослідження одними із ключових категорій є «національні інтереси», «політика захисту національних інтересів» та «інформаційний вимір політики захисту національних інтересів». Як зазначає українська дослідниця з міжнародного права О. Турченко, «незалежно від рівня безпеки – національної, регіональної, міжнародної – завжди об'єктом її забезпечення виступають інтереси того чи іншого суб'єкта, і на сьогодні часто інтереси одного суб'єкта підміняються інтересами іншого. Так, національний інтерес в умовах глобалізації інколи підміняється гуманітарними інтересами або інтересами «міжнародного співтовариства». Проте сподівання на реалізацію

такого інтересу в умовах глобалізації є марними, оскільки не існує жодної національної держави, яка була б здатною принести у жертву свої інтереси заради інтересів інших держав, якщо при цьому вона не переслідує інших стратегічних цілей» [17]. У широкому смислі «національні інтереси» є суб'єктивним усвідомленням основних, життєво важливих потреб країни [10, с. 46].

Виділяють два основні рівні національних інтересів держави: рівень ключових зовнішньополітичних інтересів і рівень специфічних інтересів. Перший пов'язаний із забезпеченням її безпеки і цілісності як соціально-економічної, політичної, національно-історичної та культурної спільності з захистом економічної і політичної незалежності держави. Головні інтереси держава забезпечує усіма військовими, економічними, дипломатичними, ідеологічними та культурними засобами» [5, с. 466–467]. Національні інтереси можна охарактеризувати як певний набір установок, які забезпечують розуміння та визначення життєво важливих сфер життя і напрямів розвитку політичної території (держави-нації) у внутрішньому та зовнішньому політичному просторі. Національні інтереси визначають для інших територій певні смислові конструкти, які дають змогу ідентифікувати межі співробітництва або конкурентної боротьби, а також межі «політичних» претензій на увесь або частину політичної території / простору.

Для того, щоб просувати та відстоювати свої інтереси, державам необхідно визначитись із принципами, механізмами, інструментами та каналами поширення політико-релевантного знання. Це забезпечує доступ до інформації про ці території / простори, підштовхує цільові аудиторії до зворотного зв'язку та сприяє розумінню їх інтересів. У контексті формування та забезпечення стійкості політико-образного, політико-сміслового та політико-інформаційного просторів основним інформаційно-комунікаційним центром мають бути центральні органи влади, які уособлюють у собі всі функції держави, насамперед щодо захисту свого населення і просування його інтересів. Діяльність органів влади в інформаційно-комунікаційній сфері регламентується певними принципами, які окреслюють межі їх компетентності, що відображається в конкретній політиці. Загалом інформаційну політику органів державної влади можна розглядати як сукупність принципів, підходів, смислів, які визначають закони функціонування інформаційної сфери [13, с. 12]. Її головною метою є поширення політико-релевантного знання про територію, яка підсилює всі основні концептуальні та стратегічні напрями, зокрема і з просування та захисту національних інтересів.

Інформаційний вимір політики захисту національних інтересів прямо пов'язаний із загальною системою національної безпеки. Функціями інформаційного напрямку політики захисту національних інтересів держави є: забезпечення інформаційною інфраструктурою трансляцію закодованих національних інтересів; вироблення та розповсюдження смислів, які відповідають стратегії розвитку та просування національних інтересів з урахуванням потреб та цінностей цільових аудиторій; забезпечення доступу до інформації зацікавленим сторонам (стейкхолдерам) та споживачам території; координація каналів комунікації та центрів вироблення і розповсюдження смислів, що відображають національні інтереси; реагування на кризові ситуації та їх хеджування (мінімізацію); моніторинг, аналіз та корекція смислів, каналів комунікації та інформаційного простору [дис. с. 39].

Інформаційна політика повинна забезпечити процес створення, підтримки та просування національних інтересів у політико-образному та політико-смысловому просторах. Внаслідок такої діяльності підтримується чітка ідентифікація території / простору та розуміння національних інтересів цільовими аудиторіями, їх норми поведінки та реакції на зовнішні виклики. Щоб цей процес був вдалим, інформаційно-комунікаційна система захисту національних інтересів повинна мати підтримку в масовій свідомості. Для цього представники цільових аудиторій мають засвоїти на емоційному рівні, з одного боку, та відчуті на рівні раціональному, з іншого, потребу та вигоду від використання пропонованого продукту [14, с. 18], у нашому випадку – інтереси держави.

За умов глобальних криз, зміни парадигм існування та функціонування політичних систем сучасності виникає потреба переосмислення підходів та оцінки майбутнього, традиційних форм політичного життя та управління. Політологічний академічний дискурс розширює свій категоріально-понятійний апарат у бік дослідження нелінійного розвитку суспільства, втрати монополій на владу традиційними політичними інститутами, збільшення впливу на прийняття рішень неполітичних акторів та зміни суспільно-політичної поведінки людей. За останні роки особливої уваги набувають інформаційно-комунікаційні практики, які забезпечують необхідні умови для збереження стабільності та захисту політичних систем, їх інтересів, створення нових реальностей, управління смислами, які виходять за рамки класичного лінійного розвитку систем сучасності.

Структурні елементи та сама політична система для свого існування мають взаємодіяти у внутрішньо- та зовнішньосистемному середовищі, отри-

мувати ззовні та виробляти власну інформацію, поширювати її, отримувати зворотний зв'язок з метою забезпечення стабільності та просування інтересів. Умовно всю сукупність принципів вироблення та функціонування інформаційної складової системи можна назвати її інформаційною політикою. Така взаємодія передбачає не лише обмін певною інформацією заради самої інформації. Цей процес є сукупністю смислів та образів, оформлених у певні тексти, закладених в усне мовлення та інші форми комунікації, які спонукають конкретну особу чи цілу систему до дії. Варто зауважити, що ця дія має конкретну мету, яка повинна забезпечити захист та просування національних інтересів політичних територій як держав-націй [3, с. 42–43].

Комунікація, яка оформлена у певній політиці території, має забезпечити політичну систему набором смислів та інструментів їх розповсюдження задля утримання внутрішньої стабільності (консолідації структурних елементів), зовнішнє просування та захист власних інтересів, які вступають у конкуренцію з іншими політичними системами (територіями) та їх інтересами. Розроблені на початку та в середині ХХ століття теорії політичної системи враховували відносно стабільну та прогнозовану ситуацію, яка з розвитком інформаційно-комунікаційних технологій та глобалізаційних процесів змінилася на більш непрогнозовану та нестабільну.

Збільшення кількості центрів продукування нових знань, швидкість їх поширення та різноманіття інтерпретації дійсності демонструють появу нових локальних та глобальних акторів. Така ситуація створила умови для зміни традиційної ієрархічної системи суспільно-політичних відносин, також і щодо захисту та просування національних інтересів; зміщення вертикалі відносин у площину горизонтальної взаємодії. Збільшення кількості атракторів (як внутрішніх, так і зовнішніх), з одного боку, відкриває можливості для поповнення енергією та налагодження нових зв'язків; з іншого – створює додатковий тиск, навантаження на внутрішню структуру та загрожує цілісності системи. Атрактор розуміється як безліч точок, до яких притягуються траєкторії динамічних систем [11, с. 212]. У рамках дослідження атрактора є будь-який інститут, окрема особа, подія чи процес, які впливають на наповнення інформаційно-комунікаційного простору території та сприйняття її в тому чи іншому контексті.

«Безмежний» доступ до інформації та розширення можливостей інформаційно-комунікаційних технологій відіграють позитивну роль, забезпечуючи доступ до великої кількості знань. Однак така «безмежність» порушує баланс та дає можливість конкуруючим державам прямо чи опосередковано

впливати одна на одну через наповнення чужої системи власними смислами, підміняючи дійсність та створюючи симулякри. Це сприяє створенню хаосу, умов для можливої руйнації системи або втрати контролю над нею.

Політична територія, як цілісна система, постійно знаходиться під впливом багатьох прогнозованих (атракторів) та непрогнозованих (дивних атракторів) факторів. З розвитком інформаційно-комунікаційних технологій, розмиванням кордонів, збільшенням входів / виходів в / із системи та кількості акторів стрімко збільшили частоту та кількість непередбачуваних подій. Така непередбачуваність передбачає зміни у принципах захисту інтересів території («держави-нації»), які закріплюються у конкретній політиці. Під політикою захисту національних інтересів треба розуміти сукупність закріплених на державному рівні норм та правил управління системою захисту національних інтересів, а також механізмів зниження ризиків, які впливають на цілісність, дієздатність політичної системи створювати та підтримувати керовані внутрішні і зовнішні процеси, досягати стратегічних цілей [20, с. 14].

У контексті непередбачуваності, складної прогнозованості подій та реакцій на виклики інтерес становить теорія «чорних лебедів» та «антикрихкості» американського дослідника Н. Талеба. Згідно з його дослідженням, нелінійність процесів, які відбуваються у суспільстві, породжує велику кількість непередбачуваних та нерегулярних подій великого масштабу, що сприяють тяжким наслідкам [15, с. 24]. Цей феномен Н. Талеб називає «чорні лебеді». У контексті дослідження інформаційної політики теорію Н. Талеба можна використовувати як одну з адаптивних функцій інформаційно-комунікаційного напрямку захисту національних інтересів територій. Ідеї Талеба доцільно розширювати та використовувати у подальшій розробці теорії створення штучних «чорних лебедів», які «запускаються» приховано іншими системами. У своїх напрацюваннях він робить акцент на певних природних явищах або явищах, які ініційовані людиною, що спричинили певні глобальні впливи випадково. Однак інтерес викликають події та процеси у рамках так званих «гібридних впливів».

Під гібридними впливами треба розуміти, за визначенням українського дослідника Є. Магди, «сукупність заздалегідь підготовлених й оперативно реалізованих дій військового, дипломатичного, економічного, інформаційного характеру, спрямованих на досягнення стратегічних цілей. Її (гібридної війни) головна мета – підпорядкування інтересів однієї держави іншій в умовах формального збереження політичного устрою країни-жертви» [7, с. 28].

Основною загрозою для будь-якої системи є: втрата контролю над внутрішніми процесами та несанкціонований вплив на структурні елементи з

метою нанесення шкоди, створення збоїв у її функціонуванні, взяття під зовнішнє управління або руйнації [2, с. 23]. За таких умов інформаційний напрям політики захисту національних інтересів виходить на один рівень з обороною та безпекою.

Під інформаційним напрямом політики захисту національних інтересів держави розуміється сукупність закріплених на державному рівні норм та правил управління системою захисту національних інтересів через комплекс заходів, спрямованих на прогнозування, виявлення, нейтралізацію зовнішніх та внутрішніх загроз і впливів на елементи інформаційної інфраструктури [12, с. 117], смислового та образного простору, де просуваються національні інтереси.

Враховуючи парадигмальні зміни функціонування політичних систем в умовах нелінійності, втрату монополії влади на управління територіями, кризу системи управління, науковці і практики шукають альтернативні моделі, що будуть відповідати сучасним викликам. У рамках цієї тези інтерес викликає концепція попереджувального управління американського політолога Л. Фуерта. Він також підтверджує той факт, що політичні системи знаходяться у постійній динаміці та швидкоплинному агресивному середовищі. Причому така динаміка має шалену швидкість, а агресія – високу частоту вияву, що спричиняють системні збої у функціонуванні держави під час вироблення та реалізації політики [22, с. 33–34].

Для розуміння процесів, які відбуваються у глобальному інформаційно-комунікаційному просторі, та їх впливу на політику захисту національних інтересів, зокрема й України, необхідно розглянути принципи та сутнісний зміст формування й реалізації інформаційного напрямку політики захисту національних інтересів країн та їх об'єднань, що прямо чи опосередковано впливають на нашу країну, а також можливість використання їх досвіду з вироблення інформаційної політики, впровадження її у політичні практики України. Автором розглянуто ключові принципи та засади інформаційної політики політичних територій глобального рівня (США, Великобританія, Європейський Союз, НАТО, Російська Федерація).

Аналіз діяльності вищезазначених держав та наддержавних організацій свідчать про те, що в інформаційно-комунікаційній сфері вони використовують спільний інструментарій. Однак спостерігаються різні концептуальні підходи до формування інформаційного напрямку політики захисту національних інтересів. США, Великобританія, ЄС та НАТО орієнтуються на горизонтальну інформаційно-комунікаційну взаємодію між структурними елементами

тами політичної системи. Її метою є створення розгалуженої мережі учасників процесу, які можуть самостійно протидіяти загрозам та забезпечувати реалізацію політики захисту національних інтересів на місцях. Залучення максимального кола зацікавлених сторін до вироблення та реалізації політики забезпечує не лише розуміння базових параметрів національних інтересів, а й участь у їх формуванні. Однією з особливостей такого підходу є стратегічна пріоритетність створення горизонтальних каналів комунікації на різних рівнях. Це забезпечує адаптацію інформаційної політики до потреб цільових аудиторій та більш гнучку реакцію на інформаційно-комунікаційні впливи. Досягнення компромісу й узгодженості інтересів центру та базових елементів системи дає змогу зменшити рівень впливу деструктивних факторів на життєдіяльність усієї системи, а також мати можливість рівнозначної відповіді на загрози, як з боку «центру», так і елементів системи [21, с. 46].

Участь центральних органів влади зосереджена на виробленні стратегічних наративів, наданні методичних рекомендацій та допомоги у разі унеможливлення самостійного вирішення проблем елементами системи у зонах своєї відповідальності. Роль громадянського суспільства та місцевих органів влади зводиться до реалізації інформаційного напрямку політики захисту національних інтересів на локальному рівні у межах делегованих «центром» повноважень. Враховуючи той факт, що інформаційно-комунікаційні впливи відбуваються здебільшого саме на цьому рівні, локальні структури повинні самостійно відбивати атаки та впливати на внутрішні і зовнішні аудиторії з метою захисту національних інтересів у межах своїх компетенцій. Елементи системи, на які здійснюється вплив, можуть контактувати з іншими елементами в обхід центру системи, утворювати тактичні зв'язки між собою. Це дає можливість попереджати потенційно уразливі сектори про можливі атаки та надавати оперативну інформацію «центру» про наявність загроз, їх джерело та вжиті заходи. Так само «центр» передає сигнали про можливі наслідки впливів, які були спрямовані на нього та інші сектори, де базові елементи не пересікаються. У разі унеможливлення вирішення проблем самостійно елементи системи можуть звертатися до центру системи за допомогою.

Умовно таку модель можна назвати субсидіарною моделлю інформаційного напрямку політики захисту національних інтересів (рис 2.2.1). Під субсидіарністю розуміється максимальне делегування повноважень у сфері захисту національних інтересів місцевим органам влади та інститутам громадянського суспільства, їх пряма участь у виробленні регіональної та національної політики [21, с. 47].

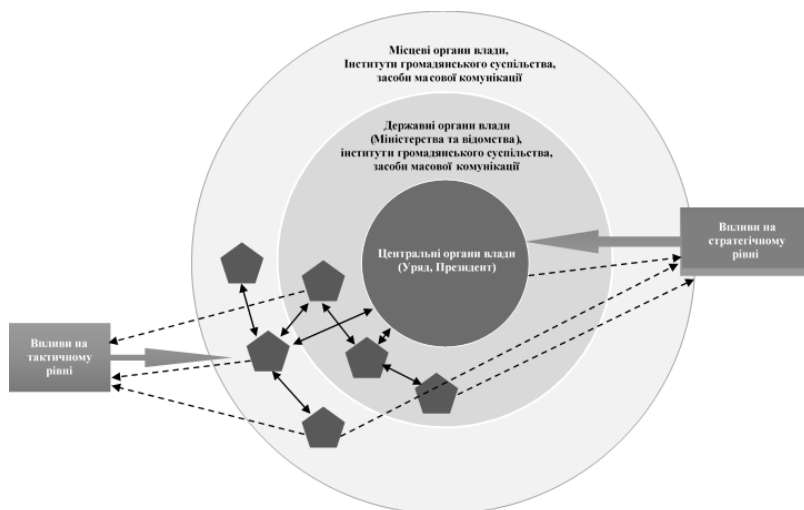

Рис. 2.2.1 – Субсидіарна модель інформаційного напрямку політики захисту національних інтересів*

Російська Федерація орієнтована на створення чіткої вертикалі вироблення та реалізації інформаційного напрямку політики захисту національних інтересів. Участь широкого кола зацікавлених осіб у її розробці та реалізації обмежена. Таку модель умовно можна назвати вертикальною (рис. 2.2.2).

Базовими структурними елементами системи є уряд, міністерства та відомства, підконтрольні владі ЗМІ, інститути громадянського суспільства, які виконують порядок денний, розроблений «центром». Потужний контроль над інформаційною інфраструктурою (контроль над Інтернетом, соціальними мережами, засобами масової інформації тощо) створює умови для унеможливлення просування альтернативних думок та інформації. Зовнішні впливи блокуються та нівелюються через систему цензури, розгалужені мережі «тролів» та професійних «коментаторів».

Громадська думка (настрої, інформаційно-комунікаційні потреби, очікування і страхи населення) використовується для створення повністю підконтрольних та керованих ними владою політико-образного і політико-сміслового просторів, які не сприйматимуть жодної альтернативи. Особливістю такого підходу є конструювання безособистісного образу держави як колективного симулякра, що нівелює врахування істинних інтересів більшості зацікавлених груп.

* Складено автором

У таких умовах зовнішні впливи мінімальні, але при руйнуванні базових елементів та «центру» системи (президент, уряд, підконтрольні ЗМІ та інститути громадянського суспільства), руйнується вся система. Основна причина полягає в тому, що низові елементи не можуть самостійно приймати рішення щодо захисту системи, бо на це не мають достатніх повноважень. Це не забезпечує міцного фундаменту, який може витримати системні збої та зберегти систему від руйнування. При довготривалому використанні такої моделі елементи системи атрофуються і нездатні адекватно реагувати на виклики без санкції «центру» [21, с. 47–48].

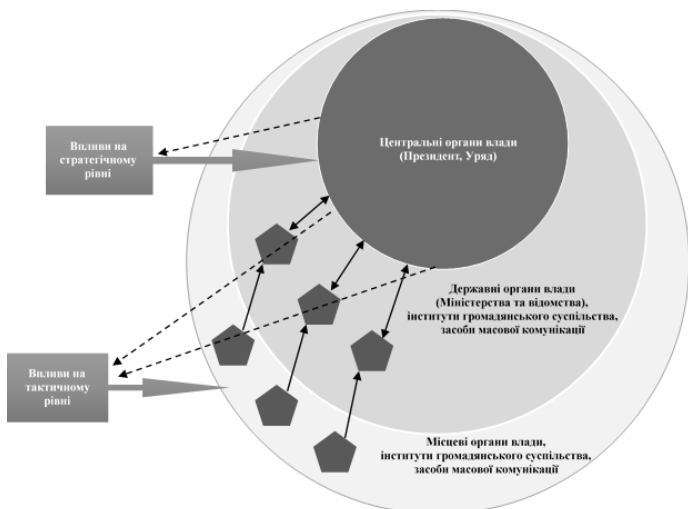

Рис. 2.2.2 – Вертикальна модель інформаційного напрямку політики захисту національних інтересів*

Сильною стороною вертикальної моделі є швидкість прийняття рішень та їх виконання на всіх рівнях. Це дає можливість активно маніпулювати масовою свідомістю, отримуючи політичні дивіденди. Однак, у разі втрати контролю над інформаційною інфраструктурою та появи альтернативних джерел інформації, вся модель може зазнати руйнування.

Субсидіарна модель в умовах зміни сутності та змістовного наповнення класичного розуміння «держави-нації» буде більш конкурентоспроможною, бо вона орієнтована на врахування інтересів окремого індивіда та їх груп, які у сучасних умовах є базовими одиницями держави.

* Складено автором

Розвиток інформаційного напрямку політики захисту національних інтересів України відзначається своєю активністю та непередбачуваністю. До подій 2013–2014 рр. інформаційний напрям виконував функцію обслуговування та просування інтересів окремих політичних сил та груп впливу. Використання застарілих підходів до формування та реалізації інформаційної політики спричинили руйнівні наслідки. Безвідповідальне ставлення до захисту національних інтересів держави у політико-образному та політико-смысловому просторах сприяли втраті частини своєї території, високому рівню недовіри до державних органів влади, нерозумінню сутності, цілей і завдань держави. Військова агресія з боку Російської Федерації, пряма загроза існуванню державності сприяли переосмисленню ролі та місця інформаційного напрямку у забезпеченні захисту національних інтересів. Під впливом об'єктивних факторів Україна визначила одним із пріоритетів захисту національних інтересів, на рівні із силовими інструментами, інформаційно-комунікаційний напрям [3, с. 127].

В умовах нелінійних політичних процесів спостерігається зміна парадигми та переосмислення інформаційного напрямку політики – захисту національних інтересів, активний пошук оптимальної моделі, яка б відповідала сучасним потребам України.

За результатами оцінки проблем, наслідків та першочергових кроків Міністерством інформаційної політики України (далі – МІП, створено у 2014 р.) було розроблено модель державної системи стратегічних комунікацій. Вона включає в себе такі рівні: стратегічний, операційний та допоміжні функції. Стратегічний рівень передбачає міжвідомчу координацію верхнього рівня у вигляді унормованого механізму, який забезпечує єдність підходів органів державної влади у здійсненні та управлінні комунікаціями на міжвідомчому рівні, на рівні комунікацій держави з громадянами та іноземними партнерами. Операційний рівень передбачає реалізацію зв'язків з громадськістю на рівні відомств та їх структурних підрозділів, публічну дипломатію та спеціальні інформаційні операції. Також на цьому рівні передбачається формування нових комунікаційних відомств у силовому блоці, у сфері публічної дипломатії, зокрема і підрозділ культурної дипломатії. Серед допоміжних функцій (як рівень моделі) визначаються: система навчання та професійного розвитку; засоби інформаційного забезпечення (єдина система моніторингу та аналітики); створення системи виробництва контенту, що відповідає потребам Уряду [18].

Сильними сторонами вищезазначеної моделі є намагання забезпечити координацію та злагодженість дій між структурними елементами системи

стратегічних комунікацій, визначення ризиків на початковому етапі, їх хеджування. Важливим аспектом цієї моделі, якого до 2015 р. не було в Україні, є включення у державний дискурс категорії «стратегічний наратив».

Запропонована МІП модель зосереджена на реалізації інформаційно-комунікаційної політики на вищому – національному рівні. Запропонований варіант моделі не включає участь у формуванні та реалізації інформаційного напрямку політики захисту національних інтересів громади, які після проведення реформи місцевого самоврядування стануть основними територіальними одиницями в Україні. Розрив між національною та регіональною інформаційно-комунікаційною політикою призведе до створення взаємонепорозуміння між центральними органами влади та місцевого самоврядування. Запропонована модель МІП перекриває лише частину політичної системи, яка забезпечує загальне управління державою на рівні Президента, Кабінету Міністрів України, міністерств та відомства вищої ланки, відносин із зовнішнім світом (Міністерство закордонних справ) тощо.

Враховуючи трансформації, які відбуваються в Україні, парадигмальні зміни у принципах формування та реалізації державної політики, збільшення впливу громад та громадянського суспільства на прийняття політичних рішень, вимагають удосконалення моделі інформаційного напрямку політики захисту національних інтересів. Аналіз реалізації цього напрямку свідчить про перехід від вертикальної до субсидіарної моделі.

Перехідний період визначається кількома параметрами. По-перше, попередні практики реалізації політики «зверху – вниз» втрачають свою актуальність, бо не відповідають сучасним викликам і запитам суспільства. По-друге, реформа децентралізації розширює повноваження територіальних громад (далі – ТГ) на управління територією, зокрема і в інформаційно-комунікаційній сфері. По-третє, отримання цих повноважень вимагає відповідної кваліфікації виконавців політики. По-четверте, зосередження політичної активності у ТГ має сприяти залученню громадянського суспільства (далі – ГС) до управління територією. Однак сучасні практики свідчать, що інститути громадянського суспільства (далі – ІГС) недостатньо включені в цей процес. Це пов'язано і з низьким фаховим рівнем ІГС щодо розробки та впровадження політики, і з нерозумінням владою, як можна використати їх потенціал.

Враховуючи вищевказані параметри, найбільш підготовленими для реалізації інформаційного напрямку політики захисту національних інтересів на місцях є обласні державні адміністрації. Саме ці структури мають стати комунікаційними хабами, які повинні адаптувати національну політику під

запит місцевих громад; допомагати територіальним громадам на етапі становлення відбивати інформаційні атаки та впливи; модерувати процес комунікацій ТГ та ГС з цільовими аудиторіями; проводити моніторинг та оцінку загроз; передавати «центру» запит локальних ТГ та ГС на порядок денний національної політики, також і щодо захисту національних інтересів [3, с. 187].

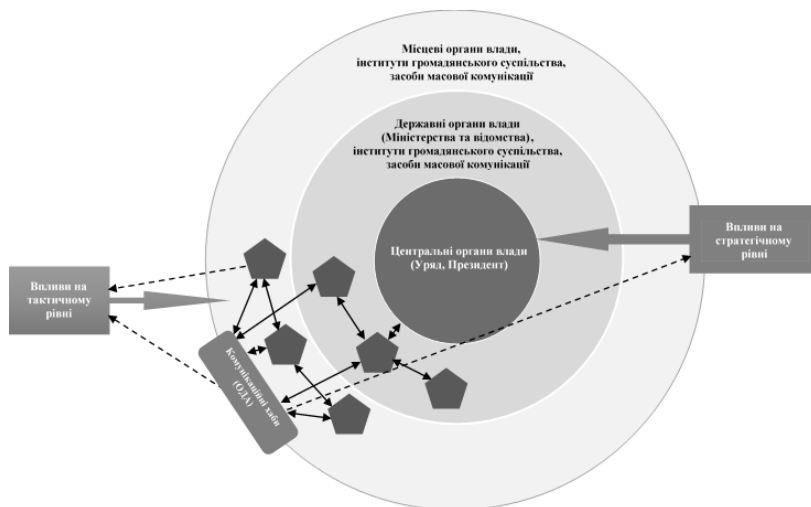

Рис. 2.2.3 – Перехідна модель інформаційного напрямку політики захисту національних інтересів*

Перехідна модель інформаційного напрямку політики захисту національних інтересів (рис. 2.2.3) складається з *центру мережі* (центральні органи влади, які виконують функції управління державою на загальнонаціональному рівні. Це насамперед Адміністрація Президента, Рада національної безпеки та оборони, Міністерство інформаційної політики); елементів мережі – сукупність структурних одиниць (органи місцевого самоврядування, громади, громадянське суспільство, юридичні та фізичні особи), об’єднані такими спільними характеристиками: громадянство, постійне проживання на території України, визнання та дії в рамках національної юрисдикції, самоідентифікація себе, як частини держави-нації тощо), комунікаційні хаби (контактні вузли між елементами та «центром» системи), канали комунікації (сукупність технічних засобів та інструментів, через які йде трансляція інформації та забезпечується зворотний зв’язок між структурними елементами,

* Складено автором

комунікаційними хабами та центром мережі, як на горизонтальному (між елементами мережі), так і вертикальному рівні (між елементами мережі та центром)) та *стратегічних нарративів* (сукупність образів та смислів, у яких закладені базові характеристики національних інтересів, адаптованих під інформаційно-комунікаційні запити та потреби цільових аудиторій).

У контексті авторської моделі під комунікаційним хабами розуміють облдержадміністрації, які є своєрідним містком між центральними органами влади, ТГ та громадянським суспільством. Основними завданнями хабів є визначення загроз на локальному рівні, модерування процесом комунікацій ТГ та ГС з цільовими аудиторіями, адаптація загальнонаціональної політики під запити та потреби регіону (області), формування та передача локального порядку денного до центральних органів влади. На етапі перехідного періоду саме комунікаційні хаби відповідальні за реалізацію інформаційного напрямку політики захисту національних інтересів на тактичному рівні. Більшість їх функцій будуть завершені тоді, коли ТГ та ГС стануть спроможними до управління комунікаційними процесами та захисту національних інтересів на локальному рівні (рівні територіальних громад) [3, с. 188–189].

Управління інформаційним напрямом політики захисту національних інтересів здійснюється на стратегічному та оперативному рівнях, а також на рівні координації спільних дій між центром та елементами мережі. Канали комунікації можуть змінювати свою конфігурацію залежно від ситуації та завдань, які стоять перед елементами та центром мережі.

Під стратегічним рівнем розуміють сукупність управлінських дій на рівні центральних органів влади, структур та організацій із загальнонаціональними компетенціями (наприклад, забезпечення оборони, офіційних міжнародних відносин з іншими державами тощо); під тактичним – сукупність управлінських дій на рівні окремих елементів у межах базових параметрів усієї мережі, але в умовах та поточній ситуації, у якій знаходиться кожен окремий елемент або група елементів.

Окремо треба виділити рівень координаційного управління, який забезпечує взаємодію між елементами (громадами) та центром мережі (державні органи влади) через комунікаційні хаби (облдержадміністрації).

У контексті запропонованої моделі ця стратегія забезпечує отримання «центром» запиту на задоволення інформаційно-комунікаційних потреб її елементів та вироблення компромісного варіанту політики. У разі їх задоволення центр зможе формувати і загальнонаціональний інформаційно-комунікаційний порядок денний, і регіональний. Це дасть можливість гармонійно

увійти насамперед до особистісного та міжгрупового порядку денного цільових аудиторій, які становлять інтерес.

Якщо система виявляє слабкість, відсутність гнучкості (адаптивної функції) нелінійні впливи можуть спричинити її руйнування та перехід під контроль іншої системи. У разі сильних зв'язків між структурними елементами, об'єднаними спільними цілями та розумінням сутності системи, її стратегічних цілей та інтересів – перехід на новий рівень розвитку, який буде відповідати сучасним викликам. Як результат – збереження цілісності та подальший розвиток усєї системи в сучасних умовах.

Ефективність інформаційної політики залежить від швидкого реагування на зовнішні впливи, виявлення та задоволення актуальних інформаційних потреб цільових аудиторій, забезпечення та підлаштування під наявні умови без втрати своїх стратегічних пріоритетів та запланованих результатів, які відповідають національним інтересам.

Важливими параметрами, які відрізняють «політичну територію» від «політичного простору», є те, що «політична територія» існує в межах фізичного простору, який можна закрити, наприклад, блокуванням кордонів, знищенням інфраструктури, введенням певних санкцій тощо. «Політичний простір», навпаки, поширюється поза межами та без прив'язки до географічних територій, хоча він сам є результатом діяльності певної політичної території (держави-нації).

Ключовим аспектом, який впливає на якість інформаційного напрямку захисту національних інтересів держав, є збалансоване співвідношення показників образного та смислового просторів із простором фізичним. Якщо територія демонструє дисбаланс показників у межах трьох просторів інформаційна політика не матиме стратегічної цінності. Існує великий ризик підміни об'єктивної реальності на реальність віртуальну, що призведе до стратегічних втрат та соціального вибуху. Як наслідок – руйнування цілісності системи, у нашому випадку йдеться про цілісність «держави-нації». Враховуючи ефективність інформаційно-комунікаційного впливу на об'єкти, які становлять інтерес (окремі держави та їх об'єднання і населення), держави-нації продовжать працювати та нарощувати інтелектуально-технологічний потенціал інформаційного напрямку захисту своїх національних інтересів.

Незважаючи на спільні цілі, інституційну структуру та механізми реалізації цього напрямку, існує принципова відмінність у формах та принципах побудови інформаційно-комунікаційної політики держав світу, а також у реакції на інформаційні загрози. Було виділено два типи моделей – субсидіарну

та вертикальну. Аналіз інформаційно-комунікаційної політики та практик у цьому напрямі США, Великобританії та наддержавних організацій – ЄС та НАТО – свідчить про зміни парадигми у виробленні та реалізації інформаційної політики під впливом та в умовах нелінійних процесів. Вони переорієнтуються на врахування інтересів та потреб цільових аудиторій, диверсифікацію каналів та механізмів розповсюдження смислів (стратегічних нарративів) в інформаційному просторі від вертикальної до горизонтальної взаємодії з внутрішніми і зовнішніми аудиторіями. Акценти зміщуються на залучення широкого кола зацікавлених сторін до реалізації інформаційної політики, делегування повноважень (від центру до периферії) зі збереженням основних параметрів політики, які закладені державними структурами (відповідність до стратегічних цілей та завдань, націленість на збереження стабільності політичної системи тощо).

Вертикальна модель (Російська Федерація), навпаки, орієнтована на вироблення та реалізацію інформаційної політики «зверху – вниз», на тотальний контроль за інформаційною інфраструктурою, максимальне обмеження включення своїх громадян до участі у політиці. Роль громадянського суспільства зводиться до схвалення запропонованого «центром» порядку денного та шляхів його реалізації.

Причини нерозвинутості інформаційного напрямку політики захисту національних інтересів в Україні полягають у тому, що їх розробники не працюють із базовими характеристиками, як-от цінності, способи прийняття рішень та моделювання поведінки цільових аудиторій, які б відображали консолідовану сукупність інтересів більшості зацікавлених груп. Україна не формує цілісну стратегічну політику захисту національних інтересів з поглядом на далеке майбутнє. Через це вона стає об'єктом конкурентної боротьби інших політичних суб'єктів. Зміни у парадигмі сприйняття інформаційно-комунікаційної політики можна побачити у стратегічних документах, які визначають основні напрями захисту національних інтересів, зокрема й інформаційні. Вперше в офіційний політичний та комунікативний дискурси вводяться такі поняття: стратегічні, урядові та кризові комунікації, стратегічний нарратив.

Проблеми України у фізичному просторі екстраполюються на політико-образний та політико-смысловий простори, де артикулюються національні інтереси. В таких умовах політика захисту національних інтересів є неефективною. Формально задекларовані інтереси не відтворюють реальної ситуації в країні та не відображають усієї сукупності інтересів більшості зацікав-

лених сторін. Проте розвиток інформаційного напрямку політики захисту національних інтересів має перспективи. По-перше, зміна цивілізаційного вектора у бік євроатлантичного простору змушує еліти діяти. Це закладає підґрунтя виходу України з числа «країн-аутсайдерів». По-друге, військова агресія з боку РФ мобілізувала населення України та підштовхує до формування більшості у підтримці зміни цивілізаційного вектора країни, запропонованої правлячими елітами. По-третє, спостерігається зміна ставлення населення до своєї участі у житті країни, а відповідно – до досягнення консенсусу між різними зацікавленими групами щодо узгодженості інтересів.

Для вирішення актуальних завдань, які стоять перед Україною у сфері захисту політико-образного та політико-сміслового просторів, доцільно використовувати перехідну модель вироблення та реалізації інформаційного напрямку політики захисту національних інтересів в умовах нелінійних процесів. Вона полягає у зміцненні інформаційно-комунікаційної спроможності базових територіальних одиниць – громад у межах стратегічних наративів, заданих центральними органами влади. Розширення повноважень з реалізації інформаційного напрямку політики захисту національних інтересів у рамках заданих параметрів дасть змогу ефективніше реагувати на зовнішні та внутрішні загрози національним інтересам держави.

Література:

1. Бондаренко С. В. Государственная информационная политика России и Украины в контексте национальной безопасности: основы и принципы формирования. *Youth World Politic*. 2013. № 4. С. 112–118.
2. Бондаренко С. В. Інформаційний компонент політики брендингу територій в умовах нелінійних процесів. *Політичне життя*. 2017. № 1–2. С. 21–26.
3. Бондаренко С. В. Інформаційний напрям політики захисту національних інтересів держави: дис. ... канд. політ. наук: 23.00.02 / Донецький національний університет імені Василя Стуса. Вінниця, 2017. 244 с.
4. Внучко С. М. Політичний простір в глобальному вимірі. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. К., 2012. С. 47–51.
5. Гай-Нижник П. П., Чуприй Л. В. Національні інтереси, національні цінності та національні цілі як структуроформуючі чинники політики національної безпеки. *Гілея: науковий вісник*. 2014. Вип. 84. С. 465–471.
6. Краснякова А. О. Політична суб'єктність: умови становлення та ознаки розвитку. *Проблеми політичної психології*. 2014. Вип. 1. С. 45–55.
7. Магда Є. Гібридна агресія Росії: уроки для Європи. Київ: КАЛІМАР, 2017. 268 с.
8. Нагорняк Т. Л. Брендинг територій як напрям сучасної політики. *Історичні і політологічні дослідження*. 2013. № 3. С. 310–319.

9. Нагорняк Т. Л. Брендинг територій як державна та регіональна політика: монографія. Донецьк: Вид-во «Ноулідж» (Донецьке відділення), 2013. 367 с.
10. Новицький Г. В. Теоретико-правові основи забезпечення національної безпеки України. Київ: Інтертехнологія, 2008. 495 с.
11. Плотинский Ю. М. Модели социальных процессов: учебное пособие для высших учебных заведений. Изд. 2-е, перераб. и доп. М.: Логос, 2001. 296 с.
12. Попова Т. В., Ліпкан В. А. Стратегічні комунікації: словник. К.: ФОП О. С. Ліпкан, 2016. 416 с.
13. Почепцов Г. Г. Інформаційна політика: навч. посіб. 2-ге вид., стер. К.: Знання, 2008. 663 с.
14. Почепцов Г. Г. Соціальний інжиніринг: соціо- і психотехніки управління великими масами людей. К.: Альтпрес, 2010. 254 с.
15. Талеб Н. Антихрупкість. Как извлечь выгоду из хаоса / пер. с англ. М.: КоЛибри, Азбука-Аттикус, 2014. 778 с.
16. Туровский Р. Ф. Политическая регионалистика: учеб. пособие для вузов. Гос. ун-т Высшая школа экономики. М.: Изд. дом ГУ ВШЭ, 2006. 780 с.
17. Турченко О. Г. Щодо ідентифікації категорій «інтерес» та «національний інтерес» як об'єктів забезпечення безпеки. *Правничий часопис Донецького університету: наук. журн.* 2013. № 1. С. 61–66.
18. Міністерство інформаційної політики України. URL: http://mip.gov.ua/files/documents/Stratcom_Report_2016_UKR_updated.pdf (дата звернення 25.09.2017).
19. Чальцева О. М. Просторові виміри публічної політики. *Актуальні проблеми політики зб. наук. пр.* / редкол.: С. В. Ківалов (голов. ред.), Л. І. Кормич (заст. голов. ред.), М. А. Польовий (відп. секр.) та ін.; НУ «ОЮА», Південноукр. центр гендер. проблем. Одеса: Фенікс, 2015. Вип. 56. С. 21–31.
20. Bondarenko S. V. Informational direction of policy on protecting national interests of territory under conditions of nonlinear processes: theoretical and methodological framework. *Політичне життя.* 2017. № 3. С. 11–20.
21. Bondarenko S., Nagornyak T., Polovyi M. Modern information models of the national interests' protection policy of the world countries. *European journal of transformation studies.* 2018. Vol. 6, No. 2. P. 44–54.
22. Fuerth Leon, Operationalizing Anticipatory Governance, Prism 2. No. 4 (2011): P. 31–46. URL: http://cco.ndu.edu/Portals/96/Documents/prism/prism_2-4/Prism_31-46_Fuerth.pdf.
23. Sack R. D. Human territoriality: its theory and history. Cambridge: Cambridge University Press, 1986.

2.3. МЕДІАРЕАЛЬНІСТЬ ЯК ФЕНОМЕН СУЧАСНОЇ ПОЛІТИКИ

Маццишина І. В.

Дослідження дискурсу влади крізь медіадискурс дає можливість встановити учасників з виробництва смислів, що впливає на формування політичної реальності. Комплекс суб'єктів дискурсної практики, комунікаційної мети, політичного контексту, вербального та невербального характеру висловлювань встановлює політичну дію, що може впливати на різні рівні реальностей. Через певні коди ідентичностей суспільство отримує модель, сприйняття якої змінює реальність. Кодування має властивість як поєднувати, так і розривати ідентичність, тому і реальність розщеплюється через кодові виміри. А широке навантаження кодів у дискурсі влади призводить до навмисного розшарування індивідів, які втрачають власну ідентифікацію у політичному просторі.

Політичні процеси, як ознака політичної дійсності, завдяки кодам встановлюють політичну реальність. Звідси ми розуміємо політичну систему як апарат із виробництва кодів, які через символізацію політичних процесів створюють смисли. Механізм кодування як навіювання стійких смислів відбувається формально та неформально заради формування лояльності до діючого політичного режиму. Політичні актори, суб'єкти політики та політичні інститути заради підтримки політичного режиму через символи утворюють сферу декодування. Вона впливає на репрезентацію влади через знаки та образи, що, за висловом І. Гоффмана, утворює сучасний «менеджмент вражень». Тому проблема полягає в тому, що в центрі уваги дослідників знаходяться символи, як предмет дослідження, а не механізм символізації політики через дискурс влади. Впорядкування реальності через символи відбувається через медіадискурс, як складову дискурсу влади. Звідси суб'єкт отримує медіареальність, розрив якої може статися через політичні події. У С. Жижека це можуть вибори, у Л. Альтюссера через маркер ідентичності, який може відбутися під час політичного досвіду, у П. Рікера через кризу суб'єкта. Тому демократія як право на політичну участь є можливістю переосмислити політичний досвід та встановити кордони між медіареальністю та тією реальністю, у якій знаходиться суб'єкт.

Сучасні умови демократичного політичного режиму небезпечні тим, що, беручи до уваги індивідуалізм як цінність суспільства, виробляються приховані механізми тиску на людину. А це означає, що свобода в суспільстві перетворює це саме суспільство на залежних громадян. На думку К. Лефора,

«сучасний тоталітаризм виникає саме з політичної мутації, мутації символічного порядку, про що найкраще свідчить зміна статусу влади» [3, с. 20]. Вчений зазначає, що за часів монархії влада була видимою, оскільки «державець був посередником між людьми і богами, або в умовах секуляризації і перемоги світських принципів політичної діяльності він був посередником між людьми і трансцендентними інстанціями, які представляли суверенне Правосуддя та суверенний Розум» [3, с. 25–26]. Монарх був як видимий полюс, який своєю репрезентаційною формою поділяв два світи. Таким чином, влада була представлена через тіло людини, яка одночасно була і намісником Бога на землі. Однак в умовах демократії «місце влади стає порожнім місцем» [3, с. 26]. Присутність нульового знака не виключає механізм присутності, але знижується відповідальність. Немає видимих відповідальних політичних тіл, що відповідають за роботу влади.

Питання символізації політичного дискурсу відкриває широкий спектр дослідження, що дає змогу виявити самовідтворення політичного через символічне. Символ, у цьому розумінні, є поєднанням знаків, які через інтерпретаційність створюють символічне поле, що впливає на поле політичне. Тому медіатизація політики розширює актуальність дискурс-аналізу, оскільки доповнює політичне поле символічним полем, що отримує якість домінувати над політичним. Символічний підхід та роботи Ж. Бодрійяра, У. Еко, Ч. Морріса, Ф. де Соссюра, Ч. Пірса дають можливість аналізувати синтез знаків як прагматику символу, що впливає на конструювання реальності з метою контролю.

Ключовими напрямками дослідження є становлення та розвиток медіадискурсу в Україні часів незалежності, його особливості та технології впливу, головні актори та ключові теми, що формували порядок денний у суспільстві. Дискурс-аналіз ЗМІ та ЗМК, як сфери створення медійного дискурсу, надав можливість встановити умови вироблення символічних структур дискурсів та їх спрощення заради стійкого офіційного політичного дискурсу. Переклад дійсності на знаки, а знаки на символи, що встановлюють смисл, може структурувати політичну, медійну або псевдореальність, зумовлює використання структурно-функціонального, критичного, компаративного та неоінституціонального підходів. Дослідження Р. Барта, Ж. Бодрійяра, Г. Кресса, Т. ван Лювена, В. Флюссера, С. Холла допомогли віднайти паралель подіївості, де політичні процеси та смисли стають факторами конструювання політичної реальності чи псевдореальності, коли символи перетворюються на симулякри. Медіадискурсу присвячені роботи Р. Дебре, Г. Лассуелла,

Ф. Кіттлера, П. Слотердайка. Серед українських вчених медіадискурс політичного аналізується у дослідженнях О. Гриценка, О. Жеребко, В. Кулика, Л. Климанської, П. Леню, В. Сичової, Р. Офіцинського, П. Романюка тощо.

У Україні за період незалежності було кілька центрів прийняття рішень, що створювали політичні дискурси: політична еліта, фінансово-промислові групи та суб'єкти політики, які є реакцією на офіційний дискурс та формували певні коливання політичної системи на рівні опозиційного, локального та зовнішньополітичного дискурсів. Слабкий рівень діалогу у суспільстві (яке більше характеризується чварами, скандалами, публічними непорозуміннями) ставав патерном для політичної поведінки суспільства. Звідси дискурс, як форма боротьби за владу, домінував над суспільним договором.

Аналіз дослідження полягає у реконструкції медіації політичного з метою встановлення певних технік конструювання реальності за допомогою медіа. Тому фрейм-аналіз допоміг віднайти інструментальні механізми, що застосовувалися у дискурсі влади. Символічні структури у цьому вимірі є константами, через що встановлюються знання, щоб передати іншим. Фрейм, як організація знань, формує порядок через дихотомію символічних структур. Або, як зазначає В. Вахштайн, їхню апропріацію, як феномен створення пар, коли одні символи вказують на інші (за Ч. Пірсом, це можуть бути індексальні знаки). Аналіз робіт Г. Бейтсона, В. Вахштайна, І. Гофмана, У. Еко, М. Мінського допоміг визначити репрезентативність фрейму через політичний контекст вертикально «подія–метаподія». Спираючись на репрезентативну концепцію фрейму В. Вахштайна, цікавим буде встановлення функції транспонування фрейму з політичної події, як факту, на рівень медіаподії як метафакту. Транспонування, як процес переводу події з однієї системи фреймів в іншу, допоміг встановити учасників, наративи та типи фреймів, що надавали можливі сценарії для поведінки суб'єктів.

Медіадискурс має свою природу, що фокусується навколо певних технік передачі смислів. Вони викликають суспільне значення та формують власні наративи. Наратив (англ. і фр. *narrative* – оповідь, від лат. *narrare* – розповідати) – історія, що створюється через інтерпретацію. Тому наративи, як продукт медіадискурсу, формуються за певними правилами драматургії з урахуванням не лише технічних даних каналів передачі, але й з метою впливу на аудиторію.

Існує різна типологія медіадискурсу, що залежить від жанрів (інформаційний, аналітичний, публіцистичний), каналів передачі повідомлень (теле-, радіо-, друкований-, інтернет-дискурс), способів впливу (метафори, синоніми,

анафори, синекдохи, евфемізми, оксюмори і т. д.). У дослідженні головна увага зосереджена на формуванні порядку денного, через що символічні структури політичного дискурсу набувають свого значення у медійному дискурсі через наративи як фрейм-стратегія комунікаційного впливу на поведінку суб'єктів політики з метою конструювання медіареальності. Фреймування ідентичностей українського суспільства дають змогу виявити певні рівні фреймів, що впливали на політичну реальність України періоду незалежності.

Особливість періоду 1991–1994 рр. полягає в тому, що медіадискурс розвивався за радянською моделлю, де принцип створення інформації, її жанри та методи ретрансляції відбувалися в умовах т. зв. «напрацьованої цензури». З іншого боку, економічна криза зсунула функції медіа «інформувати» в бік комерційності, що утворило вибух дешевих бульварних видань, через що значно легше було просувати емоційні та сенсаційні теми. У битві «радянськості» та «бульварщини» виграли останні, оскільки у колишнього радянського читача не було рівня критично сприймати інформацію, а звідси – і достатнього рівня у формуванні позитивного іміджу країни та нації на міжнародній арені. Замість того, щоб створювати власні теми та фрейми, з метою популяризації країни за кордоном, вітчизняні ЗМІ підхоплювали сформовані наративи за кордоном та через власний дискурс ретранслювали українцям.

Стратегії впливу на політичні процеси за допомогою вітчизняного медіадискурсу відбувалися через фрейми провалу, розчарування, розколу країни, що утворили медійний дискурс кризи. Він вплинув на ставлення до влади як до головного ворога українців, а тому з нею треба боротися, а не домовлятися. Нігілізм суспільного обурення, що був викликаний економічною кризою, різким стрибком цін, пустим бюджетом, невиплатою заробітних плат, підсилювався медійними наративами, що підштовхували суспільство до критичного ставлення до влади. Насамперед це відбувалося у виданнях західної та російської преси. Медійні тексти західних видань та кінематографа вказували на стабільність України тільки через тісний союз з Росією. І теми двомовності, національності, політичного режиму в країні ставали головним фільтром, крізь який використовувалися символи єднання «братніх народів».

Можна виділити кілька наративних структур, через які українському громадянину пропонувалися моделі виходу з кризи:

- Україна – націоналістичний осередок, який свідомо утискає носіїв російської мови, що мешкають на території країни;
- Л. Кравчук – безвільний та безхарактерний Президент країни, якому не вистачає політичної волі для керівництва країною;

- історично українська нація – нація бунтівників, яка напрацювала практику переворотів, змов та війн і не вміє домовлятися заради миру.

Звідси країна, що століттями знаходилася в імперських підпорядкуваннях, іспит демократією витримати не змогла. Відсутність бачення власної стратегії розвитку, розуміння референдуму як вирішення економічної проблеми через територіальну самостійність, автономію та протести, що керувалися директором, а також довіра до ЗМІ, які напрацьовували техніки маніпулювання, призвели до розшарування української нації, яка почала ментально формуватися у 1991–1992 рр. Тому шароварно-фольклорна респектива, яку видавали за відродження національних традицій у пресі діаспори, розмивала самоідентифікацію сучасної української модерної нації, яка опинилася під впливом різних інтерпретаційних полів. Інакше кажучи, тут збігаються прагнення одних зображати українську націю у вигляді вишиванок та шароварів і других, хто тягнув її до радянських часів. Тому медіадискурс утворював фрейми, через що вигравало минуле, як стабільність майбутнього. І вже на той час багато хто з учених це розумів: «Європейськість, а не кволий малоросійський етнографізм – ось наша гребля супроти потоків зі Сходу, супроти захланної шовіністичної каламуті...», – пише Роман Кісь у 1993 р. [2, с. 929].

За період дослідження медіадискурсу 1991–1994 рр. за ступенем організації суспільства нами було виділено кілька фреймів, що характеризуються інтерактивністю у політичному полі та впливали на поведінку громадян. Символічні структури кожного фрейму було виділено за опозицією «хороший» – «поганий»:

- *фрейм успіху*: президент / парламент, Гоббі / Єльцин, Україна / СРСР, електорат / влада, законослухняні / порушники закону, націоналісти / енкаведисти;

- *фрейм провалу*: Росія / Україна, порушники закону / законослухняні, Єльцин / Кравчук, Кучма / Кравчук, старший брат / молодший брат, велика людина / маленька людина;

- *фрейм розчарування*: Гриньов – Кучма – Плющ – Чорновіл – Юхновський / Кравчук, КУН / парламент, шахтарі-страйкарі – бюджетники / влада, «рятівник» Кучма / безвільний Кравчук, професіонал Кучма / Фокін–Сусанін, Україна-годувальниця / Росія-феодал, Український Чорнобиль / радянська безвідповідальність, відмова від атомної зброї / нуклеарна країна, єврейський народ / українські нацисти – Дем'янюк;

- *фрейм розколу*: українці / донецькі козаки, українці / донецькі, руські слов'яни / кримські татари, Мешков / Кравчук, Крим / Україна, Закарпаття / Україна, СРСР / Україна, СНД / Україна, російська мова / українська мова.

Зазначимо, що кожне біполярне протиставлення інтеракцій символів через наративну структуру впливало на формування фрейму у медіадискурсі. Інтеракція символічної структури в інтерпретаційному полі змінює фрейм, а перенесення або вилучення одного кластера з символічної опозиції впливає на створення нової форми фрейму. Наративи, що породжуються через медіадискурс, створюють інтерпретаційне поле, через що можливе транспонування фреймів і встановлення нових інтерпретацій. Наприклад, через політичний дискурс референдуму, що у ЗМІ позиціонувався через економічну та політичну кризи, фрейм провалу перетворився на фрейм успіху, оскільки через трактування референдуму з позиції Народного руху України суспільство отримувало певні патерни та альтернативні сценарії розвитку. І хоча ці сценарії були контрверсійними та ідеологізованими, була запропонована модель зміни реальності через медіадискурс.

Офіційний політичний дискурс часів Л. Кучми був насичений дискурсними практиками та формувал комунікативні стратегії, що були як відкритими, так і прихованими. Самі мовні акти політиків, як головних носіїв дискурсу, були як офіційними, так і неофіційними, що у публічному просторі створювало жаргони та сленги, через широке використання їх у ЗМІ. Під час зустрічі з виборцями, інтерв'ю, публічних заходів, офіційний політичний дискурс наповнювався новими поняттями, що надавали ціннісну картину реальності. «Інтеграсти», «дніпропетровські», «нардепінг», «виборіада», «підрахуй», «кучмагейт» стали наслідком свідомих висловів політиків на адресу своїх опонентів з метою формування певного ставлення до них суспільства. Інтерпретаційне поле було позбавлено цензури для політиків, тому що мовна культура політичної еліти націлена на боротьбу за владу. А звідси самі офіційні інтерпретатори формували емоційне ставлення не тільки до політичних конкурентів, а й до політики загалом. Оціночні конотації наповнювали символічні структури дискурсів політиків і вони вступали у протиріччя. Опорні смислові концепти, на яких будувалися дискурси Януковича та Ющенко, не співпадали. А звідси Європа проти Росії, Захід проти Сходу, українська мова проти російської, помаранчеві проти біло-синіх, – формували ментальне розмежування у середині країни та різні когнітивні моделі фреймів. А сама перемога В. Ющенко на 7,5 % голосів більше від В. Януковича вказує на те, що країна опинилася в стані поглибленого розколу.

Аналіз медіадискурсу часів президентства Л. Кучми за ступенем організації та впливу на формування певного смислу у суспільстві дав змогу встановити наступні фрейми:

- *фрейм зради* (інтернаціоналіст Кучма / націоналіст Кравчук; реформатор Кучма / зрадники парламентарі; Ющенко / тромбофлебіт–панкреатит–отит; Ющенко / отруєння; Янукович / яйце, Янукович / націоналізм; влада / фашизм);

- *фрейм дискредитації* (Ющенко / Янукович–бандит; Янукович / Ющенко–фашист; Гонгадзе / Кучма; Таращанське тіло / Кучма; плівки Мельниченка / Кучма; генерал Кравченко / Кучма; журналісти / перевертні; кролл / влада; міжнародна безпека / кольчуги; громадяни України / фінансові прокладки; відповідальна влада / Лазаренко);

- *фрейм успіху* (Путін–Янукович / Ющенко; Ющенко / Янукович; Говерла / Запорізький козак; Запорізький козак / Говерла; рятівник–директор–батько–господар / Лукашенко в квадраті–газова леді–воровка–хабарник–невдаха; Народний президент / продажна влада; генерал–порядок / кримінальний Крим; крутий прем’єр / парламент; «лівий» керманіч / безпорадна влада; захисник / безпорадна влада; матір–захисниця / національний фашизм; Народний президент / троянський кінь; модерне / радянське);

- *фрейм спасіння* (господар / безгосподарність; відповідальні / безвідповідальні; кращі інтелектуали–фахові сили партії / інші партії; партія трудящих / інші партії; ті, хто не зрадили / ті, хто зрадили; справжні патріоти / непатріоти; Україна / СНД; СНД / СРСР; модерне / радянське; українське / комуністичне; майбутнє / минуле);

- *фрейм захисту* (російськомовні / націоналісти; російські слов’яни / кримські татари; українці Півдня, Сходу / націоналісти Заходу тощо).

Було встановлено, що оприлюднення резонансної інформації формує порядок денний та впливає на зміну місцями внутрішніх символічних кластерів фреймів. Скандали, як наративи, транспонують фрейми та змінюють фрейми успіху на фрейми дискредитації, чи переозначають фрейми захисту, змінюючи містами символічні кластери у середині фрейму. Виділено технології, що посилюють сприйняття фреймів через емоційну забарвленість та були найбільш розповсюдженими за часів президентства Л. Кучми: створення міфів, розповсюдження чуток, навішування ярликів, ритуали, гучні заяви, дзеркальна технологія, заговорювання та ігнорування. Встановлено, що опозиційне протиставлення символічних структур у кожному фреймі, яке впливає на організацію певного смислу, через технології розповсюдження здатне

виробляти певний ступінь спротиву чи лояльності до влади, що стає маніпулятивним інструментом у просуванні медіадискурсу як реакції на політичний дискурс. Наприклад: фрейм спасіння, що репрезентувався через наративи програм політичних партій, які йшли на вибори, протиставляв позитивно Україну та негативно СНД. А у програмах інших партій інтерпретаційна опозиційність балансувала між позитивним СНД та негативним СРСР, що впливало на формування лояльного ставлення до СНД. Як пише Гі Дебор: «Там, де реальний світ розщеплюється на прості образи, ці прості образи знаходять плоть та стають ефективними мотиваціями гіпнотичної поведінки» [1, с. 18].

Отже, зміна причинно-наслідкових зв'язків та стирання чітких кардинальних полюсів між символічними структурами є відривом символу від дійсності та стає технікою симуляції, що утворює боротьбу символів у центрі політичного дискурсу й замість формування цінностей у центрі політичного тексту створює ціннісні пустоти. Звідси національна ідентичність розмивається та набуває протилежних контрверсійних означень, що розриває політичну реальність на фрагменти політичного тексту.

Якщо підсумовувати дискурс влади та символізацію політичних процесів через медіадискурс у 2004–2009 рр., то необхідно виділити кілька важливих моментів, що в цілому характеризують правління В. Ющенка:

1. Нова команда, отримавши найвищу довіру від населення епохи незалежності України, не витримала спокус ані від кумівства, ані від корупції. Боротьба з цими явищами перетворювалася на скандали, що закінчувалися гучними звинуваченнями та відставками. Здебільшого виникали вони напередодні виборів для реанімації втраченого іміджу. Керівники інститутів, що мали б виконувати слідчі, судові та каральні функції, працювали у ручному режимі з метою залякування і не більше. Така імітація перетворювалася на фарс, коли вчорашній герой ставав антигероєм через політичний та медіадискурс. Звідси суспільство не отримувало реальних моделей цінностей, навколо чого мав би формуватися політичний текст. Тому розчарування в команді В. Ющенка створили умови як для тріумфу команди В. Януковича, так і для політичної пролонгації Ю. Тимошенко. Цікаво, що у липні 2005 р. лідерка БЮТ посіла третє місце у списку 100 впливових жінок світу, обнародованому американським часописом *Forbes*, а напередодні президентських виборів у 2009 р. посіла перше місце серед найвпливовіших людей України.

2. Відсутність чіткої стратегії не сформувала об'єднуючих цінностей, що були б прийнятними як для Заходу, так і для Сходу України. Навіть сама

президентська партія «Наша Україна» на дострокові вибори 2007 р. йшла зі схожими програмними вимогами, що були як у регіоналів, так і у бютівців (не зважаючи на презентаційні назви їхніх програм). Усі вони обіцяли боротися з корупцією, хабарниками, реформувати судову систему та знизити податки. План дій для наближення до ЄС виконувався повільно і без прив'язки до офіційної стратегії розвитку країни. Її, як і раніше, не було.

3. У країні розвивався принцип «вождізму». На виборах 1998 і 2002 років (особливо щодо мажоритарної складової) широко застосовувався адміністративний ресурс. Партії не мали достатніх законодавчих та виборчих мотивів для свого розвитку, а тому і вся партійна система була змішаною. У 2006 р. країна вперше обирала парламент за пропорційною партійною системою. Але система закритих списків розірвала зв'язок між виборцем та парламентськими партіями. А звідси і вплив громадян, як і їхня відповідальність за вибір, залишалися прерогативою лише тих, хто формував ці списки. У цьому розумінні «вождізм» був принципом олігархів та партійних бонз, а народна ініціатива перекреслювалася партійною комерційністю. Прийняття рішень відбувалося на периферії, у кулуарах, без відкритих обговорень.

4. Символом роботи законодавчої влади був парламент у вигляді заблокованої трибуни, що більше було схоже на відтягування часу, щоб не приймати небажані рішення, маскуючись під популістські протести. У медіадискурсі це виглядало як стагнація законодавчої влади загалом. Неочікувані об'єднання під час голосування конкретних питань між політичними конкурентами вказували на те, що коаліції не існувало, як і опозиції. Домовленість між парламентарями стирала партійну та внутрішньо-парламентську конкуренцію. Введення символів «антикризова коаліція», «тіньовий уряд» перетворювалося на симулякри, оскільки їхня діяльність не відповідала їхнім назвам.

Через фрейми успіху, дискредитації, зради, спасіння та розколу, українське суспільство отримувало не тільки цінності та патерни, але й ставало занадто політизованим. Розвиток цифрових технологій дав змогу рефлексувати на політичні події в країні, але він також спричинив появу нових політичних технологій, до чого суспільство було ще не готовим. Проектування подій та керовані конфлікти через медіадискурс створювали метаподії, що були вже не результатом дійсності, а моделями впливу на дійсність. Звідси медіареальність вже не була рефлексією на політичну реальність, а поглинала її у часі та просторі, створюючи гіперреальність як симуляцію дійсності. Суб'єкти політики ставали споживачами інтерпретацій фактів, яких насправді не існувало. Медійна еліта, як виробник та носій медійного дискурсу,

інтерпретаціями у дискурсному полі оперувала символічними структурами дискурсу та заміщувала політичну реальність за певним вектором викривлення подій, що набуло свого значення у появі цинічної демократії за часів наступного Президента країни.

Опозиційний дискурс, що на Майдані складався з ілокутивних та перлокутивних мовних актів, відображав іншу реальність. Вона вступала у конфронтацію з тією реальністю, яку пропонував офіційний політичний дискурс. Зіткнення двох дискурсів стало зіткненням двох реальностей, а носії самих дискурсів не дозволили конвергувати одна в одну.

Аналіз політичного та медіадискурсу України часів президентства В. Януковича дає можливість виділити певні стратегії, що вплинули на конструювання політичної реальності. Установлено, що коли офіційний дискурс влади використовує стратегії погроз, застережень чи знищень, він отримує високу частоту інформаційних імпульсів, які надходять до політичної системи від політичних систем інших країн на його підтримку чи на підтримку опозиційного дискурсу через медіадискурс. Інформаційне поле розширюється, що впливає на інтеракцію великої кількості символічних структур дискурсу та розриває політичний текст. Зіткнення символічних структур перетворюється на конфлікт дискурсів, що призводить до революційної зміни політичного режиму як зміни політичної реальності. З іншого боку, якщо офіційний політичний дискурс використовує стратегії переговорів, умовлянь чи захисту, опозиційний дискурс формується навколо стратегії дискредитації. У такому співвідношенні висока вірогідність м'якої чи еволюційної зміни режиму.

Чим сильніше влада В. Януковича намагалася імітувати суспільні цінності та декларувати права та норми, тим більше виробництво символічних структур ставало формалізованою дискурсною практикою симулякрів. Звідси символічна реальність не відповідала політичній реальності, що спричинило політичну мімікрію та вплинуло на подвійне суспільне заперечення реальностей: символічної та політичної.

Медіареальність є еволюційним станом реальності медіа, а політичні факти стають сценаріями побудови штучної дійсності через медіадискурс. Жорсткий контроль діяльності ЗМІ та використання технік погроз, провокацій, м'якого заперечення із прийомом переключення уваги, перекладання відповідальності за часів В. Януковича призводили до свідомого заміщення символічних кластерів дискурсів з метою зміни смислів. У наратив Голодомору прищеплювався штучний символ Армагеддон, а у Волинську трагедію – жертви геноциду ОУН–УПА, що було спробою формування метафакту як

метаподії з боку влади. Завдяки медіадискурсу така штучність не набула суспільного значення, що вказує на значну роль ЗМІ у формуванні смислів, незважаючи на жорсткий тиск з боку влади.

Через фрейми дискредитації, успіху, спротиву та розколу, що навколо політичних подій через медіадискурс формували рефлексію на політичні події, суспільство опановувало нові форми політичної дії під впливом цифрових каналів передачі інформації. Тому і значення політичної реальності через мережеву систему інтерпретацій ставали впливом гіперреальності, де цінності віртуальності ставали альтернативами цінностей не тільки політичної реальності, але й власного реального світу, що формується під впливом дискурсу повсякденності.

Війна на Сході країни призвела до зміни форматів висвітлення тем у ЗМІ, що використовувалися власниками медіа для створення ментальних конфліктів в країні. Незважаючи на розвиток соціальних медіа, телебачення у період президентства П. Порошенка посідало перше місце як канал споживання інформації. За цей час Міністерство інформаційної політики виробило стратегію захисту інформаційного простору, де цензура більше стосувалася політичних опонентів Президента, ніж екстремізму, який розповсюджували ЗМІ. Протистояння між законодавчою та виконавчою владою, а також контроль Адміністрації Президента механізму прийняття рішень, призвели до критики реформування країни, що висвітлювалося у ЗМІ. А спроба закрити два телеканали «NewsOne» та «112» призвела до появи «ЗІК» та «Наші», що більше схоже на конфлікт політичних інтересів, ніж захист інформаційного простору. Виграла та медіареальність, що висвітлювалася через фрейм зради. Він підхоплювався суспільством і швидко набирив обертів на різних медіаканалах. Через протистояння «старе» – «нове» програвали ті політики, які уособлювали владу минулого, але займали ключові посади сьогодення. З іншого боку, зовнішньополітичний дискурс Російської Федерації опосередковано інтерпретував неспроможність української влади встановити стабільність у країні. Групова ідентичність українців формувалася через дискурс «війни», завдяки чому медіа свідомо встановлювали маркери «своїх» та «чужих».

Австралійські вчені Е. Сільва і Л. Штокер [4], вивчаючи перехід до сталого розвитку, звертають увагу на інтерпретації як стратегії переходів. На їхню думку, здатність описувати та формулювати «концепцію переходу» має важливе значення для визначення переходів стійкості в майбутньому. Коли з'являються нові знання, створюється складний процес створення смислу, де агенти стверджують, оскаржують та конкурують за домінування влас-

них інтерпретацій. Мережі переходу до сталого розвитку, як платформи для співпраці, вибудовуються на колективних програмах як обмін інформацією, інформування та формування більш широкого значення знань. Таким чином, перехідні мережі можна концептуалізувати як інноваційні виклики, що взаємодіють через політичні інститути, які покликані забезпечувати політичну підтримку. Тут важлива роль посередників як мобільних агентів, які можуть об'єднувати локальні дискурси через інтерпретацію досвіду, щоб просувати більш узагальнені цінності.

Знання, що транслиуються політичними інститутами, спрямовані на інтерпретацію конформізму, в результаті чого багато практичних заходів утворюється відповідно до місцевих контекстів. Створюючи більш узгоджений набір загальних кодифікованих знань, політичні інститути та суб'єкти політики створюють колективно узгоджені значення, правила та дії. Це буде ефективним до того часу, поки проекти будуть задовольняти інтереси місцевих жителів. Саме через таку стратегію, що просувалася у ЗМІ, ідентифікувала себе команда В. Зеленського. Інтерпретації кандидата та готовність реалізувати проекти стали демонстрацією того, як локальні ідеї та дії можуть досягати та залучати глобальну аудиторію, створюючи транснаціональну мережу прихильників кандидата.

Отже, медіадискурс країни періоду незалежності за ступенем організації суспільства розвивався здебільшого за такими типами фреймів:

- фрейми захисту;
- фрейми успіху;
- фрейми спасіння;
- фрейми розчарування;
- фрейми дискредитації;
- фрейми провалу;
- фрейми зради;
- фрейми розколу.

Через наративи, що у вигляді репрезентації політичних подій набували свого значення у медіадискурсі, фрейми виступали одиницею передачі інформації у вигляді спрощених знань. Це впливало на впорядкування політичної реальності та створювало конструкт її альтернативи як медіареальність. Структура кожного фрейму складається з символічної опозиції «хороший – поганий», де зміна кожного символічного кластера всередині фрейму впливає і на зміну типу фрейму. Така амбівалентність вказує на прагматичні рівні

фреймів, що балансували між фреймами захисту та фреймами розколу і через транспонування у різні політичні наративи створювали певні смисли реальності та певну поведінкову модель суспільства.

Символи, як структура дискурсу, набувають свого значення через знаково-символічні інтеракції (speechact), де знаки перетворюються на символи та через фрейми передають інформацію. Отже, через кластерну опозиційність всередині фрейму надається значення політичним подіям у країні під час інтерпретацій у медіадискурсі.

Якщо у політичному дискурсі виробниками інтерпретацій є політична еліта, яка разом із суб'єктами політики здійснює комунікаційний обмін смислами, то у політичному дискурсі відправником інформації є медіаеліта. Використовуючи та репрезентуючи символічний капітал, медіаеліта встановлює порядок денний, що впливає на формування норм та цінностей у суспільстві. Поняття медіаеліти не обумовлюється лише журналістами та редакторами, які відповідають за медіаконтекст. Це будь-який суб'єкт політики, який має доступ до каналу передачі інформації, репрезентує інтерпретації та здійснює публічні інтеракції. Через медіадискурс суспільство отримує знання, які стають реальним політичним досвідом та реальною політичною практикою. Втрата чітких полюсів між власними знаннями та медіазнаннями призводить до сприйняття медіареальності як реальності політичного, що вказує на встановлення псевдореальності.

Медіадискурс надає значення фактам дійсності та перетворює їх на метафакти, як події, яких не існує. Це впливає не тільки на очікування подій, що мають відбутися, але й на механізм прийняття рішень суспільства. Модель конструювання реальності за допомогою медіа відбувається за такою логікою: подія – знак – мовні акти – символи – фрейм – метаподія – дискурс – текст. Актуалізація інтерпретації події через дискурсний простір надає значення дійсності та через символічне поле впливає на політичне поле. Стратегії просування інтерпретацій обумовлюють рівень їхнього сприйняття та формують мотивацію до політичних дій. У закритих системах, де механізм формування фреймів та канали їхнього розповсюдження знаходяться під контролем влади, медіареальність домінує над політичною реальністю та заміщує її. У відкритих системах, де інтерпретації у медіадискурсі належать рівною мірою як політичній еліті, так і громадським активістам та лідерам думок, утворюється поліфонічність символічних значень. Своєї актуалізації та значень набувають ті символи, що відповідають нормотворчим політичним процесам. У цьому разі медіареальність доповнює політичну реальність.

У перехідних системах, де є велика кількість центрів прийняття рішень, поліфонія символічного простору через медіадискурс підмінює політичні події та факти і репродукує їх через симуляції. Звідси суперечливість політичних дискурсів доповнюється викривленими медіадискурсами. Вони не тільки конфронтують один з одним, але й розривають автентичність центру структури політичного тексту. Як наслідок, суб'єкт отримує багатовимірні сценарії різних реальностей, де знання, досвід та уявлення формуються під впливом віртуальної реальності. У цьому разі знання як фрейми, лідери думок як фантоми, а інтерпретації як технологія впливу конструюють колективні смисли держави-нації в умовах нестійких суперечливих автентичних цінностей псевдореальності.

Література:

1. Дебор Г. Общество спектакля / пер. С. Офертаса и М. Якубович. Москва: Логос, 1999. 224 с.
2. Кісь Р. Маргінальна українська людина на порозі Європи. *Визвольний шлях*. 1993. Серпень. С. 926–934.
3. Лефор К. Политические очерки (XIX–XX века) / пер. с франц. Москва: «Российская политическая энциклопедия» (РОССПЭН), 2000. 368 с.
4. Silva A., Stocker L. What is a transition? Exploring visual and textual definitions among sustainability transition networks. *Global Environmental Change*. 2018. Т. 50. С. 60–74.

2.4. ДЕРЖАВНА ПОЛІТИКА У СФЕРІ КУЛЬТУРИ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ

Скопова О. І.

Культура є основою суспільного життя, бо саме в культурному полі формуються цінності та світогляд громадянина. Вона виступає потужним інструментом духовно-естетичного розвитку особистості, формування загальнонаціональної єдності країни, адже саме через власні унікальні традиції та форми вираження кожен народ заявляє про себе світовій спільноті та інтегрується в неї. В умовах глобалізації та становлення постінформаційного суспільства культура стає ключовим чинником збереження національної ідентичності. Звідси ефективна політика у сфері культури посідає важливе місце серед напрямів діяльності кожної держави.

В Україні досі не завершений процес формування цілісного культурного простору і триває напрацювання фундаментальних принципів та механізмів державної політики у сфері культури. Однією з причин цього є успадкована від радянської доби криза культурно-мистецької інфраструктури та недооцінювання впливу культури на процеси державотворення. Актуалізується завдання змістовного дослідження концептуальних основ реалізації управлінської функції держави у сфері культури та сучасних підходів зміцнення культурного потенціалу країни.

Більшість вітчизняних науковців у своїх працях розглядають окремі сектори культурної політики в певний історичний період, акцентуючи увагу на відсутності чіткого механізму реалізації державної політики у сфері культури країни. Проблематика впливу культури на життя сучасного українського суспільства та процеси державотворення досліджується у працях сучасних вчених С. Дрожжиної [8], М. Рябчука, Ю. Шаповала, Л. Нагорної, Ю. Бойка [12], І. Дзюби [7], С. Горбатюка [4], С. Лозниці [20]. Державну політику у сфері культури, її окремі аспекти та результати вивчали у своїх працях О. Гриценко [5], А. Мерзляк, Є. Огнар'ов [19], С. Кучин [17], Н. Фесенко [28], В. Бакальчук [1], Д. Борисенко [2], Г. Куспляк [16], В. Малімон [18], Н. Дяченко [9], Т. Курило [15], П. Гай-Нижник [3].

Чим же є політика держави у сфері культури та які її основні аспекти? Соціолог А. Флієр пропонує розрізняти власне державну політику у сфері культури та безпосереднє управління сферою культури. У першому випадку йдеться про сукупність науково обґрунтованих поглядів і заходів соціокультурної модернізації суспільства та про осмислене коригування на їх основі

загального змістового наповнення вітчизняної культури. Управління сферою культури передбачає масштабний комплекс оперативних дій з вирішення поточних проблем інститутів, що забезпечують виробництво актуальних культурних форм [2].

На думку українського літературознавця І. Дзюби, предметом державної політики у сфері культури є вся сукупність регульованих соціокультурних процесів та взаємодій, пов'язаних зі створенням, збереженням, розповсюдженням культурних цінностей. Головна ж мета державної політики у сфері культури полягає у тому, щоб сприяти розвитку й самореалізації особистості, гуманізації суспільства, утвердженню й розвитку демократичної Української держави через відродження, створення цілісної національної культури, яка б активно виходила на світовий культурний простір, а також через підтримку культурного життя різних національних груп та культурних інтересів громадян України різних національностей [7, с. 33].

Починаючи з середини минулого століття, питання культурного життя стало одним із головних на порядку денному діяльності світової спільноти. Визначальну роль у виробленні сучасної культурної політики відіграє Організація Об'єднаних Націй з питань освіти та культури (ЮНЕСКО). Саме на круглому столі ЮНЕСКО в Монако у 1967 р. було запропоновано одне з перших вичерпних визначень терміна «культурна політика», під якою розумівся «комплекс операціональних принципів, адміністративних і фінансових видів діяльності і процедур, які забезпечують основу дій держави в галузі культури». Глобалізаційні процеси другої половини ХХ ст. активізували процеси культурного взаємообміну та інтернаціоналізації культурних явищ. На Всесвітній конференції з політики в галузі культури 1982 р. була прийнята Декларація Мехіко щодо політики у сфері культури [6]. Цим документом було сформульовано основні принципи сучасної культурної політики. Також наголошувалося, що в часи глибоких суспільних перетворень і потрясінь саме співробітництво в царині освіти, науки і культури має стати ключовим фактором збереження миру та досягнення взаєморозуміння між народами. Міжнародне співтовариство вважає своїм обов'язком зберігати й захищати культурну спадщину кожного народу, оскільки культурна самобутність і культурна різноманітність нерозривно взаємопов'язані, формуючи спільну культурну спадщину людства [2].

Отже, можемо узагальнити, що *державна політика у сфері культури* – це цілеспрямована, організована діяльність держави, спрямована на створення сприятливих умов для національно-культурного розвитку, задоволення

інтелектуальних і духовних потреб громадян, збереження культурної спадщини та створення нових культурних цінностей з метою консолідації суспільства на позитивній і конструктивній основі культурної ідентичності.

При цьому культурна політика держави здійснюється на трьох основних рівнях. На *ідеологічно-концептуальному рівні* формуються основні положення, які розкривають цінності та ідеали суспільства і держави, лояльність до визначеного набору цілей культурного розвитку. По суті, це рівень політичної філософії держави відносно культурної політики. Другим рівнем є безпосередньо *політичний*, який базується на конкретних установках і вимогах правлячої політичної еліти щодо культури. На цьому рівні принципи та ідеали трансформуються у нормативну основу для прийняття конкретних політичних рішень. На *практичному (поведінковому) рівні* відбувається засвоєння визначених принципів культурного життя та дотримання моделей поведінки безпосередніми споживачами культурного продукту – людьми [2].

Державна політика у сфері культури не зводиться лише до управлінських рішень. Вона передбачає формування заснованих на суспільній згоді концептуальних уявлень про місце і роль культури в житті суспільства і про належний стан культурного життя; визначення пріоритетних цілей розвитку культури на основі консенсусу між офіційними, творчими, громадськими силами; вироблення пріоритетних напрямків розвитку сфери культури на національному, регіональному і місцевому рівнях; створення відповідних програм (зокрема і планування, прогнозування і моніторинг їх результатів) та реалізацію програм через розподіл різних видів ресурсів (фінансових, адміністративних, матеріальних, людських).

Для реалізації політики у сфері культури держава використовує низку важелів, серед яких основними є:

- *Законодавство* – створення правових умов, норм, гарантій діяльності у сфері культури установ різних форм власності та контроль виконання чинних нормативно-правових актів.
- *Фінансування* – виділення коштів з національного і місцевих бюджетів як на утримання державних установ культури відповідного рівня, так і на реалізацію державного замовлення.
- *Власність (фондація)* – створення і діяльність мережі установ культури, засновниками яких виступають державні органи.
- *Контроль і адміністрування* – діяльність державних органів управління і контролю як з боку засновників і вищих інстанцій, так і позавідомчий контроль (податкова інспекція, пожежний та санітарний нагляд і т. д.).

- *Стимулювання* – оподаткування та інші дії, які спонукають до підтримки і розвитку культури і мистецтва.

- *Відтворення професійного середовища* – підготовка і перепідготовка фахівців і працівників сфери культури в державних та приватних установах, контроль за дотриманням відповідних освітніх стандартів у закладах освіти незалежно від їх форми власності (ліцензування, акредитація освітніх програм).

- *Інформація* – інформаційне забезпечення вироблення політичних рішень та діяльності культурно-мистецьких установ, заходи щодо формування позитивного культурного іміджу країни у світі та популяризація вітчизняного культурного продукту [2].

Зупинимося на кожному з цих аспектів політики у сфері культури детально. Незважаючи на значну кількість нормативно-правових актів (тільки Верховною Радою ухвалено понад 300 актів, які прямо чи опосередковано стосуються сфери культури), законодавча база має неузгоджений та суперечливий характер, зумовлюючи хаотичність та нелогічність державної політики у сфері культури в Україні.

Першим нормативно-правовим актом, який окреслив правові, економічні, соціальні та організаційні засади розвитку культури в Україні, стали «*Основи законодавства про культуру*» 1992 р. [21]. У документі підкреслювалося, що пріоритетні напрями розвитку культури визначаються цільовими державними програмами, які затверджуються Верховною Радою України. Основними ж принципами культурної політики проголошувалися визнання культури як одного із головних чинників самобутності української нації та національних меншин, які проживають на території України; утвердження гуманістичних ідей, високих моральних засад у суспільному житті, орієнтація як на національні, так і на загальнолюдські цінності, визнання їх пріоритетності над політичними і класовими інтересами.

Тривалий час «*Основи законодавства про культуру*» були єдиним спеціальним документом, що регламентував культурну сферу життя українського суспільства. Сьогодні в Україні низка галузевих нормативно-правових актів регулюють окремі культурні сфери (бібліотечну справу, клубну та музейну справу, діяльність театральних, архівних установ, музеїв, кінематографію тощо). У контексті політики децентралізації було закладено основу для децентралізації в культурному секторі, в результаті чого органи місцевої влади отримали повноваження розробляти і реалізовувати культурну політику на місцях. Кінцевою ж метою адміністративних реформ було зменшення чи

обмеження фінансової відповідальності профільного міністерства (Міністерства культури України) шляхом передачі частини повноважень місцевій владі.

Важливим кроком став Закон України «Про Концепцію державної політики в галузі культури на 2005–2007 роки» [25], оскільки у ньому вперше було окреслено першочергові проблеми культурної сфери в Україні:

- «залишковий принцип» ставлення до культури у суспільстві та державній політиці;
- відсутність цілісного інформаційно-культурного простору і мережі партнерських зв'язків на вертикальному і горизонтальному рівнях;
- відсутність середньо- і довгострокових програм культурного розвитку;
- відсутність визначених державних соціальних стандартів надання послуг населенню у сфері культури, що гарантуються державою;
- невідповідність кадрів до господарських відносин у ринковій економіці;
- соціальна незахищеність працівників культури;
- недостатня участь України в європейських і світових культурних проєктах [25].

Ці проблеми і сьогодні залишаються актуальними, впливаючи на культурне життя в Україні та результати управлінських рішень у соціокультурній сфері. Основним результатом концепції стала розробка та ухвалення Закону України «Про культуру» 2010 р. [22].

Закон визначає культуру як сукупність матеріального і духовного надбання певної людської спільноти (етносу, нації), нагромадженого, закріпленого і збагаченого протягом тривалого періоду, що передається від покоління до покоління, включає всі види мистецтва, культурну спадщину, культурні цінності, науку, освіту та відображає рівень розвитку цієї спільноти [22].

Законодавчо визначені правові засади діяльності у сфері культури, регулювання суспільних відносин, пов'язаних зі створенням, використанням, розповсюдженням, збереженням культурної спадщини та культурних цінностей, забезпеченням доступу до них. Передбачені основні принципи удосконалення державної політики у сфері культури, а саме:

- визнання культури одним з основних факторів самобутності українського народу;
- сприяння створенню єдиного культурного простору України, збереженню цілісності культури;
- захист і збереження культурної спадщини як основи національної культури, турбота про розвиток культури;

– сприяння утвердженню гуманістичних ідей, високих моральних засад у суспільному житті;

– забезпечення свободи творчості, захист прав інтелектуальної власності, авторського права і суміжних прав;

– гарантування прав громадян у сфері культури;

– створення умов для творчого розвитку особистості, підвищення культурного рівня, естетичного виховання громадян, доступності освіти у сфері культури для дітей та юнацтва, задоволення культурних потреб українського народу, розвитку закладів культури незалежно від форми власності, залучення до сфери культури інвестицій, коштів від надання платних послуг, благодійництва, інших не заборонених законодавством джерел;

– сприяння діяльності професійних творчих спілок та громадських організацій у сфері культури, активному функціонуванню державної мови в культурному просторі України, доступу громадян до культурних благ;

– визначення естетичного виховання дітей та юнацтва пріоритетом розвитку культури;

– забезпечення діяльності базової мережі закладів культури, закладів освіти сфери культури;

– пропагування української національної культури у всій її різноманітності за кордоном та світового культурного надбання в Україні;

– підтримка вітчизняного виробника у сфері культури;

– забезпечення розвитку міжнародного культурного співробітництва тощо [22].

На жаль, більшість позицій Закону України «Про культуру» залишаються декларативними через застарілість низки інших нормативно-правових актів, зокрема тих, які регулюють діяльність неприбуткових організацій у сфері культури. Так, у Податковому кодексі України відсутній механізм регулювання щодо звільнення сплати податку на додану вартість при впровадженні національного культурного продукту. В Україні досі законодавчо не визначено, що вважається національним культурним продуктом і який порядок його реалізації у сучасних умовах. Без прийняття Закону України «Про національний культурний продукт», проект якого уже тривалий час є предметом обговорення, неможливо застосувати зазначені умови у Податковому кодексі України.

Отже, процес нормативного забезпечення реалізації політики у сфері культури триває й досі. Так, у 2016 р. розпорядженням Кабінету Міністрів

Україні було затверджено Довгострокову стратегію розвитку української культури та середньостроковий план пріоритетних дій Уряду до 2020 р., постійно розробляються і коригуються регіональні стратегії культурного розвитку [24]. Водночас основною проблемою залишається подолання розриву між напрацюваннями культурологів-теоретиків і урядовцями та державними службовцями, які безпосередньо вирішують задачі реального управління у сфері культури.

Традиційним важелем впливу держави на культурну сферу є *фундація відомчих установ культури*. За даними Міністерства культури України та Державної служби статистики України станом на 2017 р. в Україні діяло 34 663 заклади культури, з яких майже 98 % (33 900) – це бібліотеки та клубні заклади, решта – театри, концертні організації, музеї. Значна частина бібліотек і клубних закладів зосереджені у сільській місцевості. Більшість із них потребують капітального ремонту та оновлення своїх фондів (загалом бібліотечний фонд країни щорічно скорочується на 4 %) [10]. Крім того, діяльність відомчих установ культури в Україні не є достатньо ефективною через низку проблем, успадкованих від радянських часів, серед яких: морально застаріле визначення продуктивності праці у сфері культури, непродумана система матеріального стимулювання праці в некомерційних культурно-мистецьких організаціях, відсутність ефективного управління сферою культури на місцях та застаріла система фінансових асигнувань.

Фінансування є одним із головних інструментів реалізації державної політики у сфері культури і передбачає продуманий розподіл ресурсів на розвиток культури. Традиційно видатки з державного та місцевих бюджетів виділяються на такі потреби:

- фінансування відомчих закладів культури і мистецтва (бібліотек, музеїв, виставок національного значення, заповідників національного значення; театрів, філармоній тощо);
- забезпечення міжнародних культурних зв'язків та популяризація вітчизняного культурного продукту за кордоном;
- державну підтримку громадських організацій культури і мистецтва, зокрема при здійсненні заходів щодо реалізації державної політики з питань культури і мистецтва, охорони пам'яток історії та культури, відтворення культури національних меншин і встановлення зв'язків з українською діаспорою.

В Україні бюджетне фінансування залишається основною формою підтримки сфери культури і мистецтва. Загальновідомо, що модель державного фінансування культури складається в кожній країні на основі вибору методів,

форм і механізмів фінансової політики, на яку впливають традиційні національні культурні пріоритети, наявність вкорінених традицій добродійництва, спонсорства та меценатства. Система фінансування культури і мистецтва на пряму залежить від ступеня централізації державного управління та характеру міжбюджетних відносин.

Аналізуючи світовий досвід фінансування сфери культури, можна виділити кілька моделей фінансування. *«Держава-помічник»* (фасилітатор), класичним прикладом якої є США, передбачає наявність різноманітних джерел фінансування, розвинену традицію філантропії, меценатства та благодійництва. Роль держави зводиться до заохочення і підтримки цих форм діяльності через лояльну законодавчу та податкову політику. *«Держава-патрон»* покровительствує культурі та мистецтву, але водночас дистанціюється від розподілу фінансування з метою уникнення зайвої концентрації влади та зіткнення інтересів. Так, у Великобританії діє принцип «витагнутої руки» (*arm's length principle*), за яким розподіл фінансів здійснюють незалежні адміністративні органи. Вони, своєю чергою, передають фінансові кошти спеціальним комітетам, групам експертів та автономним громадсько-державним установам (*quasi-autonomous non-government organisations*), які витрачають надані кошти на власний розсуд для підтримки певних культурних проєктів або інституцій [19]. Франція є класичним прикладом *«держави-архітектора»*, в якій уряд централізовано задає основні напрями розвитку, а допомога культурі і мистецтву з боку держави є частиною національної програми підвищення добробуту суспільства. Фінансування сфери культури тут здійснюється переважно центральними, регіональними та місцевими органами влади, які беруть на себе зобов'язання щодо реалізації проєктів національного рівня. *«Держава-інженер»* (наприклад, Китай) повністю контролює сферу культури, починаючи від розробки стандартів творчої діяльності, і закінчуючи фінансами. Насамперед підтримуються ті сфери культурного життя та види мистецтва, які відповідають політичним та ідеологічним цілям [1].

Зрозуміло, що кожна держава тією чи іншою мірою грає певну із зазначених ролей. Акценти можуть зміщуватися залежно від економічної ситуації, політичного (зовнішнього і внутрішнього) становища. Однак загалом у кожній країні, в силу традицій культурного і політичного життя, складається певний характер і стиль державного регулювання сфери культури. Україна ж, з огляду на історичні умови, не виробила власного стилю управління сферою культури. В Україні на бюджетному фінансуванні утримується широка мережа установ культури, більшість яких створена ще за радянських часів і

наразі перебувають у стані стагнації та наростаючої кризи. Ситуація ускладнюється тим, що сучасний підхід до розподілу державних ресурсів продовжує здійснюватися за залишковим принципом, залишаючись непрозорим, непослідовним та неефективним. Причиною цього є також той факт, що бюджетна політика у сфері культури формується без урахування пріоритетів часу, оцінки результатів та визначення довготермінових цілей.

Світовий досвід демонструє важливість збереження державного фінансування соціально значущих проектів і некомерційних галузей, особливо класичного та академічного мистецтва. Дієвим способом є програмно-цільовий метод фінансування, який дає змогу концентрувати наявні кошти і сприяє залученню додаткових ресурсів з інших джерел. Визначальним у такому підході є орієнтація на досягнення визначених цілей. Ресурси спрямовуються передусім на збереження національної культурної спадщини та стимулювання культурного розвитку країни через використання інструментів вирівнювання культурного розвитку. Основним інструментом програмно-цільового підходу є цільові програми – комплекс соціально-культурних, економічних, організаційно-господарських та інших завдань і заходів, спрямованих на вирішення певної проблеми найбільш ефективними способами і у встановлені терміни. Вони розробляються за участю різних суб'єктів культурної політики: вчених, громадських діячів, працівників сфери культури, митців, підприємців [16, с. 75–76]. Успішна державна політика США, Канади, Великобританії, Франції, Швеції у сфері культури підтверджує ефективність застосування програмно-цільового бюджетування.

Альтернативним варіантом державної стратегії фінансування культури має стати переорієнтація на позабюджетні джерела фінансування розвитку культури. Це, передусім, розгалужена система цільових грантів; благодійність; патронаж або меценатство; спонсорство; власні доходи закладів культури та мистецьких колективів (насамперед тих, що діють у сучасних культурних індустріях – кіно, популярній музиці, книговидаванні, туризмі тощо). Фундаментом для впровадження таких механізмів є не лише законодавчі інструменти, а й зміна культурної парадигми українського суспільства. Так, мотиви займатися спонсорством та меценатством мають бути не лише суто прагматичними (бажання отримати податкові пільги чи збільшити власний дохід через рекламу), а повинні стати внутрішньою потребою (філантропія, престижність благодійництва, відповідна атмосфера в суспільстві). Традиції меценатства і благодійництва, розвинені у XIX ст. були перервані радянським режимом і досі не відновилися, чому значною мірою сприяє економічна нестабільність та неефективність податкового законодавства.

Держава бере на себе зобов'язання захищати і зберігати культурну спадщину як основу національної культури, що складає левову частку видатків бюджету культурної сфери. Втім для України характерним є постійне недофінансування культурних об'єктів. Ситуація ускладнюється недосконалістю пам'яткоохоронного законодавства, відсутністю кваліфікованих фахівців та військовими діями на Сході України. Так, лише на території Донецької області розташовано більше 11 тис. об'єктів вітчизняної культурної спадщини. Третина з них знаходиться на території невідконтрольній українській владі, що унеможливило моніторинг стану цих об'єктів, їх охорону та збереження. У 2013 р. на території АР Крим перебувало 3 772 пам'ятки історії, археології, архітектури та містобудування, монументального мистецтва, що належать до різних історичних епох та цивілізацій та є надбанням світової культури. За даними державного обліку пам'яток та об'єктів культурної спадщини загальна кількість нерухомих пам'яток та об'єктів культурної спадщини наразі складає 130 тис. об'єктів. Варто зазначити, що за останні п'ять років у зв'язку із впровадженням у пам'яткоохоронній сфері законодавства України щодо «декомунізації» громадського простору відбулося зменшення загальної чисельності облікованих об'єктів. Втім, це не вплинуло на розміри фінансування державою охорони культурної спадщини, яке залишається недостатнім для збереження пам'яток культури, а тим більше для їх історичної реставрації [11]. Це свідчить про неспроможність держави забезпечити виконання норм Закону України «Про культуру» та демонструє світовій спільноті безвідповідальність владної верхівки у ставленні до культурних надбань власної країни. Зауважимо, що сьогодні до списку всесвітньої спадщини ЮНЕСКО включені лише сім українських культурних та природних пам'яток. Уже декілька десятиліть (починаючи з 1985 р.) у переліку об'єктів-кандидатів (Tentative List) на включення до Списку всесвітньої спадщини знаходяться 16 українських пам'яток. Основною причиною цього є недостатній рівень підготовки супроводжуючої документації та відсутність достатнього обґрунтування, що свідчить про актуальність оновлення кадрового забезпечення сфери культури [27].

Ефективне управління у сфері культури передбачає застосування глибокого факторного аналізу проблем галузі та напрацювання комплексу інструментів, механізмів, програм і заходів для їх своєчасного та ефективного вирішення. Це, зі свого боку, актуалізує необхідність підготовки творчих працівників і менеджерів нової генерації, відкритих до кращих світових досягнень, готових до змін у різних сферах культури і мистецтва. Цей напрям

повинен стати одним із пріоритетів культурної політики в Україні і носити комплексний характер: враховувати запити суспільства і потреби ринку праці у сфері культури та мистецтва; організовувати підготовку фахівців і сучасних менеджерів у сфері культури; підвищувати кваліфікацію працівників культури і мистецтва, педагогів художньої освіти тощо.

Відтворення професійного середовища сфери культури є важливою складовою культурної політики держави і має стратегічний характер. Ситуація з кадровим забезпеченням сфери культури в Україні залишається критичною. Однією з проблем галузі є зниження престижу професій у сфері культури та мистецтва, чому сприяє повільне зростання заробітної плати з очевидним відставанням від інших сфер діяльності та відсутність комфортних умов праці для працівників культури. Водночас спостерігається постійне зниження кваліфікації кадрів через низку причин, серед яких: шаблонне мислення радянськими стереотипами; неготовність до інновацій, проблема «омолодження кадрів»; непрофільна освіта працівників сфери культури (переважно середня спеціальна) тощо.

Тривалий час культурно-мистецька освіта не була предметом окремої уваги законотворців. Наразі нормативні документи, які регулюють освітню сферу, пов'язані з культурно-мистецькою освітою тільки номінально, не містять реального переліку компетентностей творчих працівників, досить умовно визначають вимоги до рівня освіти, необхідного для роботи за творчими спеціальностями. При цьому система закладів освіти культурно-мистецького профілю в Україні досить розгалужена. Так, у 2018 р. в Україні діяв 51 коледж (17 тис. студентів) та 15 університетів і академій (15,5 тис. студентів) культурно-мистецького профілю. Також функціонує 1 296 мистецьких шкіл (306,9 тис. учнів) [15]. Більшість закладів освіти культурного профілю наразі несуть у собі рудименти радянської системи освіти і потребують осучаснення змісту та підходів до надання освітніх послуг.

Закон України «Про освіту» 2017 р. визначив інструменти для реалізації масштабної освітньої реформи і вперше в історії вітчизняного законодавства містив окремі норми щодо мистецької освіти. Зокрема, було введено науково-творчий ступінь доктора мистецтва (є аналогом ступеня доктора філософії) та норми щодо його запровадження, особливі умови атестації педагогічних працівників та провадження освітнього процесу в закладах мистецької освіти, розроблення стандартів та наскрізних освітніх програм, які охоплюють різні освітні рівні мистецької освіти, що особливо важливо для інтегрованої підготовки майбутніх митців [23].

Потребує переосмислення та актуалізації і роль культурно-мистецької освіти як в освітній системі, так і в суспільстві. Звісно, існує низка першочергових завдань, починаючи з модернізації матеріально-технічної бази і закінчуючи розробкою професійно-орієнтованих стандартів вищої освіти короткого циклу (молодший бакалавр) та забезпеченням якості освіти. Наразі нагальним питанням постає оновлення змісту культурно-мистецької освіти та модернізації підходів до професійної діяльності у сфері культури з урахуванням світових трендів та вимог ринку культурних послуг (креативної індустрії). Освіта у постінформаційному суспільстві передбачає, що випускник закладу вищої освіти володітиме певним набором компетентностей та матиме сформований світогляд. Тому на перший план виступають *soft skills*, які вже сьогодні є обов'язковим набором вмінь і навичок, серед яких базовими є 4 «К» – критичне мислення, креатив, комунікація, кооперація; управління емоціями, «ре-інжиніринг», адаптивність, здатність до навчання протягом життя.

Передумовою ефективної культурно-мистецької освіти є успішний розвиток комплексу гуманітарних наук і наук, присвячених різним сферам мистецтва. Для вивчення української культури потрібні координація діяльності вітчизняних гуманітарних інститутів, створення загальнодержавних комплексних дослідницьких програм з історії, теорії та сучасної практики у сфері культури і мистецтва.

Необхідною умовою успіху культурних програм національного масштабу є формування цілісного україномовного *інформаційно-культурного простору*, позиціонування української культури всередині країни та у світі. Державна політика в цьому аспекті повинна включати низку заходів, зокрема: реалізацію освітньо-культурологічних та пізнавально-туристичних програм (особливо для дітей та молоді); створення мережі інформаційно-культурних центрів (і за кордоном також); реалізацію цільових державних програм з підготовки, виготовлення та розповсюдження друкованої, електронної, аудіовізуальної інформації про культурні цінності України українською та іноземними мовами; участь України у міжнародних культурних проєктах, активізація культурно-інформаційного обміну з країнами Європи та світу.

Основним інструментом формування культурного простору є *політика пам'яті*, яка полягає у здійсненні державою контролю над конструюванням знань та уявлень про власне минуле, формуванням та підтримкою історичної пам'яті в суспільстві. Це досягається через інтерпретацію історії, організацію історичної освіти (держзамовлення на підручники, в яких викладено офі-

ційний курс історії для навчальних закладів), створення музейної та архівної бази, монументальну пропаганду, твори літератури та мистецтва, форми міфологізації (відзначення державних свят, символіка, меморіали), актуалізацію топонімічних назв (перейменування населених пунктів, вулиць та ін.), ЗМІ та ін.

В умовах інформаційної глобалізації історична пам'ять стає важливим елементом механізму захисту нації, її самосвідомості та ідентичності, консолідації суспільства на конструктивних началах. Для української нації, яка, з огляду на історичні обставини, тривалий час формувалася як бездержавна, історична пам'ять набуває особливого значення. За недостатнього розвитку громадянської складової національної ідентичності (незрілість державних інституцій, неусталеність політичних традицій та громадянських практик) саме соціокультурні чинники, включно з історичною пам'яттю, можуть прискорити процес формування національної ідентичності. Втім, історична пам'ять є надзвичайно політизованим сегментом суспільної свідомості і за певних політичних умов може стати фактором соціальної напруги та громадянського протистояння (як це продемонстрували події 2014 р.). Влада часто легітимізує у такий спосіб власні починання, а окремі політичні сили через маніпуляції минулим прагнуть досягти тимчасових політичних цілей (наприклад, перемоги на виборах).

Через провадження ефективної політики пам'яті може бути реалізована ціла низка політичних інтересів – від консолідації суспільства на ґрунті спільного історичного минулого до його повної дезінтеграції на підставі гіперболізації певних історичних подій. Яскравими прикладами реалізації політики пам'яті є такі явища, як відкриття секретних архівів для громадськості, сакралізація подій минулого, люстрація, декомунізація тощо. Вони базуються на схильності історичної пам'яті суспільства та окремої людини до стереотипізації та ірраціональності, персоналізації та героїзації подій. Водночас вплив влади на цей процес є суттєвим, оскільки політика пам'яті передбачає так зване «селективне збереження» вигідних в певних історичних умовах подій та явищ та забуття і витіснення тих аспектів минулого, які не вписуються у загальний суспільно-політичний контекст.

Для українського суспільства характерна розколотість між «імперсько-громадянським» та національним нарративом, що спричиняє неоднорідність і навіть розколотість історичної пам'яті та самоідентифікації нації, загострення суспільно-політичних конфліктів на ґрунті уявлень про історичне минуле. Це зумовлено тим, що формування історичної пам'яті українського народу

в рамках політики українізації на початку XXI ст. проводилося досить непослідовно і ускладнювалося протистоянням різних політичних сил. Так, політика пам'яті президентства Л. Кучми концентрувалася довкола відбудови втрачених пам'яток, запроваджено відзначення низки річниць і ювілеїв (400-річчя від дня народження Б. Хмельницького, річниця битви під Батогом та Переяславської ради, Шевченківські річниці, річниця подій, пов'язаних з Українською революцією 1917–1921 рр. тощо) [5, с. 266–274]. Також була здійснена перша спроба «декомунізації» символічного простору.

За часів президентства В. Ющенка було реалізовано низку важливих інституційних проєктів – створено Український інститут пам'яті та Національну раду з питань культури і духовності, відкрито Меморіал пам'яті жертв Голодоморів в Україні та низку історико-меморіальних комплексів, музеїв, заповідників («Мистецький Арсенал», «Бабин Яр», Музей УНР тощо) [5, с. 435–488]. Крім того, було запроваджено практику проведення всеукраїнських культурно-мистецьких акцій та фестивалів, яка продовжується і сьогодні. Пріоритетними напрямками були відзначення історичних подій «гетьманського періоду» (відродження Хортиці, Батурина, відзначення подій національно-визвольної війни Б. Хмельницького тощо), актуалізація у суспільній свідомості героїзму української нації та її окремих діячів у часи національно-визвольного руху XX ст. і вшанування їх пам'яті на загальнодержавному рівні. Провідним напрямом політики пам'яті президентства В. Ющенка стало вшанування жертв Голодомору 1932–1933 рр. та боротьба за світове визнання трагедії [5, с. 671–679]. Різка зміна акцентів політики пам'яті відбулася за часів президентства В. Януковича. Відбулося повернення до героїзації подій Великої Вітчизняної війни, масове відзначення подій «спільної історії» України та РФ, зокрема православних річниць (наприклад, 1025-річчя хрещення Київської Русі) [5, с. 989–999]. Наслідки таких акцій стали критичними для країни, зумовивши загострення за давніх протиріч та конфліктів на релігійному та культурному ґрунті.

Політика пам'яті впливає не лише на внутрішньополітичне життя країни, а й на її культурний імідж у світі. Він, своєю чергою, визначає інвестиційну привабливість не менше, ніж об'єм ВВП та рівень розвитку матеріального виробництва. В контексті розвитку економіки знань та «економіки символів» (головним продуктом якої є бренд) культуру варто розглядати як сукупність знань та продуктів, що можуть приносити економічний ефект. Для України завдання інтеграції до світового співтовариства, створення позитивного іміджу та продуктивний міжкультурний діалог ускладнено проблемами внутрішніх суспільних перетворень та зовнішніми геополітичними викликами.

Імідж будь-якої країни формується трьома основними чинниками. По-перше, діяльністю її громадян та культурними надбаннями попередніх поколінь. По-друге, цілеспрямованою іміджевою політикою держави та суспільних інституцій. По-третє, зовнішнім інформаційним впливом. Впливова роль у створенні позитивного іміджу країни відводиться культурній дипломатії та ефективній зовнішній культурній політиці, яка у міжнародному масштабі може розглядатися як «культурний маркетинг» для експорту культурного продукту.

Приклад ефективної культурної дипломатії демонструє Франція, яка розглядає культурну складову як одну із визначальних у своїй зовнішній політиці. У формуванні та здійсненні зовнішньої культурної політики Франції беруть участь МЗС Франції та неурядові організації (система «Альянс Франсез» та 151 французький культурний центр за кордоном, які підпорядковуються Міністерству закордонних справ Франції і популяризують французьку мову та культуру у світі).

Ефективний брендинг України потребує проведення розгорнутого дослідження з метою визначення іміджу всередині країни і за кордоном, виявлення понять, з якими асоціюються Україна та українці, пошуку базових цінностей національного бренду. На основі отриманих результатів мають бути напрацьовані першочергові кроки з подолання негативних асоціацій та руйнування стереотипів і їх подальше заміщення позитивними асоціаціями. Влада періодично робила спроби окреслити основні вектори політики, спрямованої на забезпечення позитивного міжнародного іміджу України. Так, у 2007 р. була затверджена Концепція Державної програми забезпечення позитивного міжнародного іміджу України на 2008–2011 рр. Програма передбачала: 1) розробку стратегії інформаційної діяльності з урахуванням специфіки іноземних держав та їх населення; 2) здійснення комплексу заходів інформаційно-роз'яснювальної роботи; 3) розширене відображення позитивних відомостей про Україну в інформаційному просторі інших держав; 4) налагодження співпраці з неурядовими міжнародними та громадськими організаціями, заінтересованими у формуванні позитивного міжнародного іміджу України; 5) активізацію інформаційно-роз'яснювальної роботи на території України. Однак більшість із проголошених завдань не були реалізовані з низки суб'єктивних та об'єктивних причин [26].

Втім, рівень присутності української культури у світі залишається критично низьким. Промоція вітчизняного культурного продукту за кордоном носить спорадичний характер і здійснюється переважно приватними куль-

турно-мистецькими інституціями, фондами, громадськими організаціями чи навіть самими митцями. Центри української культури діють лише в місцях концентрованого проживання українців за кордоном, а їх ресурсне і кадрове забезпечення не відповідають сучасним реаліям. За часи незалежності Україна не ініціювала жодного міжнародного культурно-мистецького проекту, виступаючи лише пасивним учасником європейських ініціатив.

Перманентне недофінансування сфери культури, відсутність послідовності і системності у державній політиці та неефективне управління у сфері культури створюють передумови для зниження рівня духовності нації та моральної деградації суспільства. Питання розроблення нової концепції державної політики у сфері культури та модернізація державного управління культурною сферою не просто залишається актуальним, воно набуло особливої гостроти у зв'язку з новими геополітичними умовами та суспільними викликами (війна на Сході України, втрата територіальної цілісності, інформаційна війна тощо).

Реформування державного управління у сфері культури в умовах реалізації адміністративної реформи в Україні передбачає, передусім, чітке розмежування управлінських функцій між центральними, регіональними і місцевими органами державної влади. При цьому вирішального значення набуває громадсько-державне управління, в якому головну роль відіграватимуть недержавні організації – творчі спілки, фонди, асоціації діячів мистецтв, національно-культурних центрів тощо. Саме їм належатиме пріоритет у розробці державної політики і прийнятті управлінських рішень, а органи державної влади залишатимуться виконавцями рішень і відповідатимуть за ініціювання партнерства влади, громади і бізнесу. Втім, українська громадськість наразі не є рівноцінним партнером для державних структур і неспроможна повною мірою виконувати таку функцію. Це зумовлюється слабкою розвиненістю громадських структур, «третього сектора» в Україні, відсутністю нормативно-правової бази, яка б регламентувала діяльність громадсько-державних структур у сфері культури, недостатністю подібного досвіду роботи, недовірою громадян до органів влади, що значно обмежує участь громадськості в управлінських процесах.

Національна концепція культурної політики не може бути статичним конструктом. Вона є динамічною і має гнучко та оперативно реагувати на кон'юнктурні зміни. Так, домінуючою тенденцією культурного процесу сьогодні є зростання попиту на унікальність та локальність, який у поєднанні зі зростанням туристичної і дозвільної мобільності, зростаючим значенням

креативної складової в економіці підносить на новий рівень окремі сфери культури. Яскравим прикладом є розвиток туризму та нарощування його економічного потенціалу. Для України створення туристичного кластеру як інструменту взаємодії за схемою «бізнес–влада–громада» є першочерговим завданням в умовах децентралізації. Перетворення, які відбуваються в Україні, сприяють переміщенню центру ваги управлінської діяльності у сфері культури в регіони. Розвиток та впровадження культурно-туристичного напрямку, зі свого боку, стимулює підприємницьку активність, зміцнює сектор креативної індустрії, нівелює диспропорції у доступі до культурних цінностей і сприяє продуктивному культурному обміну та формує історико-культурний імідж регіонів. Місцеві виконавчі органи відіграють в цьому процесі вирішальну роль, забезпечуючи умови для формування сприятливого клімату для реалізації інвестиційних проектів з урахуванням реального потенціалу територій та унікальної структури культурного простору. Наразі культурна політика в регіонах України часто розробляється без аналізу культурного потенціалу, ступеня і можливостей його використання.

Оцінка культурного потенціалу повинна бути багаторівневою і мати як якісний, так і кількісний характер. *Кількісними характеристиками культурного потенціалу* регіону є передусім кількість установ культури, творчих колективів, працівників культури, культурних об'єктів (історичних, архітектурних, археологічних, скульптурних пам'яток тощо), відвідувань установ культури і культурних об'єктів, туристів, культурних програм і заходів, проведених у регіоні за певний проміжок часу тощо; вартість платних послуг у сфері культури; транспортна доступність культурних об'єктів.

Більш показовими є *якісні характеристики культурного потенціалу* регіону, серед яких: ступінь розвитку віртуальних культурних благ, їх доступність для різних соціальних категорій населення, привабливість для туристів, вивченість матеріальних і нематеріальних культурних пам'яток регіону, кадровий потенціал сфери культури (також і спеціалісти у сфері управління), залученість населення в культурні програми, привабливість культурної інфраструктури для інвесторів, зв'язки з іншими регіонами та державами, залученість культури регіону у світовий ринок культурних продуктів і послуг. Тут варто враховувати історичні, національні, конфесійні особливості. Комплексна оцінка культурного потенціалу уможливіє визначення пріоритетних напрямів розвитку культурної політики для окремого регіону та країни [18].

Отже, на перше місце виходить проблема визначення стратегічних пріоритетів та напрямів розвитку регіону з урахуванням потенціалу внутрішнього

ринку та максимізації використання міжнародного співробітництва; пошук «точок зростання» на регіональному рівні та дієвих інструментів їх розкриття та стимулювання. За такою ж логікою повинна вибудовуватись і концепція політики у сфері культури на загальнодержавному рівні. Вона повинна розроблятися з урахуванням історичного, соціального й культурного контексту і базуватися на: 1) збереженні національної української ідентичності та самобутності; 2) розумінні того, що культура – це найважливіше суспільне благо; 3) вивченні, узагальненні та систематизації провідного досвіду діяльності держави у цій сфері (як вітчизняного, так і закордонного); 4) визнанні плюралізму як принципової умови для формування та реалізації державної політики у сфері культури; 5) забезпеченні конкурентоспроможності закладів культури на ринку внутрішніх послуг та українського культурного продукту на зовнішніх ринках; 6) активному впровадженні у сферу культури новітніх інноваційних технологій; 7) розробці чітких критеріїв ефективності даної політики, створенні дієвої системи вимірювання показників її виконання [2].

Кінцевою метою ефективної державної політики у сфері культури є досягнення суспільної злагоди, формування на її основі рис нової культурної реальності. Ця культурна реальність, зі свого боку, має забезпечити формування національної ідентичності та самоідентифікації на основі культурної єдності українського суспільства, а не етнічної приналежності громадян.

Людський капітал, творчий ресурс, системна державна підтримка та бізнес-ініціативи повинні стати міцним фундаментом інтенсивного розвитку конкурентоспроможного культурного середовища, яке, своєю чергою, є промовистим показником успіху держави і суспільства в економіці, соціальному і культурному житті. Рівень розвитку культури є показником розвиненого суспільства, для якого характерна наявність ефективної інфраструктури культурних інститутів і механізмів для збереження і збагачення національної культурної спадщини, культурного обміну на регіональному, національному і глобальному рівнях.

Культура є невід’ємним компонентом сучасного суспільного життя, а культурний рівень громадян значною мірою визначає економічний поступ суспільства, його соціально-політичний, ідеологічний, освітній, духовно-моральний, правовий потенціал. Наразі політична та управлінська еліта України недооцінює важливість культурної сфери у процесах державотворення, збалансованому розвитку українського суспільства та формуванні його інтелектуального капіталу. Про це свідчить непослідовність політичних рішень

в управлінні сферою культури, неузгодженість законодавчої бази, фінансування культурної сфери за залишковим принципом, відсутність ефективної культурної дипломатії, декларативний характер державних концепцій гуманітарного розвитку України та стратегії розвитку культури.

Література:

1. Бакальчук В. Зарубіжний досвід залучення позабюджетних коштів на розвиток культури. Україна в 2008 році: щорічні оцінки суспільно-політичного та соціально-економічного розвитку. К.: НІСД, 2008. С. 262–268.
2. Борисенко Д. В. Державна політика у сфері культури: її сутність та особливості реалізації. *Theory and Practice of Public Administration*. 2017. Вип. 4(59). С. 1–8. URL: <http://www.kbuara.kharkov.ua/e-book/tpdu/2017-4/doc/2/08.pdf>
3. Гай-Нижник П. П. Росія проти України (1990–2016 рр.): від політики шантажу і примусу до війни на поглинання та спроби знищення. К.: «МП Леся», 2017. 332 с.
4. Горбатюк С. Концептуалізація моделі гуманітарної політики в Україні на сучасному етапі реформ. *Ефективність державного управління*. 2018. Вип. 2(55). Ч. 1. С. 80–90. URL: http://www.lvivacademy.com/vidavnitstvo_1/edu_55/fail/11.pdf
5. Гриценко О. Президенти і пам'ять. Політика пам'яті президентів України (1994–2014): підгрунття, послання, реалізація, результати. К.: «К.І.С.», 2017. 1136 с.
6. Декларація Мехіко щодо політики у сфері культури: Документ ЮНЕСКО від 6 серпня 1982 року. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_730
7. Дзюба І. Між культурою і політикою. К.: Сфера, 1998. 372 с.
8. Дрожжина С. В. Культурна політика сучасної полікультурної України: соціально-філософський та правовий аспекти. Донецьк, 2005. 196 с.
9. Дяченко Н. Державна культурна політика в Україні та її вплив на регіональний розвиток: огляд підходів і методів. *Вісник ХНУ імені В. Н. Каразіна. Серія «Історія України. Українознавство: історичні та філософські науки»*. 2015. Вип. 20. С. 88–91. URL: <https://periodicals.karazin.ua/uahistory/article/view/6022>
10. Заклади культури, фізичної культури і спорту України у 2017 році: Статистичний збірник. Державна служба статистики України. К., 2018. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2018/zb/05/zb_zkm_2017.pdf
11. Кот С. І. Про стан збереження культурної спадщини України (Інформаційно-аналітичні матеріали до парламентських слухань «Стан, проблеми та перспективи охорони культурної спадщини в Україні» від 18.04.2018 р.). К., 2018. URL: http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?C21COM=2&I21DBN=ELIB&P21DBN=ELIB&Image_file_name=book/0013740.pdf&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1
12. Культура історичної пам'яті: європейський та український досвід / Ю. Шаповал та ін.; за заг. ред. Ю. Шаповала. Київ: ІПІЕНД, 2013. 600 с.
13. Культурна політика в Україні: аналітичний огляд / О. А. Гриценко та ін.; ред.-упоряд. О. А. Гриценко: Укр. центр культ. дослідж. К.: УЦКД, 2007. 160 с.
14. Культурно-мистецька освіта на сучасному етапі: прагнення, виклики та перспективи: аналітичні матеріали Міжнародної наукової конференції. Київ. Міністерство

культури України, 2017. URL: http://mincult.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=245321169&cat_id=244931901

15. Курило Т. В. Правова сторона культурної спадщини України. Львів: Львівський юридичний інститут МВС України, «Новий світ – 2000», 2014. 152 с.

16. Куспляк Г. Запровадження програмно-цільового методу в Україні. *Актуальні проблеми державного управління*. 2016. Вип. 3. С. 73–82.

17. Кучин С. П. Особливості державної політики в сфері культури та освіти (Соціально-економічний аспект). *Зовнішня торгівля: право, економіка, фінанси*. 2013. № 2. С. 40–48.

18. Малімон В. І. Проблеми модернізації державного регулювання у сфері культури. URL: <http://www.dridu.dp.ua/zbirnik/2010-02/10mvirsk.pdf>

19. Мерзляк А., Огнар'єв С. Державне управління сферою культури: вітчизняний та зарубіжний досвід. *Публічне адміністрування: теорія та практика*. 2017. Вип. 1(17). URL: [http://www.dridu.dp.ua/zbirnik/2017-01\(17\)/4.pdf](http://www.dridu.dp.ua/zbirnik/2017-01(17)/4.pdf)

20. Національна ідентичність і громадянське суспільство / С. Бистрицький та ін.; відп. ред. Є. К. Бистрицький. Вид. 2-ге, допов. К.: Дух і Літера. 2018. 464 с.

21. Основи законодавства про культуру: Закон України № 2117-ХІІ від 14.02.1992 р. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2117-12>

22. Про культуру: Закон України № 2778-VI від 14.12.2010 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2778-17>

23. Про освіту: Закон України № 2145-19 від 05.09.2017 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>

24. Про схвалення Довгострокової стратегії розвитку української культури – стратегії реформ: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 01.02.2016 р. № 119-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/119-2016-%D1%80>

25. Про Концепцію державної політики в галузі культури на 2005–2007 роки: Закон України від 03.03.2005 р. № 2460-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2460-15>

26. Про схвалення Концепції Державної цільової програми формування позитивного міжнародного іміджу України на 2008–2011 роки: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 06.06.2007 р. N 379-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/379-2007-%D1%80>

27. Співробітництво України та ЮНЕСКО. Офіційний сайт Постійного представництва України при ЮНЕСКО. URL: <https://unesco.mfa.gov.ua/ua/ukraine-unesco/cooperation>

28. Фесенко Н. Загальні принципи адміністрування сферою культури в країнах-членах Європейського Союзу та США. *Зовнішня політика та національна безпека*. 2015. Вип. 1(48). URL: <http://kbuapa.kharkov.ua/e-book/tpdu/2015-1/doc/5/04.pdf>

РОЗДІЛ 3

ПУБЛІЧНЕ ПОЛЕ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ НА ПОЧАТКУ ХХІ СТОЛІТТЯ

3.1. ФОРМУВАННЯ ПУБЛІЧНОЇ ПОЛІТИКИ В УКРАЇНІ

Чальцева О. М.

Публічна політика в Україні, що знаходиться в процесі формування та інституціонального структурування з моменту здобуття державної незалежності, демонструє суперечливість тенденцій розвитку і схильність до конфліктного характеру взаємодії соціально-політичних акторів. У чому причини багатьох помилок і невдач української держави в конструюванні публічного простору? І як з ними можна справитися? Відповіді на ці запитання ми можемо знайти, проаналізувавши український кейс формування публічної політики, де ключовою в аналізі є інституціональна детермінанта. Формальні і неформальні інституціоналізовані суб'єкти та інституціоналізовані практики будуть виступати як незалежні змінні, при розгляді яких можна буде оцінити ефекти структурування громадського капіталу в Україні. Для визначення траєкторії розвитку публічної політики в українському контексті необхідне осмислення ендогенної та екзогенної ролі інститутів у цьому процесі та особливостей інституціонального простору, в якому відбувається публічна взаємодія мережевих акторів.

Актуалізація проблеми публічної політики та її теоретичне оформлення досліджували такі представники політичної думки: Ю. Габермас, Х. Арендт, В. Парсонс, П. Кньопфель, П. Флінгстін, А. Гайденгаймер, Г. Гекло, К. Адамс, Е. Остром, Т. Лоуї, П. Сабатьє, Х. Дженкінс-Сміт, Дж. Капано, Н. Беляєва, О. Зайцев, Д. Зайцев, Т. Олексєєва, О. Галкін, Ю. Красін, Н. Шматко, О. Сунгуров, Л. Сморгунов, О. Соловійов, І. Мірошниченко, А. Курочкін та інші. Специфіку, проблеми та окремі аспекти інституціональної моделі української держави розглядали у своїх дослідженнях: В. Горбатенко, Є. Головаха, Н. Паніна, А. Колодій, О. Третяк, О. Зоткін, В. Степаненко, М. Шаповаленко та інші.

Змістове наповнення будь-якої національної моделі публічної політики залежить від таких характеристик: 1) *політичного режиму держави*, що розглядається, який визначає інституціональний каркас розвитку системи; 2) *рівня стабільності системи*, тобто наскільки досліджувана система стабільна або знаходиться у стані трансформації, остання обставина має особ-

ливе значення для аналізу публічної політики держав, які знаходяться в процесі переходу до нової моделі свого політичного розвитку; 3) *ступеня розвиненості публічних інститутів*, їх законодавче оформлення і практична діяльність у політичному просторі; 4) *системи публічного управління*, в якій формується курс розвитку системи та існує інституціоналізований комплекс каналів взаємодії між акторами політичного процесу, що впливають на прийняття політичних рішень. Від заданих характеристик буде залежати те, наскільки публічна політика відповідає сучасним глобальним трендам і практиці адміністрування та управління з якісно новим рівнем громадянської участі у здійсненні функцій співуправління державою.

Кожна демократична система має свій набір національних складових владних відносин, інститутів, особливостей формування стратегії розвитку і політико-ідеологічних цінностей. Проте, загальною обставиною для всіх держав є зв'язок між режимом політичної системи і характером публічної політики. Політична система з притаманним їй режимом визначає характер і направленість публічної політики, а остання змушує проводити модифікацію структурних компонентів системи. На думку А. Соловйова, спрямованість правлячого режиму є синонімом державних стратегій і розвитку держави. Тому кожний суспільний актор, який намагається впливати на їх зміст, повинен як мінімум: а) мати у своєму розпорядженні вагомий для цього режиму ресурси, які неможливо ігнорувати і які – з цієї ж причини – здатні змінити цільові і ціннісно-орієнтаційні установки обслуговуючих режим елітарних груп; б) володіти технологічними можливостями чинення тиску на правлячу коаліцію (маючи необхідні для цього «ходи», «канали» входження у владу). Водночас важливо пам'ятати, що навіть маючи ресурси, але не володіючи «засобами доставки» своїх інтересів, соціальні групи не зможуть зробити впливу на стратегічні цілі центральних виконавчих органів, що підтримують хоча і постійні, але вибіркові контакти і з іншими державними інститутами (включеними в процес розподілу ресурсів), і з певними громадськими структурами [1]. Отже, змістова характеристика публічної політики залежить від того, наскільки політичний режим держави дає ресурсну можливість суб'єктам політичного процесу виражати свої інтереси і впливати на прийняття загальнозначущих рішень.

В умовах демократичного режиму публічна політика має свої сутнісні характеристики інституціонального і практичного плану, але головною її особливістю є субсидіарний, консенсусний і діалоговий характер, консолідуюча роль інститутів і опора на ліберально-демократичну ідею. Демократична

нормативно-типова модель у публічній політиці передбачає не тільки існування, але і якісний розвиток: 1) громадянського суспільства, також і його організаційних інститутів, що впливають на громадське управління й одночасно здійснюють контрольні-обмежувальні функції стосовно держави; 2) широкого інформаційно-дискурсивного простору, в якому різноманітні диференційовані інтереси акторів узгоджуються в єдину позицію щодо вирішення значущих питань; 3) системи публічного управління, в якій формується в рамках деліберативного процесу політичний курс та існує комплекс каналів громадської участі у прийнятті публічних рішень. Баланс виділених нормативних констант у публічній політиці дає можливість забезпечувати практику демократичного управління з якісним рівнем громадської участі в здійсненні управлінських функцій держави [2, с. 84].

В інституціональній біографії української публічної політики можна виділити чотири етапи. На першому етапі становлення (1991–2004 рр.), інституціоналізація проходила в основному з ініціативи держави та правлячої еліти переважно по траєкторії «згори – вниз», представляючи вертикальну монологову модель взаємодії влади і громадянського суспільства, що носила здебільшого формальний та імітаційний характер. 2004–2010 рр. – другий етап розвитку інститутів публічної політики відбувався при домінуючій ролі держави, включення у правову систему законів, які розширюють права публічних акторів. У цей час розпочалася активізація та інституціоналізація громадянського сектора. 2010–2014 рр. – третій етап формальної інституціоналізації практик взаємодії між владою та громадянським суспільством, включення України в глобальні структури публічного простору, імплементація нових правових основ публічної політики. Одночасно відбувалося посилення вертикалі влади шляхом повернення до конституції 1996 р., що свідчило про навмисне звуження коридору можливостей для публічного діалогу й обмеження можливостей громадянського сектора впливати на політичний процес. Цей етап був для України періодом імітації публічної політики, яка була обумовлена домінуванням ключових акторів, які використовували владні інститути у своїх цілях. З 2014 р. почався четвертий етап формування публічної політики, пов'язаний з інституціональним оновленням ролевих функцій традиційних інститутів і появою нових інституцій публічного простору та інституціоналізованих практик взаємовідносин між владою та суспільством. Таким чином, на кожному етапі розвитку публічної політики України актори політичного простору організаційно оформлялись і, відповідно, інституціоналізували нові практики взаємодії, демонструючи суперечливі ефекти інституціоналізації публічного капіталу.

Еволюція політичного режиму в Україні і трансформація політичної системи загалом створювали і продовжують створювати специфічні інституціональні рамки для дій публічних акторів, умови для інформаційно-дискурсивного простору та системи публічного управління [3]. Дослідники інституціональної моделі української держави Н. Паніна та Є. Головаха стверджують, що її особливість полягає в існуванні **подвійної інституціональної системи**, яка передбачає інституціональний простір, у межах якого діють і старі, і нові інститути. Така амбівалентність проявилася в масовій згоді жити в такому інституціональному просторі, де легальність забезпечується самим фактом узаконеного існування нових інститутів, а легітимність – збереженням мімікрованих старих інститутів, які зберігають традиційну регулятивну функцію і спираються на збережені елементи соціальної інфраструктури, старі соціальні позиції і ролі приписи [4].

З одного боку, на початку 90-х така інституціональна система забезпечувала своїм суперечливим співіснуванням наявність усіх необхідних для соціальної інтеграції та стабільності атрибутів інституціональності.

Але, з іншого боку, такий стан справ не міг не сприяти еволюції суспільства і переходу системи в якісно інший стан. Подвійна інституціоналізація – феномен тимчасовий, який явно гальмує процес демократичної трансформації суспільства. Він створює рольову, нормативну та інфраструктурну переобтяженість інституціонального простору і постійно відтворює відчуття соціальної безпорадності і незадоволеності соціальним становищем у більшості людей [5].

Така об'єктивність у зв'язку з історичними причинами інституціональної подвійності є свідченням того, що українська держава з моменту незалежності перебуває в умовах інституціональної невизначеності і системної лімінованості, потрапивши в «інституціональну пастку», що неминуче призводить до наростання соціальної напруженості в державі, періодично до масштабних громадських протестів (2004 р., 2013–2014 рр.) і загалом до нестабільності системи. Стан «лихоліття» в якому опинилася інституціональна система України, на думку А. Зоткіна, пояснювався тим, що становлення нових інститутів і ліквідація старих гальмувалися як з боку держави, правлячих еліт, так і з боку суспільства, і тому мали обоюсторонній характер [6].

Унаслідок появи інституціональної невизначеності в умовах зміни режимності в Україні виник так званий «безформний плюралізм» [7], що характеризується високим рівнем фрагментації еліт, частою змінюваністю кабінетів міністрів, високим рівнем конфліктності в системі влади, що дозволя-

ються шляхом «картельних угод» (домінуючий актор визначає стратегію при обмеженій можливості підлеглих акторів впливати на неї) [8, с. 83].

Інституціональне перетворення залишається однією з головних проблем для країн, що знаходяться в умовах перехідного стану, і для України також. На думку низки вчених, історія провалів і успіхів трансформаційного періоду постає аж ніяк не як історія послідовних (успішних) і непослідовних (невдалих) реформ, а як здатність системи зберегти дієздатні інститути і сформувати нові ефективні інституціональні моделі [9].

Реформування політичної системи управління і відповідних інститутів в Україні характеризується недообліком зв'язків між впроваджуваними і традиційними інститутами при виборі послідовності реформ.

Інституціональна специфіка, яка визначає траєкторію розвитку публічної політики в Україні, є також результатом вибору нових і адаптації традиційних інститутів управління.

Український випадок в цьому сенсі є показовим прикладом того, як вибір формальних інститутів на початковому етапі перехідного періоду здійснювався в умовах «законодавчого паралічу», який постійно призводив до політичних криз, вийти з яких Україна до сьогодні не змогла, а також впливав на публічний простір, який змінювався відповідно до політичної кон'юнктури в системі влади. В таких умовах реалізувати та легітимізувати політичний курс держави дуже складно, навіть якщо він формально оформлений і презентований суспільству.

Об'єктивним наслідком інституціональної невизначеності є низька ефективність політики і криза легітимності політичної влади в політичній системі України. Підтвердженням останнього є стабільно низькі показники кредиту довіри до ключових інститутів політичної системи за весь період незалежного існування.

Можна констатувати, що поява нових суспільних інститутів і реформування традиційних інститутів в Україні відбувалося під керівництвом самих «дизайнерів», тобто правлячої еліти. У такий спосіб порушувався принцип зворотного зв'язку між суспільством і владою; імпульси, що йшли знизу, не сприймалися елітою, не враховувалися або навмисно ігнорувалися «вимоги» на «вході», в результаті на «виході» система була неефективна, з явно вираженим низьким рівнем публічного капіталу, критично низьким рівнем легітимації інститутів і високим потенціалом конфліктності. Таким чином, в Україні була створена важка для управління конфліктна інституціональна модель, яка потребує системного реформування в усіх напрямках.

Отже, на кожному етапі розвитку публічної політики України актори політичного простору організаційно оформлялися і відповідно інституціоналізували нові практики взаємодії, демонструючи суперечливі ефекти інституціоналізації публічного капіталу.

«Інституціоналізація акторів публічної політики в Україні за траєкторією „згори – вниз”»

У полі публічної політики інституціоналізовані форми політичного капіталу є частиною як «державного», так і «громадського» секторів, які впливають за протилежними траєкторіями («згори – вниз» і «знизу – вгору») і використовують інструменти зворотного зв'язку, що і визначають характер і ефективність публічної політики в національній системі. Ефекти зворотного зв'язку забезпечуються взаємодіями публічних акторів як по вертикалі, так і по горизонталі в різних сферах суспільного і політичного життя, від результативності яких буде залежати якість публічного капіталу.

Проектування публічної політики в Україні по вертикальній траєкторії «згори – вниз» за визначальної ролі держави відбувається в умовах переформатування системи управління і зміни функціональних можливостей багатьох політичних інститутів, зокрема і держави, що робить цей процес багатшаровим і суперечливим, де в умовах системної нестабільності і збереження елементів традиційного управління складно поєднуються менеджеріальні аспекти і принципи деліберативної демократії.

Держава як основний політичний інститут створює рамкову структуру для всіх політико-управлінських процесів у системі і визначає «правила гри» для всіх учасників, сприяючи насамперед формальному етапу інституціоналізації публічних акторів.

Одним із важливих показників інституціоналізованості акторів публічної політики є рівень правопорядку, який демонструє нормативний характер відносин між учасниками політичного процесу в публічному просторі.

На кожному етапі розвитку публічної політики законодавча база наповнювалася і продовжує наповнюватися все новим і новим правовим змістом, відповідним до глобальних трендів публічності. Імплементация міжнародних норм щодо публічної політики в національному законодавстві дала можливість новим інституціям набути легальної суб'єктності і розширила законодавчі можливості для інститутів публічної політики у стані реформування.

Прийняті державою закони, які регламентують публічну політику в Україні, умовно можна розділити на три групи: 1) закони щодо діяльності державних інституцій; 2) закони, які передбачені для громадського сектора; 3) закони, які належать до інформаційно-комунікативного змісту публічної

політики. Позитивним наслідком розширення правового сегмента поля публічної політики в Україні можна вважати те, що це дозволило наблизитися до нормативної демократичної моделі публічності і створювати юридичні умови для взаємодії акторів на різних просторових рівнях. Але водночас національне законодавство не встигає фіксувати весь спектр інституціоналізованих практик взаємодії і статусів нових та традиційних акторів публічного поля політики в сучасних умовах. Також в реальності спостерігається проблема несумісності нових конституючих правових установ і непідготовлених для публічної діяльності інститутів, поки що не здатних забезпечити партнерські діалогічні взаємодії між акторами і виконання ними прийнятих у державі законів. У підсумку ми спостерігаємо інституціональну невизначеність, котра виявлена в кризі інституціональної структури, яка призводить, зі свого боку, до правової невизначеності, яка веде до прагнення кожного суб'єкта нав'язати свої правила і слабо застосувати (або взагалі ігнорувати) законодавчо прийняті норми.

Створювані нормативні умови, де держава повинна виконувати функції модератії, а роль громадянського суспільства не може носити формальний характер, ведуть до необхідності впровадження в національні практики публічного простору нових моделей управління. Публічна політика в державі безпосередньо залежить від якості управління системою, здатності еліти вчасно реагувати на виклики економічного та соціально-політичного характеру.

Формальне інтегрування загальносвітових управлінських моделей в український політичний простір привело до деяких позитивних ефектів інституціоналізації громадського капіталу. Так, модернізація управлінських практик, згідно з концепціями New Public Management, Good Governance, E-government, Open Government Partnership, відповідно до міжнародних стандартів і прийнятих норм у державі, сприяла створенню в Україні нових інституцій в управлінні і застосуванню нових практик менеджменту з використанням інноваційних методів.

Політична влада в Україні декларує реформування системи державного управління та перехід до моделі держави, орієнтованої на обслуговування потреб громадян і включення громадянського суспільства в процес співуправління; імплементувала, як ми вже змогли переконалися, безліч законів, регламентуючих цей процес, а в практичному плані взяла участь у таких міжнародних об'єднаннях: «Відкритий уряд» та «Електронний уряд», взявши на себе зобов'язання виконати принципи цих структур на національному рівні та почавши процес реформування системи управління в нових інституціоналізованих формах.

У 2011 р. Україна приєдналася до Ініціативи «Партнерство «Відкритий Уряд»» OGP і цим підтвердила, що розділяє основні принципи цього об'єднання: забезпечення прозорості держуправління, належний доступ громадян до публічної інформації, протидія корупції, якісне надання адмінпослуг, впровадження важливих елементів електронного урядування та електронної демократії. З цього часу Кабінетом Міністрів було затверджено План дій з реалізації Ініціативи, а на офіційному сайті президента було позначено, що Україна впроваджує європейські стандарти відкритості і прозорості в роботі органів державної влади [10].

Системи відкритих даних органів влади і управління повинні не тільки максимально репрезентувати інституціональні та процесуально-функціональні складові їх діяльності, а й давати можливість громадянам за допомогою цієї інформації впливати на процес розробки і реалізації публічних рішень. Ініціативи зі створення відкритих даних стали фундаментальною основою для реалізації адміністративних реформ у сфері державного управління в багатьох країнах світу. Важливим кроком на цьому шляху стало підписання Головою держави України документа «Про доступ до публічної інформації». На виконання цього закону були підписані Розпорядження Президента «Питання забезпечення органами виконавчої влади доступу до публічної інформації» [11] та Указ Президента «Про першочергові заходи щодо забезпечення доступу до публічної інформації в допоміжних органах, створених Президентом України» [12]. Ці документи були покликані забезпечити реалізацію конституційного права громадян вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію. Формально українська влада декларативно заявляла про намір розвивати громадянське суспільство і реалізовувати програму «Відкритого уряду». Насправді це мало імітаційний, загалом закритий і непублічний характер. Держава в цей період зайняла визначальні позиції в моделі комунікації між владою і суспільством, без дискурсивного простору, системно вдаючись до методів директивного управління. У підсумку, інститути влади не змогли забезпечити повноцінний доступ суспільства до публічної інформації, нівелюючи тим самим прийняті закони.

Прогрес у сфері ІКТ і поширення Інтернету дали можливість почати втілення в Україні концепції сервісної держави, котра використовує ІКТ для зв'язку та інтеракцій з громадянами і бізнесом, як споживачами його послуг.

В Україні, як і в інших державах перехідного типу, впровадження електронних технологій в усі сфери процесу управління і розширення інформаційного простору дасть змогу державним органам надавати більш якісні

послуги і бути більш відкритими і публічними для населення. Інформаційні технології дадуть можливість провести децентралізацію, одночасно зміцнюючи горизонтальні зв'язки між ланками бюрократичної системи, посилити зворотний зв'язок між представниками органів влади та громадянами і забезпечити постійне коригування діяльності органів влади з урахуванням побажань і запитів населення. Інакше кажучи, їх впровадження розглядається як прогресивний процес, який не має негативних ефектів [13].

Електронне урядування передбачає різне поєднання реалізації комплексу механізмів електронної демократії та відкритого уряду. Конструювання механізмів електронної демократії полягає в розвитку системи електронного уряду, що забезпечує його діяльність на основі демократичних принципів, і на сукупності різних способів і процедур включення громадян у розробку і реалізацію публічних рішень на різних рівнях і сегментах управління, що базуються на інформаційно-комунікативних технологіях [14].

На сьогодні одним із найуспішніших прикладів реалізації е-управління та е-демократії, створених у рамках Програми EGAP, є система петицій до органів влади, яка відповідає закону України «Про звернення громадян» щодо електронного звернення та електронної петиції» від 2 липня 2015 р. № 577-VIII [15]. Е-петиції – найбільш доступний, популярний та ефективний інструмент привернення уваги влади до важливих для громади питань. Окрім цього, цей інструмент забезпечує й активне залучення громадян до процесу прийняття рішень та формування політики [16].

Переформатування національної моделі української публічної політики призвело до інституціональних змін на всіх рівнях влади, і на місцевому також. Влада на місцях, і загальнодержавна влада, орієнтована на ієрархічну управлінську традицію, яка лежить в основі всіх рівнів управління в українському політичному просторі. Слабкість інститутів місцевої влади як публічних акторів полягає в неготовності до створення умови повноцінного включення в процес співуправління громадянського суспільства, ґрунтуючись на принципах діалогості і субсидіарності, і запуску таких механізмів партнерства: громадська ініціатива, соціальний контракт, безпосередня участь, соціальне проектування та ін. Одним зі шляхів вирішення цієї проблеми є реформа децентралізації влади на місцевому та на регіональному рівні, яка може стати фундаментом для розуміння причетності до нової системи відносин – між урядом і громадянами, між місцевим населенням та центром.

У публічному політичному просторі політичні партії втратили статус публічних інституцій, показуючи низький рівень довіри до них з боку суспільства. Українські партії в цьому сенсі не були винятком. Невиконання прог-

рамних обіцянок, залежність партій від капіталу, економічні кризи, відсутність чітких ідеологічних орієнтирів призвели до зниження інтересу суспільства до цього інституту в Україні (68 % громадян не довіряє політичним партіям) [17], політичної апатії, радикалізації настроїв у суспільстві, конфліктності в прийнятті рішень у законодавчому органі та ін.

Інформованість суспільства є основою публічності, що дає безпосередню можливість громадянам здійснювати функції громадського контролю та аудиту, невиконання яких позбавляє можливість суспільству бути повноцінним публічним актором. Інституціоналізація публічного аудиту і контролю в Україні ще знаходиться в стадії свого методологічного, нормативного та практичного оформлення і становлення. Можна виділити деякі новостворені мережеві інституціоналізовані структури публічного аудиту в політичному просторі, насамперед – це експертні співтовариства, громадські організації, мережеві структури, створювані з ініціативи держави, які об'єднують у собі аналітичні групи, представників влади, консультантів, менеджерів та ін.

Так, наприклад, з ініціативи держави для протидії корупції в Україні, як однієї з невирішених проблем, що не дає можливість системі бути ефективною і проводити якісні реформи, були створені за сприяння держави, громадських активістів та міжнародної організації Transparency International України на відкритій, прозорій, конкурсній основі спеціальної інституціональної структури. Одним з інституціональних інструментів протидії кримінальним корупційним правопорушенням, які вчинені вищими посадовими особами, уповноваженими на виконання функцій держави або місцевого самоврядування та становлять загрозу національній безпеці, було створено Національне антикорупційне бюро України (НАБУ) згідно із законом України «Про Національне антикорупційне бюро України» № 1698-18 [18].

Для реалізації реформи у сфері публічних закупівель у протидії з корупцією, з ініціативи волонтерів і держави було створено Державне підприємство «ПРОЗОРРО», яке належить до сфери управління Міністерства економічного розвитку і торгівлі України, завдяки якому впроваджено систему електронних закупівель ProZorro («всі бачать все») [19]. Також за підтримки Transparency International була створена комунікаційна платформа «Корупція» для комунікації та експертної підтримки впровадження антикорупційних розслідувань.

Проектування державою публічної політики в Україні по траєкторії «згорі – вниз» відрізняється суперечливими тенденціями, що визначають специфіку національної моделі публічної політики. Безумовними позитивами

вертикальної інституціоналізації публічного капіталу можна відзначити таке: розпочато законодавче оформлення публічних інститутів, створення нових і реформування традиційних інституцій з використанням інноваційних ресурсів, орієнтація на прийняті в демократичних системах програми врядування та діалогові форми взаємодії з громадянським суспільством, розвиток сектора надання адміністративних послуг, активна інтернетизація і впровадження електронних технологій у процесі комунікації, управління та контролю.

Проте поступово накопичуються і негативні ефекти інституціоналізованого політичного капіталу, а саме: інституціональна дуальність, конфліктність, правова невизначеність, низький рівень легітимності до публічних інститутів створили умови для існування в Україні стійких імітаційних форм взаємодії між акторами і не сприяли розвитку діалогової і субсидіарної моделі суспільних відносин. Негативні ефекти інституціонального публічного капіталу можна назвати інституціональними «пастками», які перешкоджають публічному процесу і, як наслідок, переводять систему у стан гістерезису. На поведінку системи продовжують робити визначальний вплив схеми та стереотипи, що черпаються з арсеналу минулого часу, тоді як виклики, що надходять зовні, характеризуються принциповою новизною. Така поведінка системи не може не призводити до кризових проявів і зміни якості елементів системи.

Інститути громадянського суспільства в українському просторі публічної політики

В умовах, коли держава як основний інститут перестала бути монополістом у вирішенні політичних і соціальних проблем, реальною потребою стає участь громадськості в політичному управлінні, залучення населення та громадських асоціацій у процес прийняття, здійснення та контролю над прийнятими рішеннями.

Процес інституціоналізації громадянського суспільства в українському публічному просторі проходить у тісному взаємозв'язку з державними інститутами, які також структурно і функціонально змінюються, втрачаючи традиційність і піддаючись інноваціям. Інституціональні перетворення запускають механізми змін у системі взаємин акторів і формують нові практики співпраці. Складні та фрагментовані взаємодії державних і недержавних інститутів (нових і тих, що реформуються) публічної політики створюють множинність мережових практик співпраці і формують публічний капітал сучасної політичної системи України.

Доведено, що на фоні досить повільного і запізненого у часі процесу концептуально-правового формування і реалізації стратегії розвитку громадянського суспільства в публічному просторі України сучасна практика участі

громадського сектора в політичному житті країни і його організаційний розвиток мають вже свою історичну традицію і певні особливості в організаційному, ресурсному, правовому, структурному, поведінковому плані. Громадянське суспільство, особливо після Революції Гідності, підвищило свою суб'єктність і через різні практики співпраці посилило свою присутність в органах влади, затребуваність у політичному полі, розширило взаємодію з бізнес-стейкхолдерами, розповсюдило мережу свого впливу в онлайн-просторі. Таким чином, на думку автора, сучасний стан розвитку громадянського суспільства та перетворення його на повноцінного актора політичних процесів з високим рівнем довіри можна віднести до позитивних ефектів інституціоналізації публічного капіталу в Україні. Проте формування нової моделі публічної політики в Україні по траєкторії «знизу – вгору» (інститутами громадянського суспільства) має суттєві особливості і труднощі.

Однією з основних проблем є недостатня підготовленість законодавчої бази щодо статусу, прав і обов'язків публічних інститутів громадянського сектора, що відбивається на характері відносин з державними структурами. Особливої актуальності набувають питання необхідності законодавчого обґрунтування впровадження різноманітних конвенціональних форм участі громадськості в публічному процесі, що сприяє інституціоналізації суб'єктності, підвищенню рівня довіри до публічних акторів.

Одним із сучасних трендів публічної політики є її мережевізація, спостережувані ефекти якої впливають на зміну формату структур і механізмів взаємодії акторів в українському політичному просторі. Суміш урядових і неурядових взаємозалежних рівнів у публічній політиці в Україні структурують контекст, в якому відбувається взаємодія між акторами політичного процесу. Сучасні інститути громадянського суспільства залучені в мережеві практики співробітництва з використанням нових ресурсів і, продукуючи спільні рішення з проблемних питань, дають змогу включати нові інноваційні види організованої участі громадян в управління і підняти рівень їх суб'єктності. У зв'язку з цим у публічній політиці України існує безліч інституціоналізованих форм мережевої співпраці в різних галузях: громадські і волонтерські організації, краудсорсингові, краудфайнгові, краудкастингові види діяльності, стейкхолдерські проекти, структури, що включають громадський сектор і державні органи (Громадські Ради, консультативно-дорадчі структури, організації контролю та аудиту, громадські об'єднання), аналітичні та експертні центри, онлайн-мережеві практики комунікації і співпраці.

Організаційна складова формування громадянського суспільства за роки незалежності в Україні представлена досить великою кількістю зареєстрованих

них організацій громадського сектора. Так, за даними Єдиного державного реєстру установ та організацій України, оприлюдненими Державною службою статистики України на 01 березня 2015 р. було зареєстровано 65 080 громадських організацій, 25 900 профспілок та їх об'єднань, 13 800 благодійних організацій, 15 786 об'єднань співвласників багатоквартирних будинків та 1 363 органів самоорганізації населення [20].

Позитивні зрушення сталися в інституціональній спроможності організацій, диверсифікації джерел фінансування, фінансовому менеджменті, громадському представництві, наданні послуг і ставленні з боку громадськості. Завдяки своїй ролі в Революції Гідності громадянське суспільство стало ідентифікуватись суспільством, державою і політиками як повноцінний гравець, який впливає на розвиток країни [21].

Позитивним показником суб'єктності громадянського суспільства є зріст рівня довіри до нього з боку громадян. Так, згідно з дослідженням, проведеним Фондом «Демократичні ініціативи імені Ілька Кучеріва» та соціологічною службою Центру Разумкова з грудня 2016 р. громадським організаціям у середньому довіряло 45 % респондентів, не довіряло – 36,5 %; у 2014 р. показники довіри й недовіри дорівнювали 43,6 % респондентів, не довіряло – 34,8 % відповідно. Найбільший рівень довіри продемонстрували окремо представлені громадські об'єднання – волонтерські організації, яким у 2016 р. довіряли – 65,9 %, не довіряло – 21,5 % [22].

Згідно з даними дослідження «Волонтерський рух в Україні», підготовленого GfK Ukraine на замовлення Представництва ООН в Україні, громадяни України надавали великого значення волонтерському рухові в розвитку суспільних процесів: 62 % визнавали роль волонтерів у змінах останнього року; 85 % вважають, що волонтерський рух допомагає зміцненню миру; 81 % схильні вважати волонтерський рух обов'язковим складником громадянського суспільства [23, с. 12].

Проте, незважаючи на позитивні зміни в організаційному формуванні громадянського суспільства та високий рівень довіри з боку громадян до цього інституту, безпосередня участь населення в громадських організаціях не є високою. Але водночас ми можемо спостерігати значну кількість громадян, які готові брати участь і беруть участь на індивідуальному рівні в політичному житті країни.

Особливістю української моделі публічної політики, форматованої «знизу – вгору», є висока протестна активність громадянського суспільства, яка в умовах порушення каналів зворотного зв'язку і низького рівня довіри

громадян до владних політичних інституцій сприяє формуванню та інституціоналізації нових каналів громадянської та політичної участі.

Ще одним яскравим прикладом інституціоналізованого актора, який формує публічний капітал «знизу – вгору», можна назвати аналітичні спільноти, які виконують експертну, аудиторську та дорадчу функції в українській державі. За даними глобального індексу Global Go To Think Tank INDEX Report в Україні на 2014 р. офіційно діяло 47 аналітичних центрів, які мають свою інтелектуальну репутацію і вносять фрагментарно внесок у політичні рішення держави [24]. Основне завдання аналітичних спільнот – проводити незалежні аналізи діяльності державних структур, концентрувати і доводити до відома влади альтернативні недержавні рішення, вносити пропозиції і давати рекомендації щодо необхідності змін у системі.

Однією з основних проблем для цієї категорії акторів в Україні є проблема підвищення їх суб'єктності і затребуваності в публічному просторі. Найчастіше держава, імітуючи громадську активність, виступає в ролі творця і покровителя експертних структур, механічно виділяючи для них простір у сфері політичних відносин у «потрібний» час і з «потрібним контентом», або створює діалоговий майданчик з експертними спільнотами, але в реальній політичній ситуації не використовує рекомендації цих структур. Для підвищення суб'єктності аналітичних спільнот в Україні необхідно забезпечити: публічність політичного процесу, затребуваність реальної аналітичної інформації з боку влади, включеність альтернативних «мозкових центрів» в експертні групи з розробки стратегій розвитку держави.

До позитивних ефектів інституціоналізації публічного капіталу можна також віднести розвиток краудсорсингової і краудфандингової діяльності в Україні, що сприяє розвитку і використанню політичних інновацій у політичних практиках громадян.

Таким чином, формування нової моделі публічної політики в Україні по траєкторії «знизу – вгору» (інститутами громадянського суспільства) проходить відповідно до глобальних тенденцій змін інститутів і практик взаємодії акторів політичних процесів, але має суттєві особливості і труднощі. Унікальність українського варіанту полягає в тому, що громадянське суспільство швидше і результативніше інституціоналізується як публічний актор, ніж держава, яка не «встигає» інституціонально підлаштуватися під зміни і в силу обмеженості традицією попередньої управлінської моделі гальмує участь громадського сектору в політичному житті, створюючи імітаційні практики публічності.

Таким чином, в Україні формується особлива, що має свої специфічні риси, унікальна національна модель публічної політики, що орієнтується на узагальнену деліберативну нормативно-типову модель, яка, проходячи складний процес адаптації до українських реалій, ще недостатньо розвинена й суперечлива як за формою, так і за змістом. Під впливом ендегенних і екзогенних факторів інституціональний дизайн української публічної політики перманентно видозмінюється, набуваючи нових правових, організаційних форм і практик взаємодії акторів, демонструючи суперечливі ефекти інституціоналізації політичного капіталу. Перебуваючи в пошуку оптимальної політико-управлінської моделі держави в умовах ліміальності системи і «завислої» в інституціональній невизначеності, яка характеризується дуальністю і конфліктністю, формується національна модель публічної політики України, яка є унікальною комбінацією глобальних, універсальних трендів публічності й національної практики, пов'язаної з соціокультурною матрицею, трансформаційним процесом і специфікою державного управління.

Література:

1. Головаха Е., Панина Н. Постсоветская деинституционализация и становление новых социальных институтов в украинском обществе *Социология: теория, методы, маркетинг*. 2001. № 4. С. 5–22.
2. Мирошниченко И. В. Сетевой ландшафт российской публичной политики. Краснодар: Просвещение-Юг, 2013. 295 с.
3. Никитин В. А. Проблемы становления публичной политики в Украине. *Публичная политика-2006*: сб. ст. под. ред. А. Ю. Сунгурова. СПб.: Норма, 2006. 32 с.
4. Головаха Е., Панина Н. Основные этапы и тенденции трансформации украинского общества: от перестройки до «оранжевой революции» *Социология: теория, методы, маркетинг*. 2006. № 3. URL: [//www.i-soc.com.ua/institute/03_Golovakha_Panina.pdf](http://www.i-soc.com.ua/institute/03_Golovakha_Panina.pdf)
5. Головаха Е., Панина Н. Постсоветская деинституционализация и становление новых социальных институтов в украинском обществе. *Социология: теория, методы, маркетинг*. 2001. № 4. С. 5–22.
6. Зоткин А. А. Политический класс украинского общества. Политический класс в современном обществе / под ред. О. А. Гаман-Голутвиной. М.: Российская политическая энциклопедия (РОССРЭН). 2012. С. 300–319.
7. Carothers T. The End of the Transition Paradigm. *Journal of Democracy*. № 1. P. 5–21.
8. Гельман В. Я. Из огня да в полымя? (Динамика постсоветских режимов в сравнительной перспективе). *Политические исследования*. 2007. № 2. С. 81–108. URL: DOI: <http://dx.doi.org/10.17976/jpps/2007.02.06>
9. Полтерович В. М. Стратегии институциональных реформ. Перспективные траектории. *Экономика и математические методы*. 2006. Т. 42. № 1. С. 3–18.

10. Чальцева О. М. Українська євроінтеграція: шлях в нікуди чи реальний зовнішньополітичний вектор? *Наукові праці: Науково-методичний журнал*. Т. 131. Вип. 118. Політологія. Миколаїв: ЧДУ ім. Петра Могили, 2010. 184 с.

11. Офіційний сайт президента України. URL: http://www.president.gov.ua/ru/content/pub_info.html

12. Указ президента «Про першочергові заходи щодо забезпечення доступу до публічної інформації в допоміжних органах, створених Президентом України». URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/548/2011>

13. Дьякова Е. Г. Эволюция электронного правительства как нормативного концепта: от оказания услуг к открытому правительству *Вестник НГУ Серия: Философия*. 2012. Том 12. Вып. 3. С. 134–138. URL: <http://www.nsu.ru/xmlui/bitstream/handle/nsu/3555/19.pdf>

14. Nakcer K. L., Dijk. van Jan A. G M. Digital democracy: Issues of theory and practice. SAGE Publications Ltd / Publication Year. 2000. 240 p.

15. Закон України «Про звернення громадян» щодо електронного звернення та електронної петиції» від 2 липня 2015 р. № 577-VIII. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/577-19>

16. EGAP Challenge. URL: <http://egap.in.ua/e-demokratiya/>

17. Інститут соціології. URL: <http://i-soc.com.ua/institute/soc-mon-2013.pdf>

18. Закон України «Про Національне антикорупційне бюро України» № 1698-18. URL: <https://nabu.gov.ua/zmist-ta-prynsuru-diyalnosti>

19. Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>

20. Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>

21. Індекс сталості розвитку громадянського суспільства в Україні / Творчий центр ТЦК. URL: <http://ccc-tck.org.ua/>

22. Дослідження Фонду «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва та соціологічної служби Центру Разумкова 2016 р. URL: <http://dif.org.ua/article/reformi-v-ukraini-gromadska-dumka-naselennya>

23. Розвиток громадянського суспільства в Україні: аналіт. доп. В. М. Яблонський, П. Ф. Вознюк, Д. М. Горелов та ін. / за ред. О. А. Корнієвського, М. М. Розумного. К.: НІСД, 2015. Сер. «Громадянське суспільство». Вип. 2. 60 с.

24. The Go To Think Tank Index. URL: <http://gotothinktank.com/index>

3.2. СИСТЕМНА ТРАНСФОРМАЦІЯ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ В УКРАЇНІ ПІД ВПЛИВОМ ШВЕДСЬКОГО ТА ПОЛЬСЬКОГО ДОСВІДУ

Примуш М. В.

Становлення місцевого самоврядування як політичного інституту має тривалий історичний, політичний та правовий розвиток. Проте загалом розвиток місцевого самоврядування як політико-правового інституту має неоднозначне визначення. Одні вчені пов'язують його з історичним переходом від феодалізму до буржуазного суспільства (А. Павко, А. де Токвіль, Г. Аренс, Н. Гербер, О. Ресслер, Б. Чичерін, О. Хаснудінов), другі прив'язують його до появи держави і права (О. Батанов, Г. Єллінек, О. Гірке, Р. Гнейст, Б. Констан де Ребек, О. Лаванд, Е. Мейєр, Л. Штейн) [1, с. 13–14], треті взагалі вважають, що місцеве самоврядування як політичний інститут бере свій початок з появи Європейської Хартії місцевого самоврядування (Н. Камінська, Ю. Мірошніченко) [2, с. 11–12].

Тобто складність дослідження місцевого самоврядування полягає в тому, що єдиного визначення цього явища не існує, оскільки під ним пропонується розуміти комплексне управління господарською та економічною діяльністю місцевих мешканців на певній території під відповідні державні гарантії. Фокус уваги дослідників переміщується до аналізу національної традиції та практики місцевого самоврядування в різних політичних системах (унітарних, федеративних, конфедеративних).

Традиційно виникнення і розвиток місцевого самоврядування дослідники політичних, філософських, історичних та інших наук пов'язують із процесами урбанізації та збільшення ролі міст у Західній Європі початку XI – середини XIII століть [3, с. 59]. Фундаментальною тенденцією того часу був бурхливий розвиток ринкових відносин, що призвело до концентрації значних фінансових потоків у межах однієї території, які прагнули самостійно управляти власними ресурсами без державного втручання. Імпульсу названої тенденції завдала хартія вольностей (визначала право громадян на самоврядування та закріплювала за ними функції військової охорони міста і платника податків), яка у 1188 р. трансформувалася у так зване «магдебурзьке право» – перше у світі місцеве законодавство у сфері місцевого управління, що означало виведення міста з-під керівництва місцевої адміністрації (намісників, воєвод, тощо) і запровадження міського самоврядування з виборною адміністрацією та виборним судом. Так, відокремлюються теоретико-мето-

дологічні моделі і теорії європейського досвіду місцевого самоврядування та аналіз економічних, політичних, соціокультурних аспектів діяльності місцевого самоврядування як найбільше надбання людської цивілізації [4, с. 30–31].

Європейська теорія місцевого самоврядування розглядається виключно з позицій історії та права, яка бере свій початок з робіт німецьких юристів початку XIX ст. Рудольфа фон Гнейтса та Лоренца фон Штейна. Названі автори запропонували під самоврядністю розуміти гармонійне поєднання децентралізації як форми публічного управління із залученням громадян не тільки виробляти законодавчі акти, а ще й займатися виконавчими функціями. На практиці це знайшло своє відображення у Пруссії, де підхід Гнейтса та Штейна було реалізовано шляхом формування місцевої влади з представників місцевої громади, яка виконувала певні управлінські функції [5, с. 73]. Ця влада являла собою конституційне розподілення на публічну владу (виокремлення місцевого управління в окрему сферу державного (муниципального) права), сферу управління (включення принципово нової категорії «почесні громадяни» у сферу політико-правових відносин) та владу нагляду (члени міського суспільства, що виконували функції професійних чиновників) [6, с. 21]. Наведена система фактично стала прообразом сучасної системи місцевого самоврядування, де під ним розумілася здатність місцевої влади під наглядом держави вирішувати місцеві проблеми й виконувати функції захисту певних територій. Недоліком такого визначення є відсутність чітко встановлених меж втручання почесних громадян та членів міського суспільства щодо вирішення місцевих питань.

Результатом стало те, що функції управління місцевими питаннями переходили у руки членів міського суспільства. Тобто відбувалася певна місцева анархія, де статус керівника мали всі члени місцевої громади. Другим недоліком стало те, що рішення місцевої влади хоча і мали офіційний юридичний статус, проте сам їх характер мав усі ознаки рекомендацій.

Вирішити ці недоліки мала концепція іншого німецького юриста – Отто фон Гірке, який створив договірне визначення місцевого самоврядування. Сутність підходу полягає у тому, що місцеве самоврядування має розглядатися як сфера виключно громадської свободи, що включає в себе два аспекти. По-перше, це наявність юридичних і правових норм щодо захисту громадського управління від будь-якого державного втручання; по-друге, громадяни самостійно мають встановити формат стосунків з державою на партнерських і корпоративних відносинах. Сенс полягає у тому, що місцева громада

самостійно встановлює межі власної автономії і держава їх лише визнає, тобто власне характер автономії місцевого самоврядування і являє його визначення [7, с. 89]. Водночас такий підхід суттєво загострював питання сепаратизму й територіальної цілісності держави. Але, на думку перших дослідників місцевого самоврядування, саме воно й виступає гарантією збереження територіальної цілісності країни. Вони схилилися до того, що необхідно для цього лише регламентувати право місцевої громади на створення окремої і незалежної влади всередині офіційної державної. Тобто місцеве самоврядування розумілося як публічно-правова корпорація, що виконує делеговані функції органів державної влади.

Назване загострило також інше питання: а як саме така влада має бути організована і як тоді можна визначити місцеве самоврядування? Думку про організацію влади в громадах, її співвідношення з владою держави розвивали німецькі юристи Й. Альтзуіус, Д. Дітріх, Д. Дж. Елазар та інші, які розробили федеральну теорію народного суверенітету та сформулювали прообраз сучасного принципу субсидіарності (невтручання держави у місцевий саморозвиток) як центральну категорію «місцеве самоврядування». Крім того, субсидіарність як теоретична конструкція не тільки відповідала на питання організації влади на містах, а й виступала більш-менш універсальною щодо визначення місцевого самоврядування [8, с. 42]. Тобто субсидіарність – це специфічний союз індивідів, які добровільно об'єдналися у сім'ї та корпорації й утворюють громаду, союз яких називається державою.

Європейська теорія місцевого самоврядування включає в себе два структурних рівні. На першому рівні дослідник з'ясовує структуру діяльності органів місцевого самоврядування, де йдеться передусім про децентралізацію. Другий рівень набагато складніший і являє собою політико-правове забезпечення такої діяльності, тобто реалізацію принципу субсидіарності.

Вітчизняний досвід досліджень місцевого самоврядування багато в чому схожий на європейський. Тут також виокремлюються дослідження принципів децентралізації та субсидіарності. Проте вітчизняні дослідники стверджують, що субсидіарність своїм корінням відходить до періоду Середньовіччя, де цей принцип означав вирішення конфлікту інтересів між особистістю та суспільством, пропонуючи індивіду певний спектр можливостей, котрі не розходяться із загальним інтересом. Варто зазначити, що вітчизняні дослідники місцевого самоврядування, субсидіарність, деконцентрацію і децентралізацію розглядають як поняття-синоніми і розуміють під ними перерозподіл повноважень між центром і регіоном на користь останніх. Різниця полягає у

тому, що місцеве самоврядування виступає більш широкою категорією і здійснюється на принципах децентралізації (якщо необхідно показати характер стосунків із центральною владою), деконцентрації (у разі аналізу самоврядних інституцій на предмет їх місця в політичній системі) та субсидіарності (якщо йдеться про існування традиції самоврядних політичних процесів).

На думку П. Ворони та Т. Панченка, децентралізація є характерним явищем для сфери державного управління, яке обумовлене об'єктивними і суб'єктивними факторами, і насамперед – через розподіл функцій між центральними інстанціями і місцевим самоврядуванням [9, с. 36–40]. Так, формування місцевих державних адміністрацій розглядають як складову децентралізації, тоді як місцеве самоврядування визначають як прояв деконцентрації. Процес децентралізації складається з таких компонентів, як деконцентрація та деволюція. Деволюція – це надання прав органам місцевого самоврядування приймати рішення і здійснювати самостійну фінансову й управлінську діяльність, якщо не передбачено єдиної державної політики. Тобто органи місцевого самоврядування за законодавством набувають незалежного статусу. Деконцентрація – це адміністративна децентралізація, що передбачає створення на місцях спеціальних урядових органів та наділення їх повноваженнями зі здійснення виконавчої влади.

Деконцентрацію та децентралізацію влади необхідно розглядати як фактори розвитку громадянського суспільства, яке й виступає фундаментом місцевого самоврядування. Проте в умовах перехідних країн, до яких належить і Україна, названий принцип не спрацьовує, бо, на думку О. Бідея, теоретично проголошується оптимізація законодавства до вимог Європейського Союзу, насамперед у питаннях децентралізації, впровадження ефективної моделі місцевого та регіонального самоврядування, але фактично названі зміни не торкаються загальної централізованої системи управління, яка стимулює ініціативу на місцях [10, с. 106]. У результаті поняття деконцентрації, децентралізації та субсидіарності змішуються у складний теоретико-правовий конгломерат, який і називається місцевим самоврядуванням.

Отже, систематизуючи вітчизняний внесок у загальносвітову теорію місцевого самоврядування, варто навести думку В. Бесчасного, який із цього приводу виокремлює два фундаментальні виміри досліджень із проблематики місцевого самоврядування:

– хронологічний вимір, де місцеве самоврядування вважається старшим за державу і виникає із об'єднанням індивідів у малі соціально-політичні групи, що виконували функції з охорони територій, на яких вони мешкають,

розміщення житла, приготування їжі, розподілу повноважень та привілеїв (В. Ф. Погорілко, В. Кампо, В. Е. Романенко, Г. К. Швидко та інші) [11, с. 563–569];

– інституційний вимір, де місцеве самоврядування є структурним рівнем державної влади, що виникає одночасно з інституціоналізацією суспільно-політичних процесів, які являли собою продовження територіального розвитку. Тобто місцеве самоврядування з'явилося одночасно з державою і розвивається в її межах (О. Батанов, О. Бідей, В. Бесчасний, В. Гнилорібов, Д. Тарасенко та інші) [12, с. 260].

Зазначені традиції справедливі лише для юридичних досліджень, де інституціоналізація місцевого самоврядування чітко пов'язується з його правовим статусом та регламентацією його діяльності. Натомість, з погляду політології, вказані дослідження не відповідають на цілу низку фундаментальних запитань, серед яких варто виокремити формат участі громадян у здійсненні місцевого самоврядування в Україні та який статус вони повинні мати при здійсненні гарантованого Конституцією України права вільно вирішувати місцеві питання. Спільною рисою є те, що і європейські, і вітчизняні фахівці розуміють місцеве самоврядування як реалізацію принципів субсидіарності, децентралізації та деконцентрації як фундаментальних аспектів територіальної самоврядності.

Отже, по-перше, місцеве самоврядування у загальному вигляді означає нормативне закріплення права місцевої громади самостійно вирішувати місцеві питання, що досягається через створення інститутів місцевого самоврядування. По-друге, на практиці це означає реалізацію принципів субсидіарності, децентралізації та деконцентрації, які у своєму розвитку здійснили перехід від релігійної догми невтручання суспільних інтересів у приватні філософські категорії до аргументації волі індивідів вільно об'єднуватися задля вирішення місцевих соціально-політичних та економічних питань. По-третє, місцеве самоврядування, незважаючи на свою невизначеність, залишається фундаментальним принципом демократії.

Інститут органів місцевого самоврядування відіграє вирішальну роль у здійсненні процесів демократизації, оскільки саме він забезпечує комплексне виконання рішень офіційних органів влади на містах і тим самим виконує дуже важливу функцію – забезпечення конституційного ладу в державі. Також сучасний демократичний розвиток неможливий без активної участі громадян у здійсненні головного принципу демократії – місцевого народовладдя. У цьому напрямі молода українська держава хоча і здійснила багато страте-

гічних кроків, наприклад, декларується розвиток місцевого самоврядування на рівні гарантій Конституції України, прийнято Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» (який має на меті всебічно реалізувати демократичні положення ратифікованої у 1997 р. Європейської Хартії місцевого самоврядування), втім місцеве самоврядування продовжує залишатися у початковому стані. Своєю чергою, положення Європейської Хартії місцевого самоврядування будуються на специфіці розвитку самоврядних процесів у Європі, які беруть свій початок з появи людства на цих територіях. Тобто місцеве самоврядування є старішим за державу, й остання тільки визнає та легітимізує певну історичну модель місцевого самоврядування.

В Україні ситуація набагато інша. Оскільки наша країна не побудувала самоврядних традицій безпосередньо на місцях, тому місцеве самоврядування гарантується й формується виключно центральною державною владою, а місцева громада, зі свого боку, виступає лише необхідним структурним рівнем такої формації, ніж є справжньою владою. Причин такої ситуації є дві. По-перше, дається взнаки радянський досвід централізації влади на всіх її рівнях, де «система советов» містила у своєму складі значну кількість осіб у сфері місцевої влади (партійна номенклатура, призначені особи, керівники підприємств), а з іншої – місцева влада на місцях виконувала значну кількість функцій, ресурсів на які завжди не вистачало (наприклад, забезпечувала своєчасність надходжень до бюджету). Ця система зберегла свої ознаки й до сьогодні і навіть більше: в умовах сучасної України на органи місцевого самоврядування покладено функції забезпечення належного стану доріг, своєчасність виплат заробітної платні бюджетникам тощо. В європейських традиціях самоврядності названі функції виконуються виключно за державним наглядом і гарантіями державного бюджету. Водночас органи місцевого самоврядування призначені вирішувати винятково питання і проблеми певних територій. Саме це держава гарантує та виділяє на це необхідні економічні та фінансові ресурси. Тобто держава делегує свої повноваження, а не власні функції й обов'язки, як це відбувається в Україні.

За останні десятиріччя проблематика місцевого самоврядування в Україні отримала значне теоретичне та практичне обґрунтування. Але переважну більшість цих досліджень складають роботи таких фахівців з юридичних та економічних наук: Г. Атаманчук, Р. Бабун, М. Баймуратов, О. Батанов, В. Бесчастний, В. Бороденюк, В. Гнилорібов, Г. Грицак, Н. Камінська, В. Кампо, Г. Музиченко, Н. Нижник, В. Погорілко, О. Простюк, О. Салов, Б. Свірський, О. Хуснутдінов та інші. Умовно такі дослідження складають 4 групи, які

знаходяться на прямому стику правових та політичних наук. Першу найбільш змістовну групу складають дослідження з визначенням статусу органів місцевого самоврядування крізь призму теорії та історичної практики міжнародних та вітчизняних самоврядних процесів (О. Батанов, Н. Камінська, В. Погорілко, Б. Свірський, О. Хуснутдінов). Досягненням цього підходу стало рішення процесуальних проблем визначення засад концептуальних положень публічно-владних стосунків місцевих рад як органів державної влади (О. Батанов, І. Бутко, Н. Гаганова, М. Корнієнко, В. Копейчінкова та інші). Другу групу досліджень складають загальнотеоретичні та методологічні аспекти діяльності органів місцевого самоврядування як елемента політичної системи держави, де розробляються критерії ефективної діяльності органів місцевого самоврядування (М. Азнар, Г. Барабашов, І. Бутко, М. Корнієнко, В. Погорілко, О. Фріцький та інші). Третя група, незважаючи на свій масовий статус, вирішує суто правові питання діяльності органів місцевого самоврядування, проте досягненнями цього підходу є дослідження впливу реформ, трансформації, законів у сфері місцевого самоврядування на розвиток політичної системи держави (М. Баймуратова, О. Батанов, В. Борденюк, М. Орзіх, І. Пахомов, О. Ткачук, В. Цветкова та інші). Четверта група досліджень намагається об'єднати економічні, правові й політичні процеси у складну систему інноваційної діяльності органів місцевого самоврядування, де воно подається як синергетична модель вироблення і впровадження інноваційної політики та забезпечує взагалі державу інвестиційною привабливістю тощо. Представники цього підходу (О. Анастасов, Ю. Коваль, Д. Тарасенко, М. Примуш, Н. Шаргородська та інші) розробляють критерії реформування та засоби впровадження реформ у сфері місцевого самоврядування з позицій їх раціональності й ефективності. Названий підхід є інноваційним та наукоємним, а тому на достатньому рівні ще не розроблений.

Фундаментом зазначеної проблеми є факт, що у конституціях та інших нормативно-правових актах лише декларуються такі фундаментальні принципи представницької демократії, як «народний суверенітет», «народовладдя», «самоврядність населення» тощо. Але реалізація цих принципів можлива через здійснення органів місцевого самоврядування як інституту громадського представництва, який діє на певній території і у встановлених законом межах. Йдеться про те, що громадяни на місцях, об'єднавшись у громади, мають можливість отримати від державної влади повноваження і ресурси для вирішення місцевих питань. Водночас діяльність органів місцевого самоврядування викликає гостру дискусію як серед науковців, так і серед державних

службовців, у громадському суспільстві тощо. Корінь цієї дискусії криється у місці органів місцевого самоврядування у реалізації влади. Тобто, чи є органи місцевого самоврядування державним інститутом зі здійснення державної політики на місцях, чи являє собою інститут громадянського суспільства, який прагне отримати певні повноваження від держави і вирішувати питання місцевого значення (ремонт доріг, будинків, встановлення рівня місцевих податків тощо). Вирішення названої дискусії лежить у відокремленні предмета місцевого самоврядування як ланки правових, політичних, економічних та інших гуманітарних наук. Інакше кажучи, кожна з гуманітарних наук встановлює певні методологічні кордони щодо вивчення органів місцевого самоврядування з позицій структурних рівнів органів місцевого самоврядування, яких виокремлюється сім: юридично-правовий, державно-управлінський, економіко-господарський, податково-фінансовий, соціально-політичний, теоретико-методологічний і публічно-процесуальний. Кожен із рівнів містить у своєму складі універсальні структурні елементи, які є спільними для всіх них.

Із розпадом радянської централізованої системи місцевого самоврядування все більше проявляє себе відсутність орієнтирів у побудованні сучасної національної системи місцевої влади. Також при будівництві місцевого самоврядування в Україні спостерігається значний державний вплив на самоврядність в організації та діяльності місцевої влади, що породжує слабкість громадянського суспільства й жодним чином не сприяє розвитку системи місцевого самоврядування в Україні як чинника недержавного управління. Названа ситуація актуалізує іншу проблему – запозичення та адаптація іноземного досвіду в умовах України.

Найчастіше при аналізі досліджуваної проблеми із запозичення та адаптації іноземного досвіду називається приклад Швеції (як зразок громадянського управління на основі партнерських взаємовідносин, між владою та регіонами, тобто це та модель, яка може слугувати орієнтиром для сучасних науковців) та Польщі (як приклад успішної трансформації за вектором децентралізації та деконцентрації державної влади). Причому варто зробити застереження, що порівнювати між собою вказані моделі місцевого самоврядування не можна, бо за своїм характером вони різні (у Швеції винятково громадянське управління, в Польщі – державно-громадянський нагляд). Найчастіше дослідники звертають наукову увагу на інноваційно-кластерну спрямованість місцевого самоврядування в Швеції та Польщі, бо йдеться про впровадження системи ефективного регіонального менеджменту, де вказані моделі розвиваються окремо на рівні структури. Фундаментом інноваційно-кластерної

моделі є побудова ефективного та раціонального міського бюджету, що й намагається побудувати українська держава протягом років незалежності.

У компетенції місцевої влади знаходяться найбільш проблемні питання української держави. До них належать проблеми виконання бюджету України, забезпечення реалізації соціальних ініціатив Президента України та уряду України, обслуговування комунальних об'єктів, автомобільних доріг тощо. Це вимагає від місцевих органів влади значних державних трансфертів, втім бюджетне забезпечення залишається майже відсутнім, і навіть більше – 70–80 % місцевих доходів передаються до державного бюджету, а промислово розвинені регіони держави залишаються на державних дотаціях (Донецька, Луганська, Запорізька, Херсонська, Миколаївська, Сумська, Полтавська області, меншою мірою Харківська та Дніпропетровська). На наш погляд, саме на засадах прозорої фінансової політики і буде проходити трансформація місцевого самоврядування.

Отже, Україна, обравши проєвропейський шлях свого розвитку, зіштовхується з такою складною проблемою, як нерозвиненість інститутів місцевого самоврядування. Корінь цієї нерозвиненості полягає в тому, що органи місцевого самоврядування, з одного боку, не мають фінансових ресурсів для вирішення місцевих проблем, а з іншого – вони залишаються структурним елементом центральної влади, а тому загальноєвропейська практика громадської участі у вирішенні місцевих питань в Україні не розвивається. Як наслідок – відсутність вдалого менеджменту на місцевому рівні, місцеве самоврядування в Україні повністю (або більше, ніж на 85 % відсотків) залежить від трансфертів із центрального бюджету [13] (наприклад, в Австрії цей показник становить 15–20 %, а у Швеції – 11–15 %) [14].

Переважна більшість українських вчених вважає, що реальною причиною недієздатності місцевого самоврядування у вигляді прямої залежності місцевих фінансів від центрального бюджету є проблема значних відрахувань місцевих бюджетів до центрального (деякі регіони відраховують до 95 % місцевих доходів) [15, с 45]. Як аргумент дослідники наводять положення Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» (далі – Закон), де згідно зі ст. 16 п. 6 вказано, що «місцеві бюджети є вільними і не включеними до системи центрального бюджету», ст. 28 п. 2 навіть дозволяє органам місцевого самоврядування «встановлювати тарифи на побутові та комунальні послуги», але при цьому йде посилення, що «центральна роль у вирішенні цього питання належить державі» [16]. Тобто за Законом органи місцевого самоврядування можуть вільно користуватися власним бюджетом, а з іншого

боку, законом України про місцеве самоврядування встановлено цілу низку обмежень, що не тільки унеможливають ефективну роботу місцевого самоврядування, а взагалі не дозволяють йому розвиватися як інституту політичної системи. Яскравим прикладом цього можна назвати положення про місцевий референдум. Так, ст. 7 п. 5 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні», де встановлено порядок призначення та проведення референдуму [17], а також перелік питань, що вирішуються винятково референдумом, визначаються законом України «Про всеукраїнський та місцевий референдуми», у якому йдеться про право громадян скасовувати політичні рішення місцевих органів влади [18], тоді як загальноєвропейські принципи «громадянського аудиту» чи «формування місцевих бюджетів» залишилися відкритими.

Отже, головна мета трансформації громадянських інституцій з метою впровадження іноземного досвіду криється у визначенні напрямку векторів подібної трансформації [19, с 92]. Але при цьому проблеми, які досліджуються в Україні, доволі різноманітні і включають в себе правовий, економічний, податковий та соціологічний аспекти поглядів на функціонування місцевого самоврядування в нашій державі.

На нашу думку, інноваційно-кластерний підхід тут треба розглядати дещо окремо, оскільки місцеве самоврядування як одиниця аналізу має досліджуватися на стику правових, економічних та інших наук, але водночас потрібно враховувати політичну площину досліджуваної проблеми. Отже, політологічний підхід дослідження місцевого самоврядування в Україні наведено трьома підходами – загальним (дослідження теоретичних моделей місцевого самоврядування та їх опис), процесуальним (дослідження аспектів впливу зарубіжного досвіду місцевого самоврядування на українську специфіку) та комплексним (урахування досвіду дослідження місцевого самоврядування фахівцями інших наук, широке використання кластерної моделі аналізу, дослідження етапів розвитку місцевого самоврядування в Україні у контексті запозичення досвіду країн Європи). Таке різноманіття підходів свідчить про те, що проблема місцевого самоврядування не є поодиноким випадком у науці й вимагає від дослідника принципу методологічної чіткості при формуванні проблеми дослідження. Ігнорування цього принципу може призвести до дослідження багатоаспектної проблеми місцевого самоврядування тільки з однієї позиції. Щоб уникнути зазначеної методологічної неточності, ми пропонуємо досліджувати проблему місцевого самоврядування як кластерну ланку політичної системи з урахування аспектів впливу європейського досвіду (запозичення та адаптації).

Кластерна методологія дає змогу нам розглядати місцеве самоврядування як упоряджену систему кластерів, які діють взаємопов'язано і знаходяться в прямій залежності один від одного. Йдеться про фінансову, бюджетну, економічну, політичну, соціальну, інформаційну та інші системи кластерів. Окремо ми не можемо аналізувати будь-який кластер, бо, на думку О. Сидоренка (якої дотримуємося і ми), такий аналіз призведе до політичних парадоксів, які спостерігаються в Україні, де, незважаючи на декларовану роль незалежності місцевого самоврядування, ми бачимо як його залежність, так і неефективність [20, с. 164]. Отже, за цих умов необхідно додати кластер запозичення та адаптації зарубіжного досвіду, але варто тут зробити деякі зауваження. По-перше, зарубіжна модель місцевого самоврядування (в нашому разі акцент робиться на моделі місцевого самоврядування Швеції) також є кластерною моделлю, яка також вже у своєму складі містить кластери економіки, політики, фінансів тощо; без урахування цього факту можна лише або порівнювати, або протиставляти дві моделі місцевого самоврядування. Названа ситуація, на нашу думку, є методологічно хибною, бо через це ми не зможемо проаналізувати вектори трансформації місцевого самоврядування в Україні у контексті досвіду європейських країн. По-друге, будь-яке запозичення має пройти фазу адаптації; без проходження її (тут погоджуємося з думкою О. Мірошника) ми отримаємо ще парадоксальнішу ситуацію – наприклад, існування двох систем місцевого самоврядування та протиріччя у їх законодавчому забезпеченні [21, с. 38–39]. По-третє, аналіз векторів трансформації має послідовно та компетентно відповідати на суспільне замовлення будь-якого європейського суспільства у впровадженні реформ, які є невід'ємною частиною процесу трансформації [22, с. 167].

Таким чином, переходячи до практичної реалізації наведеної кластерної моделі дослідження, проаналізуємо системну трансформацію інституту місцевого самоврядування у контексті європейського досвіду (на прикладі Швеції). Обрання як прикладу для України шведської моделі місцевого самоврядування не є випадковим з кількох причин. Місцеве самоврядування у Швеції є одним із давніх в Європі – налічує більше 300 років практики і називається фахівцями з місцевого самоврядування однією з еталонних моделей. Головним досягненням шведської моделі, на нашу думку, є гармонійне поєднання національних традицій місцевого самоврядування, загальних європейських тенденцій розвитку місцевих громад та впровадження положень Європейської Хартії місцевого самоврядування як законних та підзаконних актів [23]. Головний принцип, який було закладено у фундамент розвитку

місцевого самоврядування в Швеції, є створення дієвої, незалежної та підконтрольної для більшості громадян місцевої влади. Система місцевого самоврядування в Швеції має два рівні, які не пов'язані між собою і діють за принципом співпраці; отже, найнижчий рівень – це муніципалітети, проміжний – ландстингами і найвищий – це держава, котра є не «вершиною ієрархії», а лише гарантією національної безпеки та індикатором політичної стабільності.

Варто зазначити, що в жодному разі не варто ідеалізувати досвід Швеції, оскільки в цій країні, як і в Україні, є комплекс невирішених питань, серед яких актуальна і для нашої держави проблема фінансових стосунків місцевої влади із центральною, бо в країні діє відразу дві податкові системи – місцева і центральна. Проте це не означає, що населення має сплачувати відразу два податки, навпаки, Законом «Про місцеве самоврядування Швеції» прописується чіткий розподіл витрат між муніципалітетами та ландстингами. Таке розподілення зовні виглядає ідеальною моделлю місцевого самоврядування, де за муніципалітетами на рівні закону закріплено право проводити податкову та фінансову політику, тоді як внутрішня сторона названої моделі залишається поза увагою дослідника. Незважаючи на названі досягнення, структура доходів місцевого самоврядування Швеції дає змогу нам зробити досить обмежені висновки. Так, структура доходів муніципалітетів має такий вигляд: податки (і місцеві також) – 68 %, державні дотації – 11 %, оплата і місцеві збори – 7 %, спеціальні державні дотації – 11 %, плата за оренду – 3 % [24, с. 39], водночас до ландстингів віднесена більше функція витрат, з яких 80–90 % складає медицина, решта – освіта [25]. Застосовуючи кластерну методологію аналізу, можемо дійти висновку, що шведська модель місцевого самоврядування на рівні муніципалітетів являє собою такий набір кластерів: фіскальний – 78–80 %, державно-дотаційний – 16–20 %; це означає, що з таких кластерів, як політичний, соціальний, економічний, Швеція обрала гармонійне поєднання економіки та соціальної сфери з акцентом на останні, коли політична сфера залишилася прямим зв'язком між муніципалітетами та державою, тоді як за проміжним рівнем місцевого самоврядування (ландстинги) залишилася функція як аудитора, так і охоронця соціальної сфери (освіта, медицина). Для України досвід Швеції корисний тим, що українська практика значних перерахувань місцевих бюджетів до центрального у Швеції взагалі носить ситуативний характер, тобто застосовується тільки у разі необхідності, інакше кажучи, у Швеції не робили з цього значної проблеми у вигляді подолання негативного явища значних відрахувань

місцевих бюджетів до центрального. Замість цього шведські реформатори закріпили принцип партнерства та взаємодії місцевої влади та центральної, що в результаті багаторічної практики принесло позитивні результати. Також, на нашу думку, українським реформаторам дуже часто бракує досвіду при реформуванні такої багатоаспектної сфери, як місцеве самоврядування, і тому вони діють переважно дуже емоційно. Наприклад, відомий дослідник В. Журавський, аналізуючи актуальність реформування місцевого самоврядування, зазначив, що «в державі існує реальна необхідність створення матеріальної і фінансової незалежності місцевого самоврядування зі створенням умов розширення його компетенції» [26, с. 24]. Причому що саме необхідно робити першим – розширювати компетенцію чи створювати фінансову незалежність – українські реформатори не визначають. Також не визначають, що за кластерною моделлю розширення повноважень місцевого самоврядування має включати в себе активну участь громадян, а у контексті європейського досвіду названий тренд набуває особливого значення. Дослідники названого тренду С. Могильний та А. Ант визначають, що втілення в життя загальноєвропейських практик реформування місцевого самоврядування в українських умовах унеможливується самою моделлю місцевого самоврядування, яка не створює:

- умов реалізації принципів субсидіарності (передання місцевим органам влади прав щодо вирішення важливих місцевих питань. Відмінність субсидіарності від делегування повноважень полягає в тому, що субсидіарність – це визначений європейським досвідом набір критеріїв та параметрів незалежності місцевих органів від центральних у фінансовій, соціальній, бюджетній та інших сферах) [27, с. 149–150];

- функції громадянського суспільства у сферах контролю та експертизи за діяльністю влади на місцевому рівні (причому не визначається, з чого саме має складатися громадський контроль) [28, с. 26].

У Європейській практиці (Австрія, Польща, Швеція) громадський контроль містить у своєму складі як підзвітність місцевої влади громадянам у вигляді щоквартальних або щорічних звітів (переважно в електронній формі), так і проведення так званого громадянського аудиту. Громадянський аудит, на нашу думку, є одним із найскладніших кластерів місцевого самоврядування, бо він включає в себе декілька важливих аспектів. Перший, і він є фундаментальним – це громадська участь у вирішенні місцевих питань, тобто європейська практика вчить громадян делегувати місцевим органам влади певні права, а потім вже це робить держава. На практиці це не означає, що

саме громадяни прописують компетенцію місцевим органам влади, наприклад, у Польщі, яка має спільний з Україною досвід побудови соціалізму, громадяни делегують місцевій владі право розподіляти бюджетні кошти на певні витрати, але водночас місцева влада має навести на це певні аргументи. По-друге, громадянський аудит – це право громадян щорічно перевіряти діяльність місцевої влади, звертаючись для цього до акредитованих аудиторів. Третій аспект містить у своєму складі аргументацію необхідності проведення контролю та призиву до підзвітності, оскільки європейська практика у разі порушення законодавства чиновником автоматично запускає процедуру його відкликання, тому у своїй діяльності місцева влада в країнах Європи зацікавлена проводити більш зрозумілу та прозору політику, бути більш відкритою до громадян, ніж це відбувається в Україні.

Таким чином, аналіз кластерів місцевого самоврядування дає можливість нам визначити, що європейський досвід розвитку місцевого самоврядування пройшов значний історичний шлях становлення, де певна модель та досвід є унікальними. Для України, яка має 28 років незалежності, це означає, що фахівцям, державним службовцям та реформаторам варто звертати увагу не на принципи, за якими працює реформа місцевого самоврядування, а більше на внутрішню логіку адаптації певних досягнень в українських умовах. Тобто йдеться про механізми адаптації реформ, які б визначили певні напрями трансформації інституту місцевого самоврядування в Україні. Перш ніж здійснити аналіз, варто зрозуміти, що застосований нами кластерний підхід є методологічно універсальним засобом дослідження місцевого самоврядування, оскільки дає можливість аналізувати певну сферу місцевого самоврядування, зберігаючи при цьому цілісність місцевого самоврядування як політичного інституту.

На нашу думку, реформування місцевого самоврядування в Україні без орієнтирів як з боку держави, так і з боку громадян – це шлях до політико-правового тупика, бо влада при слабкому громадянському суспільстві в Україні має за мету побудову потужної вертикалі влади, у якій місцеві органи влади відіграють лише роль додатка або виступають засобом перерахування частки місцевого бюджету до центрального. Така модель теж має право на існування, оскільки її досягненням є безконфліктність, орієнтація на виконання поставлених центральною владою завдань. Головний недолік цієї моделі – це її загальна неефективність та нездатність вирішувати місцеві питання і значна фінансова залежність від центральної влади. Доказом нашої тези є думка відомих українських фахівців В. Бакуменка, О. Оболенського, С. Мо-

гильного, С. Сєрьогіної та інших у дослідженні стосунків місцевої влади та центральної влади, місцевої влади та місцевої громади, де було зроблено висновок, «яким саме шляхом варто забезпечити в Україні членам територіальної громади можливість поєднувати колективне обговорення питань і прийняття рішень з їх особистою активністю та ініціативністю» [29, с. 150].

Отже, в Україні гостро постала проблема функціонального навантаження місцевого самоврядування як інституту державної влади. З одного боку, і це природно, місцева влада має стати продовженням центральної, а з іншого – за діючим у нашій країні законодавством місцева влада не виконує тих функцій, які наведені в Європейській Хартії місцевого самоврядування (ст. 1), де закріплено принципи місцевої автономії [30].

Якщо у разі орієнтира трансформації місцевого самоврядування обрати реалізацію положень Європейської Хартії місцевого самоврядування (яка, до речі, не є обов'язковою для виконання), ми можемо звести проблему трансформації місцевого самоврядування до штучного вибору певної моделі місцевого самоврядування, а процес його реформування – до нормативно-правової та процедурної адаптації певної моделі. А це за європейською практикою місцевого самоврядування є неправильним і тільки більше призведе до поглиблення неефективності місцевої влади в Україні. Отже, головним орієнтиром при реформуванні органів місцевого самоврядування в Україні має стати, на нашу думку, відповідь на суспільний запит у побудованні в Україні ефективної влади на всіх її рівнях. У цьому разі під ефективністю варто розуміти як орієнтацію місцевої влади на створення інвестиційного клімату на певній території, так і орієнтацію громадянського суспільства на участь у соціально-політичному житті своєї території. Варто зауважити, що йдеться не про розширення прав громадянського суспільства у сфері управління, і не про популярну в Україні ідею відриву місцевої влади від центральної.

Акцент має робитися саме на принципах гнучкості, мобільності, зрозумілості, відкритості та авторитету місцевої влади в очах громади (а не виборців). Тому при підході до реформування місцевого самоврядування в Україні ми маємо розуміти, що реформування – дуже складний і коштовний процес, який, незважаючи на позитивну логіку свого втілення, може призвести до негативних явищ. Це означає, що реформу потрібно проводити в кілька етапів. На нашу думку, головне питання тут є не сам процес реформування, а процес адаптації тих рішень, нововведень, які несе реформування. З огляду на це ми пропонуємо при реформуванні місцевого самоврядування виокремлювати два рівні адаптації реформ: експериментальний (коли здійснюється

спроба на теоретичному рівні запровадити певне перетворення) та адаптаційний (коли реформа, показавши перші позитивні результати, має розширюватися вглибину). Проте у процесі реформування залишається невирішеним низка питань, серед яких найбільш актуальними є підготовка державних службовців працювати у перехідному стані реформи або бути повністю компетентними у нових умовах. Показовим у цьому аспекті є досвід Польщі, де влада розуміла, що на кінцевому етапі реформування місцевого самоврядування реформа може згорнутися через нездатність державних діячів працювати у нових умовах. Вихід було знайдено за результатами дослідження відомого фахівця Х. Дейнеги у такий спосіб: держава запровадила три рівні підготовки та перепідготовки державних службовців, також було розроблено і втілено на практиці багаторівневу систему практичних тренінгів з підготовки державних службовців: центральні тренінги (планує й організовує центральна влада з метою підготовки державних службовців до втілення на практиці прийнятих змін), генеральні тренінги (організовує і проводить Офіс Генеральних директорів з метою підготовки державних службовців до вимог не тільки світових стандартів службовців, а й провідних топ-менеджерів), навчання за індивідуальними параметрами (у разі необхідності державний службовець може пройти програму додаткової підготовки), спеціалізовані тренінги (організатором може виступати сама громада; мета таких тренінгів – підвищення рівня оперативності державних службовців) [31, с. 157–158]; тобто головною метою реформування якості місцевого самоврядування в Польщі стало впровадження ідеї перетворення службовців на менеджерів, тобто фахівців, які не тільки обирають нестандартні рішення, а вміють їх втілювати у життя.

Отже, варто зазначити, що застосування кластерної моделі для аналізу стану місцевого самоврядування дає змогу нам розуміти місцеву владу як складний елемент політичної системи країни, що містить у своєму складі кластери фінансових, податкових, економічних, соціальних та політичних функцій, які не можна розглядати окремо, оскільки названі системи є взаємозалежними, і такий аналіз призведе до низки неприпустимих при реформуванні помилок.

Водночас, реформування системи місцевого самоврядування є багатоаспектним процесом як оновлення, так і впровадження певних новацій. Також процес реформування, особливо в умовах України, порушує дві актуальні проблеми – запозичення / копіювання зарубіжного досвіду та спроби адаптувати його в українських умовах, що, на нашу думку, є шляхом до

політико-правового тупика, який ще більше поглибить і без цього складні умови існування місцевого самоврядування.

Варто зробити акцент на тому, що реформування як політичний процес є одним із компонентів загальної трансформації, а це дає змогу нам розглядати реформування як поетапний процес переходу українського місцевого самоврядування з одного стану в інший, що, зі свого боку, включає: аналіз суспільного замовлення на реформування, підготовку експериментальної моделі реформи (офіційне трактування реформи; інформаційне забезпечення тлумачення мети реформи; професійна підготовка посадовців і громади, яка дасть змогу уникнути складнощів у взаєморозумінні громади і влади; корекція наслідків і подальшого вектора реформи; просторово-часове обґрунтування реформи (йдеться про проектний час її втілення в реальне життя та розрахунок необхідного на це часу)) і заключний етап – це реалізація реформи (повна реалізація, часткова реалізація, провал реформи). Тому, щоб уникнути провалів або мати більше часу на коригування реформи, орієнтиром мають слугувати кластери взаємодії державного менеджменту з активним громадянським суспільством у системі фінансової незалежності органів місцевого самоврядування.

Література:

1. Свирский Б. М. Государственное строительство и местное самоуправление в Украине: учебное пособие. Изд. 2-е, перераб. и доп. Харьков: Эспада, 2004. 304 с.
2. Местное самоуправление в Украине: проблемы и перспективы: монография / В. Н. Бесчастный и др.; под ред. В. Н. Бесчастного. Донецк: ДЮИ ЛГВУД, 2008. 288 с.
3. Аринин А. Н. Гражданское общество и правовое государство. *Общественные науки и современность*. 2000. № 6. С. 48–61.
4. Матвієнко А. Місцеве самоврядування в Україні як ключовий суб'єкт децентралізації влади. *Віче*. 2008. С. 30–31.
5. Григорьев В. Эволюция местного самоуправления. Отечественная и зарубежная практика: монография. К.: Истина, 2005. 224 с.
6. Грицяк І. А. Державне управління в Україні: централізація і децентралізація. К.: Вид-во УАДУ, 1997. 487 с.
7. Прієшкіна О. В. Місцеве самоврядування в Україні: правове регулювання безпосередньої демократії: навч. посібник. К.: Кондор, 2004. 336 с.
8. Панченко Т. Еволюція доктрини субсидіарності: ціннісний вимір. *Політологічний менеджмент*. 2010. № 3. С. 35–43.
9. Ворона П. Особливості самоврядування в ізраїльських кібуцах як приклад прямої демократії. *Вісник державної служби України*. 2009. № 1. С. 36–40.
10. Бідей О. Реалізація теорії субсидіарності у практиці державного будівництва України. *Підприємництво, господарство і право*. 2008. № 8. С. 103–107.

11. Кампо В. М. Політичні моделі розвитку місцевого самоврядування в Україні: історія, проблеми, перспективи. *Правова держава*. 2003. Вип. 14. С. 563–569.
12. Батанов О. В. Територіальна громада – основа місцевого самоврядування в Україні: монографія. К.: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2001. 260 с.
13. Інформація про стан виконання Зведеного та Державного бюджетів України за 1 півріччя 2012 року. URL: https://www.minfin.gov.ua/control/uk/publish/printable_article?art_sd=348825
14. Австрійський досвід місцевого самоврядування. Візит українських міських голів до Австрії, 27 квітня – 2 травня 2009 року. URL: <https://soskin.info/ea/2009/5-6/200914.html>
15. Досвід місцевого самоврядування у посткомуністичних країнах Європи та роль молоді у його застосуванні в Україні / упоряд. Любомир Грицак. К.: Агентство «Україна», 2005. С. 45.
16. Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні». URL: <https://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/280/97-вр>
17. Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні». URL: <https://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/280/97-вр>
18. Закон України «Про всеукраїнський та місцеві референдуми». URL: <https://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1286-12>
19. Скопич О. Д. Теоретико-правовий аналіз контролю в системі місцевого самоврядування. *Статистика України*. 2007. № 2. С. 92.
20. Сидоренко В. В., Слуговін В. І. Еволюція місцевого самоврядування з точки зору спіральної динаміки. *Удосконалення механізмів державного управління соціально-економічним розвитком підприємств і галузей економіки* / гол. ред. О. С. Поважний. Донецьк, 2011. С. 164.
21. Мірошник О. Інститут місцевого самоврядування у Швеції. *Національна безпека і оборона*. 2009. № 1. С. 38–39.
22. Сидоренко В. В., Слуговін В. І. Еволюція місцевого самоврядування з точки зору спіральної динаміки. *Удосконалення механізмів державного управління соціально-економічним розвитком підприємств і галузей економіки* / гол. ред. О. С. Поважний. Донецьк, 2011. С. 167.
23. Європейська Хартія місцевого самоврядування. Страсбург, 15 жовтня 1985 року. URL: https://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_036
24. Мірошник О. Інститут місцевого самоврядування у Швеції. *Національна безпека і оборона*. 2009. № 1. С. 39.
25. Мірошник О. Інститут місцевого самоврядування у Швеції. *Національна безпека і оборона*. 2009. № 1. С. 39.
26. Журавський В. Питання реформи місцевого самоврядування в Україні. *Право України*. 2005. № 11. С. 24.
27. Могильний С. Інноваційні технології роботи місцевої влади з органами самоорганізації населення. *Науковий журнал «Вісник Національної академії державного управління при Президенті України»*. 2011. № 3. С. 149–150.
28. Ант А. Чи буде самоврядування в Україні європейським? *Віче*. 1998. № 10. С. 26.

29. Могильний С. Інноваційні технології роботи місцевої влади з органами самоорганізації населення. *Науковий журнал «Вісник Національної академії державного управління при Президентові України»*. 2011. № 3. С. 150.
30. Європейська Хартія місцевого самоврядування. Страсбург, 15 жовтня 1985 року. URL: [https:// zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_036](https://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_036)
31. Дейнега Х. М. Особливості підготовки державних службовців у Республіці Польща. *Економіка та держава*. 2011. № 2. С. 157–158.

3.3. ОСОБЛИВОСТІ БЮДЖЕТНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ

Материнська О. А.

В умовах розвитку ринкової економіки пріоритетним завданням є забезпечення сталого та стабільного розвитку фінансового сектору держави. Одним із головних інструментів регулювання будь яких економічних процесів у сучасних умовах функціонування економіки виступає бюджетна політика.

Пріоритетними завданнями провадження бюджетної політики є прагнення будувати сильну економіку, мати фіскальну відповідальність відповідно до вимог громадськості та сучасних ринкових правил гри, зосередження уваги на сталому економічному розвитку, підтримці регіональних та місцевих економік, збільшення експорту, підвищення рівня заробітної плати та зменшення соціальної нерівності.

Враховуючи особливості формування суспільних потреб і закономірності їх забезпечення в країнах із ринковою економікою, оптимальним способом задоволення важливих людських запитів є формування бюджетних ресурсів і управління ними за згодою та під контролем громади загалом та платників податків зокрема.

На відміну від бюджетних систем розвинених країн світу особливостями бюджетної політики в Україні є існування стандартної та спрощеної системи оподаткування, високий рівень податкової заборгованості, нерівномірність розподілу податкового навантаження, інфляція та фінансова нестабільність.

Український бюджет переживав багато проблем свого наповнення, невиконання обсягів надходження фінансових ресурсів, реструктуризацію боргів тощо. Трансформаційні процеси у бюджетній та податковій системах призвели до позитивних змін, але основні проблеми так і залишилися невирішеними. Основним вектором покращення ситуації є відсутність можливості ухиляння від податків за рахунок впровадження адміністративних та фінансових санкцій; збільшення доходів від податкових пільг; зменшення зовнішньої заборгованості; відсутність справедливості, ефективності, стабільності та економічності фіскальної політики.

Проблемам формування державної бюджетної політики та її особливостям присвячені результати наукових досліджень таких учених та економістів: П. Самуельсон, М. Фрідман, С. Фішер, Т. Боголиб [1], В. Малишко [2], В. Геєць, В. Корнеєв та інші.

Коллективна монографія авторів І. Лук'яненко та М. Сидорович [3] розглядає теоретико-методологічні та прикладні аспекти формування і реалізації бюджетно-податкової політики. Особливу увагу у науковій праці приді-

лено питанням формування доходів та розподілу видатків бюджетів, факторам впливу на них, на їх основі побудовано та оцінено макромодель бюджетної системи України.

У своїх працях Т. А. Коляда [4, 5] виділяє особливості формування бюджетної стратегії в умовах глобального зростання державного боргу, характеризує виявлені ризики в бюджетній сфері при реалізації затверджених концепцій соціально-економічного розвитку країни.

Варто наголосити, що Л. В. Лисяк [6] у своїй праці розкриває проблеми складності і багатоплановості побудови та реалізації ефективної бюджетної політики, що обумовлена широким спектром питань, пов'язаних із формуванням адекватного сучасним вимогам бюджетного законодавства, необхідністю удосконалення міжбюджетних відносин, методів та інструментів бюджетної політики, прогнозування і планування соціального та економічного розвитку країни, визначення бюджетних пріоритетів тощо.

Окреслена проблематика особливостей формування та функціонування бюджетної політики, можливостей соціально-економічного та політико-правового розвитку України стає предметом наукових пошуків як вітчизняних так і зарубіжних учених, а також аналітичних дослідження відповідних інституцій.

Соціально-економічний розвиток країни, глобалізаційні процеси у світі, європейська інтеграція національної економіки спонукають до наукового розгляду основних напрямів бюджетної політики України.

Важливою складовою реалізації політики економічного прагматизму, спрямованої на реалізацію стратегічних пріоритетів всебічного розвитку України, є формування ефективної бюджетної політики.

Бюджетна політика зазвичай приймається для уточнення бюджетного процесу. Політика операційного бюджету враховує ролі та обов'язки бюджетного процесу, терміни, визначення збалансованого бюджету та бюджетного контролю, наприклад, рівнів балансу фондів. Бюджетна політика є важливим кроком у більш стратегічному та довгостроковому підході до фінансового планування для фіскального добробуту місцевої влади.

Важливим інструментом управління економікою є бюджетна політика через її здатність впливати на загальний обсяг валового внутрішнього продукту. Метою бюджетної політики є створення здорового економічного зростання. В ідеалі економіка країни повинна зростати від 2 % до 3 % на рік, рівень безробіття буде мати природний рівень від 4,7 % до 5,8 %, а інфляція буде на рівні не більше 2 %.

Проведення системних реформ, макроекономічна стабілізація, сприяння інноваційно-інвестиційному розвитку, впровадження високих соціальних

стандартів життя населення, європейська інтеграція – ключові напрями політичних змін.

Удосконалення системи управління державними фінансами є першочерговими кроками задля формування позитивного іміджу країни для ефективної співпраці з іноземними донорами та кредиторами.

Реалізація бюджетної політики здійснюється за допомогою бюджетного механізму, під яким ми розуміємо систему інструментів, методів, засобів, які здійснюють формування грошових коштів держави, забезпечують процес розподілу (перерозподілу) фінансових ресурсів, функціонування бюджетної системи з метою вирішення соціально-економічних проблем і створення сприятливих умов для розвитку суспільства.

Відповідно до Стратегії реформування системи управління державними фінансами на 2017–2020 роки ефективна система управління державними фінансами є основою для реалізації державної політики і досягнення стратегічних цілей розвитку шляхом забезпечення дотримання загальної бюджетної дисципліни, стратегічного розподілу бюджетних коштів та ефективного надання державних послуг [7].

Бюджетна політика являє собою складний та багатогранний процес, який характеризується різноплановими підходами до теоретичного обґрунтування його сутності, визначення мети та способів її досягнення. Все це свідчить про певну складність, унікальність та особливість бюджетної політики [8].

Особливості та результативність бюджетної політики впливають із її пріоритетів, що формуються та трансформуються протягом двох десятиліть (рис. 3.3.1).

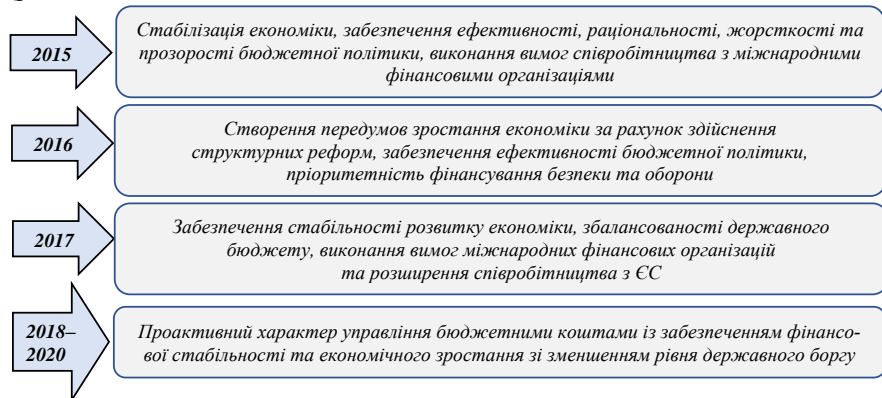

Рис. 3.3.1 – Пріоритети бюджетної політики України*

* Розроблено автором на основі [9].

Зміни основних пріоритетів бюджетної політики України направлені на посилення дієвості бюджетного механізму, забезпечення прозорості його функціонування, інституційний розвиток суспільних процесів.

Основні напрями бюджетної політики на 2018–2020 роки базуються на таких головних принципах, закладених у *Середньостроковому плані пріоритетних дій Уряду до 2020 року* та *Стратегії сталого розвитку «Україна-2020»*:

- прискорення економічного зростання шляхом створення сприятливого інвестиційного клімату та утримання макроекономічної стабільності, зокрема продовження фіскальної консолідації;

- впровадження ефективного врядування шляхом реформи державного управління, децентралізації і реформи державних фінансів;

- розвиток людського капіталу шляхом проведення реформ системи охорони здоров'я та освіти, поліпшення надання державної соціальної підтримки;

- встановлення верховенства права і боротьба з корупцією шляхом підтримки ефективного функціонування інститутів боротьби з корупцією, забезпечення рівного доступу до правосуддя та ефективного захисту прав власності;

- забезпечення безпеки та оборони держави, зокрема захист її суверенітету та територіальної цілісності держави, а також забезпечення найважливіших аспектів безпеки громадян [10, 11].

За даними Міністерства економічного розвитку і торгівлі України, викладеними у Постанові Кабінету Міністрів України № 546 від 11.07.2018 р. «Про схвалення Прогнозу економічного і соціального розвитку України на 2019–2021 роки» [12], в таблиці 3.3.1 представлені прогностичні показники розвитку країни.

Відповідно до цільових орієнтирів планується збільшення макроекономічних показників розвитку країни, а саме: до 2021 року порівняно з 2019 роком обсягу валової сільськогосподарської продукції на 25 %; щорічне зростання обсягів експорту та імпорту продукції на 8–10 %, водночас зменшення таких ключових показників, як індекс цін з 7,4 % до 5,0 % та рівня безробіття з 8,9 % до 8,3 %

Таблиця 3.3.1 – Основні макроекономічні показники економічного і соціального розвитку України

Показники	2019	2020	2021
	(прогноз ст. 1)*	(прогноз ст. 1)*	(прогноз ст. 1)*
ВВП, номінальний обсяг у поточних цінах, млрд грн	3 946,9	4 450,9	4 972,6
Зміна реального ВВП, % до попереднього року	3,0	3,8	4,1
Індекс споживчих цін, грудень до грудня попереднього року, %	7,4	5,6	5,0
Середньорічний розрахунок	8,7	6,7	5,5
Зміна середньомісячної заробітної плати працівників, номінальна, скоригована на індекс споживчих цін, % до попереднього року	6,9	6,0	6,2
Рівень безробіття населення у віці 15–70 років за методологією МОП, % до економічно активного населення відповідного віку	8,9	8,5	8,3
Баланс товарів та послуг (за методологією платіжного балансу), млн дол. США	-11 747	-12 195	-12 975
Експорт товарів та послуг, % до попереднього року	8,3	7,9	9,8
Імпорт товарів та послуг, % до попереднього року	9,1	7,3	9,3
Прямі іноземні інвестиції, чистий приріст, млрд дол. США (прогнозний показник)	4–4,5	5–5,5	6–6,5

Варто наголосити, що у бюджеті 2019 р. закладений курс долара на рівні 29,4 грн/\$, розмір мінімальної заробітної плати – 4 173 грн, прожитковий мінімум протягом року має зрости з 1 853 грн до 2 027 грн. Водночас очікується дефіцит бюджету у розмірі 89 млрд 989,3 млн гривень.

Аналіз основних джерел надходження до бюджету у першому кварталі 2019 р. показав, що початок року став для бюджету тривожним. Світовий банк та Мінекономіки погіршили прогнози зростання економіки України з 2,9 % до 2,7 % та з 3 % до 2,8 % відповідно, а потім – до 2,7 %. Прогноз Міжнародного валютного фонду – аналогічний до прогнозу Світового банку [13].

Причинами змін дохідної частини бюджету є зростання заробітної плати, що призвело до збільшення відрахувань; збільшення доходів від податку на прибуток за рахунок поліпшення фінансових результатів підприємств у 2018 р.; фактичне зростання було меншим за прогнозовані показники; скорочення виробництва підкацизних товарів, зокрема, тютюнових виробів тощо.

Наразі український бюджет із суто економічного регулятора частково перетворився на інструмент політичних маніпуляцій, на підставу політичного розбрату та джерело корупційних бізнес-інтересів, тому правильне, впорядковане управління бюджетом здатне забезпечити цілісну систему реалізації стратегічних пріоритетів.

На рис. 3.3.2 відображений відсоток виконання надходжень до бюджету у 2019 р.

Рис. 3.3.2 – Частка виконання надходжень до бюджету у 2019 р.

Одним із ключових інструментів формування бюджетної політики є бюджетна децентралізація, яка стала провідною ланкою сучасних вітчизняних реформ.

Наявність достатніх ресурсів у місцевих бюджетах є запорукою того, що об'єднана територіальна громада має можливість надавати більш якісні та більш різноманітні послуги населенню, реалізовувати соціальні та інфраструктурні проекти, створювати умови для розвитку підприємництва, залучати інвестиції, розробляти програми місцевого розвитку, самостійно управляти видатками на освіту, охорону здоров'я, соціальний захист та соціальне забезпечення, культуру і спорт та фінансувати інші заходи для всебічного покращення умов проживання жителів громади. Водночас важливим є формування прогностичних показників розвитку місцевих бюджетів, виходячи із принципів макроекономічної стабільності, достатнього рівня науково-економічної обґрунтованості та узгодженості з бюджетними пріоритетами.

За результатами проведеної реформи децентралізації, частка власних доходів місцевих бюджетів у ВВП зростає з 5,1 % у 2014 р. до 7,1 % у 2018 р. Частка місцевих бюджетів (з трансфертами) у зведеному бюджеті України збільшилася з 45,6 % у 2015 р. до 51,5 % у 2018 р. [14].

Запровадження структурних реформ (освітня, пенсійна та реформа охорони здоров'я), проведення прозорої приватизації та реалізація бюджетної політики в повному обсязі дадуть можливість Україні використати свій потенціал у наступні роки.

Однак, існує значний вплив на бюджетну політику держави, який спричиняють зовнішні чинники, а саме: залежність держави від економічних взаємовідносин з іншими державами щодо поставок сировини, матеріалів, обміну технологіями; експортних можливостей самої держави; інтеграції країни до світового економічного співтовариства. Варто виділити такі внутрішні чинники: форма власності на засоби виробництва; структура та стан розвитку економіки; соціальний склад та рівень добробуту населення; організація грошового обігу та стабільність / нестабільність національної валюти.

За відсутності стратегічних підходів бюджетна політика знову і знову виявляється підпорядкованою короткостроковим фіскальним орієнтирам, які зведено до параметрів дохідної та видаткової частин, дефіциту бюджету та спроможності до обслуговування державою своїх боргових зобов'язань. Спроби відхилитися від фіскальної рутини (наприклад, для проведення податкової реформи) одразу викликають спротив з боку фіскальної влади, занепокоєної ризиками розбалансування бюджету [15].

Основними ризиками державного бюджету є:

- недоотримання доходів;
- невиконання планів надходжень від приватизації державного майна;
- недоотримання ПДВ із вироблених в Україні товарів;
- недоотримання надходжень від акцизного податку через зменшення виробництва самих акцизних товарів, а також відсутності необхідних змін до податкового законодавства;
- поступове збільшення державного боргу та ймовірне підвищення вартості його обслуговування;
- швидкі темпи зростання інфляції та неможливість її стримувати;
- низькі темпи економічного зростання.

Усі ці ризики провокують втрату довіри іноземних партнерів у зв'язку із несвочасним виконанням або невиконанням двосторонніх програм та відсутністю стратегії управління державним боргом.

Зауважимо, що минулорічний проект Основних напрямів бюджетної політики також містив розділ, присвячений запровадженню системи управління розширеним спектром фіскальних ризиків з метою визначення їх впливу на виконання державного бюджету, зокрема факторів, що впливають на

повільне зростання ВВП; відхилення макроекономічних параметрів від прогнозних; погіршення ділових очікувань державних підприємств; затримки у запланованій приватизації тощо [16].

Відповідно до Бюджетного кодексу України Офісом з фінансового та економічного аналізу у Верховній Раді України структуровано основні заходи, що зазначені у щорічному посланні Президента:

1. Модернізація податкового адміністрування для зниження витрат платників податків на дотримання вимог законодавства.

2. Імплементція мінімального пакета правил BEPS, у т. ч. розвиток контролю трансфертного ціноутворення.

3. Боротьба з митними правопорушеннями з метою захисту фінансових інтересів держави.

4. Підвищення інституційної спроможності Державної фіскальної служби України, що є ключовим пріоритетом податкової реформи.

5. Протидія зловживанням у сфері публічних закупівель.

6. Розвиток методології середньострокового бюджетного планування.

7. Забезпечення ефективності планування та використання бюджетних коштів при реалізації секторальних реформ у сфері надання суспільних благ та послуг.

8. Імплементція провідного європейського досвіду для гуманізації бюджетно-податкової системи.

9. Посилення інформаційної безпеки державних та місцевих фінансових органів [16].

Створення можливостей для своєчасного удосконалення бюджетного процесу на усіх його стадіях, оперативне реагування на соціально-економічні зміни, підвищення прозорості бюджетного процесу вимагає запровадження та розвитку багаторівневої системи бюджетного планування, що дасть можливість забезпечити довгострокову бюджетну збалансованість та стійкість країни не тільки на загальнодержавному рівні, а й на рівні певної територіальної громади.

Важливою передумовою його запровадження є створення єдиної ефективної системи бюджетного вирівнювання. Запровадження стратегічного бюджетного планування дасть змогу повною мірою забезпечити виконання рекомендацій Міжнародного валютного фонду та Світового банку щодо ефективності управління державними видатками яке ґрунтується на принципах: прозорості бюджетного процесу, ефективності та справедливості міжбюджетних відносин, консолідації бюджетного процесу, застосуванні програмно-цільового методу бюджетного планування [17].

Варто зазначити, що, починаючи з 2019 р., в Україні запроваджується середньострокове бюджетне планування, про що наголосила Міністр фінансів Оксана Маркарова на засіданні Кабінету Міністрів у січні 2019 року. У своєму виступі вона назвала перехід на середньострокове бюджетне планування головною бюджетною реформою країни: «Останні три роки нам вдавалося вчасно подавати, розглядати і виконувати бюджети. Але ми бачили проблеми, які однорічне планування не дозволяє вирішити. Це і непередбачуваність бюджетної та податкової політики, і відсутність цілісної системи стратегічного планування, коли є стратегія, а бюджетом забезпечується виконання окремих її пунктів і тільки на рік, а далі є певна невизначеність, це і сфокусованість виключно на затратах» [18].

В умовах запровадження середньострокового бюджетного планування в Україні надійність макроекономічних та бюджетних прогнозів як річних, так і середньострокових, є дуже важливою. На надійність прогнозів впливають об'єктивні чинники (макроекономічна нестабільність), а також той факт, що вони є незахищеними від політичного втручання з метою задоволення потреб у фінансуванні і формування у суспільстві позитивного сприйняття розвитку економіки. Наявний порядок узгодження макроекономічного прогнозу, розроблений Мінекономрозвитку, іншими міністерствами та центральними органами виконавчої влади перед затвердженням Кабінетом Міністрів України, може призводити до внесення змін до первинних прогнозів та їх затвердження з порушенням встановлених строків [7].

Перехід до планування на середньострокову перспективу сприятиме запровадженню проактивного механізму управління. Він передбачає вчасне прийняття виважених рішень та вжиття заходів для забезпечення фінансової стабільності, економічного зростання у середньостроковій перспективі.

У разі обмеженості державних фінансових ресурсів важливим завданням є посилення управлінської підзвітності на всіх рівнях державного сектору та підвищення фінансової дисципліни у державному секторі економіки та оцінка ефективного, законного, цільового, результативного використання бюджетних коштів.

Для забезпечення розвитку бюджетної політики і надійних систем внутрішнього контролю та зовнішнього аудиту, що базуються на міжнародних стандартах, а також відповідають основоположним принципам підзвітності, прозорості, економності, ефективності та результативності Стратегія [7] передбачає виконання низки завдань:

– здійснення фінансового інспектування на основі аналізу ризиків і з акцентом на серйозні порушення, шахрайство та корупцію;

– затвердження програм розвитку діючих і запровадження нових напрямів аудиту у Держаудитслужбі та їх стандартизація;

– створення інформаційно-аналітичної системи для автоматизованого ризикоорієнтованого відбору об'єктів контролю.

Позитивним результатом розвитку системи середньострокового бюджетного прогнозування / планування стане удосконалення програмно-цілевих підходів у бюджетному процесі та аналізу ефективності і результативності виконання бюджетних програм.

Таким чином, результати дослідження дають підстави стверджувати про те, що проведення активної фінансової політики, зокрема, бюджетної, забезпечить функціонування стабільної фінансової системи країни. Оновлення моделі фінансового розвитку забезпечується динамікою зростання основних макроекономічних показників та підвищенням рівня конкурентоспроможності економіки України. Бюджетно-податкове регулювання має бути спрямованим на посилення ефективності видаткової частини бюджету, розвитку інституційних секторів економіки, підвищення рівня фінансової стійкості системи державних фінансів. Розробка нової моделі управління державними фінансами, націленої на синхронізацію та збалансованість фінансових та супутніх їм потоків, забезпечить гармонізацію інтересів усіх інституцій та суспільства.

Саме така траєкторія змін дасть змогу зберегти і найефективніше використовувати наявний науково-технічний потенціал для здійснення структурних змін та зайняти належне місце у світовому просторі.

Література:

1. Боголиб Т. М. Бюджетная политика как инструмент макроэкономической стабильности. *Економічний часопис-XXI*. 2015. № 3. С. 84–87.
2. Малишко В. В. Аналіз доходів державного бюджету України. *Економічний вісник університету*. 2016. № 28. С. 208–212.
3. Лук'яненко І., Сидорович М. Бюджетно-податкова політика України: нові виклики: монографія. К.: НаУКМА, 2014. 229 с.
4. Коляда Т. А. Особливості формування бюджетної стратегії в умовах глобально-го зростання державного боргу. *Бізнес Інформ*. 2013. № 2(421). С. 20–24.
5. Коляда Т. А. Формування бюджетної стратегії України: теорія, методологія, практика: монографія. Ірпінь: Університет ДФС України, 2016. 396 с. (Серія «Податкова та митна справа в Україні», т. 63).
6. Лисяк Любов Теоретичні засади оцінки ефективності бюджетної політики. *Світ фінансів*. 2007. № 3(12). С. 50–57.

7. Стратегія реформування системи управління державними фінансами на 2017–2020 роки: Розпорядження Кабінету Міністрів України: 8 лютого 17: № 142-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/142-2017-%D1%80#n9>
8. Собчук С. І. Економічна сутність бюджетної політики економічного розвитку. *Економічний вісник університету*. 2015. Вип. 26(1). С. 228–232.
9. Грабчук О. М., Валуйський І. А. Трансформації концептуальних засад бюджетної політики України. *Економіка розвитку*. 2017. № 3. С. 14–19.
10. Середньостроковий план пріоритетних дій Уряду до 2020 року, затверджений розпорядженням Кабінету Міністрів України від 03.04.2017 р. № 275-р. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/275-2017-%D1%80>
11. Стратегія сталого розвитку «Україна-2020». Указ Президента України від 12.01.2015 р. № 5/2015. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/5/2015>
12. Про схвалення Прогнозу економічного і соціального розвитку України на 2019–2021 роки: Постанова Кабінету Міністрів України від 11 липня 2018 р. № 546. *Урядовий портал*. URL: <https://www.kmu.gov.ua/ua/npras/pro-shvalennya-prognozu-ekonomichnogo-i-socialnogo-rozvitku-ukrayini-na-20192021-roki>
13. Калачова Г. Зростання економіки вповільнюється. Час переглядати бюджет? URL: <https://www.epravda.com.ua/publications/2019/05/30/648280/>
14. Калачова Г. Бюджет та реформи: чи є у країни шанс на розвиток у виборний рік. URL: <https://voxukraine.org/longreads/budget/index.html>
15. Бюджетна політика: прагматичні підходи до стратегічних рішень. К. В. Аврамченко та ін. К.: СТ-ДРУК, 2016. 112 с.
16. Основні напрями бюджетної політики на 2019–2021 роки. Офіс з фінансового та економічного аналізу у Верховній Раді. *Урядовий портал*. URL: info@feao.org.ua
17. Тарасюк М. Бюджетне планування в Україні. *Вісник КНТЕУ*. 2018. № 2. С. 19–31. URL: <http://visnik.knteu.kiev.ua/files/2018/02/3.pdf>
18. Міністерство фінансів починає втілювати середньострокове бюджетне планування. *Урядовий портал*. URL: <https://www.kmu.gov.ua/ua/news/ministerstvo-finansiv-pochinaye-vtilyuvati-serednostrokovye-byudzhethne-planuvannya>

3.4. ПОЛІТИЧНЕ ПРОЕКТУВАННЯ МАЙБУТНЬОГО УКРАЇНИ

Кіпень В. П.

Майбутнє стає найбільш цінним здобутком, а боротьба за нього – основною ареною і глобального, і регіонального, і внутрішньо-національного протистояння. Майбутнє приходить до тих, хто готується до нього і працює з ним. Ігнорування майбутнього призводить до застрягання у сьогодні або повернення в минуле. Робота з майбутнім – це не стільки його прогнозування, скільки інтелектуальне стратегування і політичне проектування.

Україна у ХХ столітті з великими муками відстоювала своє майбутнє, власний суверенітет над майбутнім. Після отримання політичного державного суверенітету прогнозували майбутній бурхливий розвиток і створення багатого демократичного суспільства, що дозволить впевнено увійти у майбутнє. Та ні правлячі групи країни, ні саме українське суспільство до майбутнього виявилися неготові. Закінчували ХХ століття в постсовковому депресивному стані повільного освоєння ускладненого і часто незрозумілого, неочікуваного та небажаного сьогодні. Пробудження і прорив до світлого майбутнього через мирну Помаранчеву революцію на початку нового століття завершився реваншем сил минулого через п'ять років. Перші два десятиліття ХХІ століття поставили країну перед загрозами такої сили, що знову під питанням стоять і майбутнє держави, і майбутнє суспільства, і майбутнє нації. Це виклик для народу, для політичного класу, для кожного громадянина. Потребу у власному позитивному спільному відкритому майбутньому українські інтелектуали усвідомлюють як задачу життєвої важливості. «Історія України не раз вже доводила – позитивне майбутнє можна створити лише разом, лише як своє, лише як оперативно відкрите. Якщо майбутнє стає привілеєм меншості, воно швидко стає негативним майбутнім для більшості. Чуже майбутнє, хай навіть списане з найкращих весесвітніх зразків, ніколи не буде реалізоване ефективно, бо йому не просто забракне енергетики носіїв, йому забракне дій з корекції. Ті, хто не вміють творити, не будуть уміти і корегувати створене. Реформи без інновацій приречені на поразку. Відтак «інновації» – це виникнення інакшого, їх не треба плутати з традиційно вживаними «інноваціями» як появою нового, що дуже рідко буває інакшим. Закрите майбутнє не дає можливості працювати з ним – ані на рівні теорії, ані в комунікації обговорення, ані в легітимному просторі всезагальної реалізації. Закрите майбутнє не може бути певним. Закрите майбутнє не може бути складним. Лише процес узгодження різних майбутніх

ускладнює майбутнє настільки, що воно стає складнішим за теперішнє, а значить, стає привабливим у світі, що ускладнюється. ...Привілейоване майбутнє ніколи не має шансу реалізуватися для всіх. Привілейоване майбутнє завжди породжує протидію гнобленню. Тобто саме привілейоване майбутнє породжує на противагу собі революційне майбутнє, а це означає бунти, протистояння, війни, жертви, руйнування. Лише спільне майбутнє має шанс на успіх. Відтак майбутнє України має стати власним, відкритим, спільним. Це і є справжньою умовою незалежності України... Незалежність України – це незалежність її майбутнього [1].

Попри такі попередження і запропоновані програмні установки ця задача залишається невирішеною. Однією з головних причин цього є погане усвідомлення необхідності зосередження на такій роботі і громадського експертного середовища, і наукової спільноти, і правлячого класу країни. Напевне, в силу незатребуваності глибоко пророблених проєктів майбутнього України від здавалося б головних споживачів – політиків, урядовців – у нашій політичній науці продукти політичного стратегування і проєктування практично не виробляються. Хоча зустрічаємо немало документів з претензійними заголовками «стратегія», «проєкт перезаснування України», «національні проєкти розвитку» тощо, їх знаність, впізнаваність, а, отже, і консолідуюча роль у мобілізації суспільства на творення спільного майбутнього відсутня. В суспільно-політичному дискурсі проєктування майбутнього України також практично поза увагою. Маємо фактично проєктний вакуум щодо майбутнього українського народу і держави. Ситуація вимагає реагування і виведення проблеми в суспільний дискурс.

Спробуємо прояснити теоретичні напрацювання щодо роботи з майбутнім та місце в цьому політичному проєктування. Відштовхуючись від цього, розглянемо домінантні політичні проєкти розвитку країни в політичному полі за останнє десятиліття та їх трансформацію від Революції гідності 2013 року і виборчих циклів, окреслимо проєкції (тою чи іншою мірою артикульовані в суспільстві) політичного майбутнього України, політичних акторів після президентських виборів 2019 року.

Політичне проєктування як інструмент політичної діяльності активно використовується в сучасних реаліях. Особливо зросла затребуваність на нього з глобальною тенденцією технологізації суспільних і політичних процесів. Проєктний підхід доволі широко застосовується в державному будівництві, в розробці державної політики в багатьох країнах. Часто бачимо його також в партійно-політичному виконанні. Більш широко проєктування стало

затребуваним і втілюваним практично в усіх сферах людської діяльності – від бізнесу до культури чи військової справи. Проте політичне проектування майбутнього має певні відмінності від такої роботи в інших сферах, розуміння яких важливе для ефективного застосування.

При широкому вживанні цієї категорії на практиці розуміння змістовного наповнення її залишається нерідко суперечливим та розмитим. Чіткого розуміння сутності цієї процедури, її принципової відмінності від термінологічно близьких та схожих понять політичного прогнозування та планування, політичного стратегування в політичній науці, і тим більше акторами політичного життя все ще не вироблено. Все це сигналізує про проблеми політичної науки щодо концептуального теоретичного розуміння цього феномену, підходів до практичного призначення та позиційного розмежування з іншими категоріями.

Науковий інтерес до політичного проектування уже досить стійкий. Серед зарубіжних дослідників політичного проектування відомі Ф. Авчібуджи, Г. Бенвеністе, Х. Керзнер, Р. Левітт, Н. Мартін, Д. Метзчер, Ф. Олмендінгер, Р. Дж. Опп, М. Пеннінгтон, В. Скотт, Дж. І. Скок, Дж. Террієр, Ф. Фішер, Д. Форестер та інші. Розробляється ця тема і пострадянськими дослідниками – М. Грачевим, Н. Борисовим, Д. Єжовим, К. Лістратовим, А. Логуновим, М. Макаровим, Т. Мітрохіною, М. Мухудадаєвим, Г. Пушкарьовою, В. Якуніним та іншими [2, 3, 4, 5].

Формується кластер дослідників політичного проектування майбутнього в Україні. До нього входять Т. Бутченко, В. Горбулін, Ю. Чудновський, С. Дацюк, В. Нікітін, Г. Почепцов, К. Вороніна та низка інших теоретиків і практиків [6, 7, 8, 9, 10, 13]. Ми зверталися до зазначеної теми в порівняльному аналізі проектів ЄС і Росії щодо України [11]. Правда, методологічні підходи, теоретичні наголоси і практична орієнтованість досліджень до якогось спільного знаменника не може бути приведена.

З останніх публікацій виділяються роботи трьох відомих в Україні і поза нею аналітиків – Г. Почепцова «Управління майбутнім» (2019), В. Горбуліна «Хроніки передбачень: 2006–2017» (2017) та С. Дацюка цикл статей і виступів за 2014–2019 рр.

Г. Почепцов розглядає конструювання майбутнього як певний інтелектуально-технологічний процес. Він має виходити з визначених стратегічних горизонтів, які виростають як спосіб подолання невизначеності. Стратегія може реалізуватися через сценарний інструментарій, що виступає варіантом стратегічного відслідковування і моделювання можливого майбутнього. Спи-

раючись на родоначальника проектування сценаріїв майбутнього, П. Шварца виділяє три види одиниць, «будівельних блоків» сценаріїв – передбачувані елементи, критичну невизначеність та, головний, рушійні сили (drivers). Підкреслює, що сценарний підхід направлений не на передбачення майбутнього, а на підготовку топ-менеджерів до прийняття рішень в нових умовах, якщо вони наступлять. Відомі й обмеження чи слабості сценарного інструментарію. Підхід цього автора впевнено можна віднести до розряду глобального прогнозування з включенням до розгляду стратегічних проектів (як мега проектів, так і проектів національного рівня). До сильних сторін належить поєднання аналізу трендів з інструментарієм створення майбутнього. Управління майбутнім, за Г. Почепцовим, – це універсальний спосіб роботи з передбаченням, проектуванням і створенням змін у будь-яких сферах – від національної безпеки до бізнесу і кліматичних змін [7].

Принципово інший підхід у В. Горбуліна. Він є глибоким аналітиком-прогнозистом і майстром практичного прикладного аналізу безпекових питань. Його статті, присвячені гібридній хаотизації світоустрою, демонструють точний прогнозний аналіз конкретних ситуацій з начерком практичних кроків для упередження чи мінімізації негативних наслідків та позитивної стратегії адекватних реакцій на виклики та загрози. Водночас теоретичний інструментарій власне автор не виявляє окремо, публічно представляючи лише результати зробленого. Така прикладна актуалізація його передбачень вигідно відрізняє автора від сухих академічних напрацювань, бо має додатково потужний елемент переконання, а отже, впливу на тих, хто приймає рішення. Метод В. Горбуліна можна було означити як прикладний прогнозний аналіз оперативного майбутнього з використанням сценарних підходів [8].

Окремо стоять роботи українського філософа-інтелектуала С. Дацюка, члена київського клубу вчених і візіонерів, об'єднаних в «Foundation for Future» (FFF) [12]. Автор пропонує дуже креативну методологію цивілізаційного проривного розвитку, задіюючи вищий рівень мислення – соціально-філософської мислєдіяльності через стратегування майбутнього. Підхід досить системно прописаний на трьох рівнях теоретичного концепту, задіяних у проектуванні механізмів та пропозицій суспільно-політичного характеру щодо здійснення необхідних інновацій для вписування в майбутнє сучасних українського суспільства і держави.

Одразу зафіксуємо первинну посилку автора: вищим рівнем роботи з майбутнім є стратегування. Воно не має нічого спільного з програмуванням, проектуванням чи плануванням. Стратегія – це не програма, не проект і не

план. Стратегія – принципово інакший інструмент роботи з системою. Стратегія – це орієнтація системи в усьому просторі і в тривалому часі через всю сукупність реальності (нове уявлення), яка дає змогу перегравати стратегічного суперника. Стратегія складається з концептуальних стратегем, тобто принципів нормування реальності (нове уявлення) задля власних цілей. Стратегія потребує програм, проектів та планів, але принципово не містить їх у своєму змісті і не зводиться до них. Тоді як проект – це бачення об’єктивної майбутнього, перспективне бачення об’єкта та / чи об’єктної сфери діяльності. Авторська теорія багаторівневого стратегування пропонує виділення його трьох рівнів – публічного, інституційного та елітного.

Більшість уявлень про стратегію наших політиків є неадекватними, бо не базуються на теоретичних знаннях. Водночас існують проблеми, які принципово неможливо вирішити без наявності стратегії. Стратегування як політична діяльність не могло бути ефективним, бо такі цілі політиками чи бізнесменами ніколи і не ставилися [9]. Таким чином, політичне проектування має окремий предмет і підходи, є доповнюючим до стратегування майбутнього і має бути підпорядкованим йому.

Дослідники дійшли вже консенсусу щодо розрізнення політичного проектування і прогнозування. Проект, на відміну від прогнозу, характеризується більш високим ступенем перевірюваності і прагматичності, оскільки найбільш близький до гіпотетичної реальності майбутнього. Щодо змісту проекту, то він може бути порівняний з реалістичним сценарієм розвитку політичної дійсності. Не тотожна ця категорія і з поняттям політичного моделювання. Політичне проектування не є процесом складання ідеалізованих концептів майбутнього (моделюванням політичної дійсності), а пропонує конкретну практичну орієнтацію на політичне майбутнє, яка несе в собі і тактичні складові, і, що найбільш важливо, стратегічне мислення. Політичне проектування також відрізняється від політичного прогнозування, оскільки включає в себе «управління ризиками», а не фантазію про політичні реалії майбутнього [10].

Т. Мітрохіна розрізняє прогнозування та проектування як принципово різні види робіт, дає важливі змістовні доповнення поняттю політичний проект. Підкреслюється, що прогноз – це судження ймовірного характеру про можливий стан об’єкта в короткостроковій, середньостроковій або довгостроковій перспективі. Відповідно, прогнозування – це процес розробки судження ймовірного характеру про можливі стани об’єкта. Своєю чергою, проект – це пропонування до виробництва або вже вироблений політичний продукт, характеристики якого задаються поданням суб’єкта проектування

про ідеал геополітичного майбутнього, метою, оформленою в раціональних термінах, очікуванню певного ефекту від реалізації проекту, об'єктами зовнішнього світу, на які проект спрямований, засобами й умовами, передбачуваним результатом, термінами, алгоритмом і каналами реалізації проекту. Під політичним проектуванням розуміється діяльність, направлена на створення певного продукту / об'єкта, що володіє заданими нами властивостями і якостями, відповідно до суб'єктивно побудованого розуміння непублічно заявленого результату або мети, необхідних для отримання та утримання політичної влади, при заданих обмеженнях у ресурсах і термінах, а також вимогах до якості і допустимого рівня ризику [4, с. 113–114]. Політичний проект, на відміну від прогнозу, завжди наповнений ціннісними установками самого суб'єкта проектування – уявленням суспільства, про прогрес, місце країни в сучасному світі, про ідеал. Консервативні або ліберальні цінності суб'єкта проектування, формуючи його картину світу, визначають політичне облаштування життя, цілі і спрямованість політичних змін – загалом зміст політичного проекту.

Позиція ця може бути прийнятною, правда, при знятті установки на віднесеність проектування лише до сфери геополітичного майбутнього. Політичний проект може бути сформований на глобальному, крайньому, локальному рівнях, мати як зовнішньо-політичну, так і внутрішньо-політичну спрямованість. І ще одне зауваження: на рівні геополітичного суперництва проектування у всіх внесених у нього суб'єктів має зазвичай «непублічно заявлені результати» (розходження між деклараціями і фактичними цілями), але для внутрішньо-національного проектування майбутнього закритість, непублічність проекту шкодить його втіленню і при виявленні такого «обману» приведе до поразки відповідальних за це політичних сил.

Дехто схиляється до думки, що політичне проектування майже тотожне політичному плануванню. Д. Єжов політичні проекти називає реалістичними сценаріями політичних процесів майбутнього, в результаті яких створюється багатоскладовий прогнозний продукт передвказаного типу, сконструйований шляхом застосування спеціальних технологій. Акцент у цьому процесі зміщений із цілепокладання та ідеалізації на оптимізацію політичних інститутів та процесів [3, с. 54]. Інші дослідники наголошують на близькості проектування до політичного управління, на менеджерському підході до даного поняття. Так, Г. Пушкарьова вважає, що політичне проектування копіює багато теорій з управлінської науки та інструменти проектного менеджменту можуть бути застосовані насамперед у державному управлінні та державній службі [5, с. 49].

Можна погодитися з дотичністю до політичного проектування елементів планування та управління. Особливо через закладання в політичний проект управління ризиками при його втіленні. Це визначає складнокомпонентну, синтетичну природу політичного проектування. Проте було б помилкою зводити категорію політичного проектування до менеджерських підходів.

Узагальнимо аналіз наявного дискурсу щодо суті, змісту та особливостей політичного проектування.

Таким чином, політичний проект – це політичний продукт, сконструйований суб'єктом (чи для суб'єкта) політики на основі його бачень бажаного майбутнього, його ціннісних установок і цілей, орієнтований на практичну втілюваність і очікуваний результат. У ньому присутні компоненти стратегії та сценарні позиції для реалізації. Містить наявні передбачувані елементи, роботу з невизначеністю відповідних драйверів. Може бути з різною глибиною та деталізацією продуманий і з різною чіткістю усвідомлюваний. Політичний проект об'єктивно і неминуче існує в конкурентному політичному середовищі і має реагувати на виклики та загрози, включно й управління ризиками.

З такого авторського бачення розглянемо ті політичні проекти в українському політичному житті, що визначали хід і результати політичних процесів впродовж останнього десятиліття.

Після перемоги на президентських виборах у 2010 року В. Януковича над Ю. Тимошенко за кілька років практично весь контроль над політичною та економічною системою країни перейшов до так званого «донецького клану». Був взятий реванш за поразку під час Помаранчевої революції 2004 року і романтичний та незабезпечений ресурсами й незахищений від ризиків протидії проект президента В. Ющенка стрімкого оновлення країни та максимального наближення до ЄС та НАТО закрито. Суспільству був запропонований новий політичний проект. Він мав всі ознаки гібридного. Базовий принцип, покладений в основу конструкції і проголошений публічно, – принцип прагматизму. Майбутнє бачилося його творцям із партії регіонів і «сім'ї» як розрахована на тривалий час ситуація повного владного контролю над суспільством, забезпечення суспільно-політичної стабільності через нейтралізацію опозиції, контроль над медіапростором та разовими соціальними акціями підтримки населення. Обмежена суб'єктність конструктора проекту вимагала врахування тих проектів щодо України, які мали зовнішні гравці – Захід і Росія. Для Заходу і надходження макрофінансової допомоги залишили євроінтеграційний курс і обіцянки підписання Угоди про асоціацію України з ЄС.

І впродовж трьох років імітували євроінтеграцію. Саме тоді для заспокоєння Росії, яка цьому правлячому клану виявилася близькою за ментальністю і методами правління, була відкрита економіка, прив'язана до російського ринку і газової труби, фактично знято бар'єри на культурно-інформаційну домінантність російського та російськомовного продукту. В безпековій сфері проголосили курс на нейтралітет. У квітні 2010 року В. Янукович підписав так звані Харківські угоди про перебування Чорноморського флоту Російської Федерації на території України у Севастополі до 2042 року в обмін на здешевлення для України російського газу і фінансову позику у 3 млрд доларів.

До 2013 року цей проект можна було б назвати «Баланс і контроль». Оптимальний сценарій передбачав урівноваження тиску з двох протилежних сторін і ухиляння від визначеності та обіцянок, які вимушено давалися і європейцям, і росіянам. Це та непублічна складова проекту для «своїх», що включена в нього «за замовчуванням» і оцінювалася ними як верх мудрості і дипломатичної хитрості. Для внутрішнього користування суспільству був запропонований принцип «живіть як хочете, лише не влізайте у справи влади та інтереси «сім'ї».

Повний крах цього проекту уже в 2013 році обумовлений низкою грубих прорахунків його творців. Насамперед фактично була відсутня його стратегічна складова, адже не можна вважати стратегією невизначеність щодо базових орієнтирів майбутнього країни. Напевно можна назвати проект В. Януковича і проросійської партії регіонів «Україна без майбутнього». Зроблені також принципові прорахунки в допущеннях щодо дій як зовнішніх гравців, так і внутрішньої реакції суспільних сил та політичних конкурентів. Росія не збиралася задовольнятися неявним контролем над Україною, а тим більше рахуватися з продажним і корумпованим її керівництвом і давно готувалася до радикального розв'язання «українського питання» методами гібридної агресії. Європейський Союз, який довго закривав очі на необов'язковість українського правлячого класу, після офіційної відмови голови уряду 29 листопада 2013 р. підписати практично узгоджений документ Угоди про асоціацію, відмовився надалі мати справу з цим керівництвом України. Зростаюче давно невдоволення більшості суспільства тою реальністю і тим майбутнім, які творив режим В. Януковича і «донецький олігархічний клан», вилилося в суспільний протест. Після спроб силою роздавити мирний протест Євромайдан переріс у Революцію гідності. Робота з кластером невизначеності, з якого вплив «чорний лебідь» реакції українського суспільства, виявилася провальною. Режим впав, його творець втік у Росію. Та за 2004–

2014 роки протистоянь Україну зуміли штучно поділити на захід і схід залежно від сприйнятих проєктів майбутнього.

Скориставшись слабкістю України та її нового політичного керівництва імперський режим Кремля запустив на повну силу проєкт розчленування країни та повного підпорядкування Росії. Весною 2014 року був анексований Крим під прикриттям фейкового референдуму. Одночасно було запущено проєкт «Новоросія» з від'єднання від України так званими сепаратистами семи областей Південного Сходу країни – від Харкова до Одеси і створення маріонеткових «республік». Гібридна війна проти України з метою позбавлення її суверенного майбутнього ввійшла у відкриту фазу. Влітку почалися повномасштабні бої українських сил з російськими та сепаратистськими збройними формуваннями на Донбасі. Лише відчайдушний порив об'єднаного смертельною небезпекою українського суспільства, яке витворило з себе потужні суспільні рухи добровольчих батальйонів та військового волонтерства, які буквально на ходу відроджували доведені до втрати боєздатності ЗСУ, зупинив навалу і зруйнував проєкт «Новоросія». Під окупацією в так званих ЛДНР опинилися лише до третини територій Донецької і Луганської областей.

На фоні війни на сході, загроз розширення експансії і колабораціонізму багатьох представників Партії регіонів та компартії, сформованого під час Революції гідності суспільного запиту на очищення системи влади та проведення справжніх реформ європейської спрямованості, вимог здійснення декомунізації та дерусифікації суспільства, представники опозиційних попередньому режиму політичних сил мали запропонувати нові проєкти майбутнього України. На жаль, сам Майдан, основу якого склали громадські активісти проєвропейської спрямованості, не зумів вийти самостійно на політичний рівень представництва, напрацювати і сконсолідовано відстояти власний проєкт майбутнього України. Ініціативу перехопили близькі до Майдану політичні партії. Позачергові президентські вибори у травні 2014 року та парламентські у жовтні цього ж року закрили важливе насамперед для міжнародної спільноти питання щодо легітимності влади у Києві. Водночас вони ж делегували новобраному вже в першому турі Президенту П. Порошенку, його політичній силі та партіям-союзникам, що пройшли у парламент право на представлення і втілення нового проєкту майбутнього України.

Такий проєкт поступово вимальовувався із дій і заяв Президента та владної коаліції в парламенті. Найперше було чітко заявлено про стратегічний курс внутрішньої і зовнішньої політики на рух країни шляхом побудови

суспільства європейського зразка з орієнтацією на євроінтеграцію і перспективою входження в НАТО та ЄС. Україна подавалася як східний форпост західної демократії, що протистоїть гібридній хаотизації світу Кремлем, спираючись на підтримку союзників. Це сильна країна у безпековому плані з сучасними збройними силами, яка завершить протистояння з Росією перемогою і відновленням територіального суверенітету. Це єдина і сконсолідована країна з відновленою національною ідентичністю, історичною пам'яттю, сучасною розвиненою культурою.

Гіпотетична реальність майбутнього України представлялася як повноправного члена європейської цивілізації серед розвинутих демократичних країн. Проведені глибокі реформи надали динамізм розвитку країни, забезпечили верховенство права та економічні здобутки для достойного рівня життя людей. Політична система демократичного зразка ефективно функціонує, влада поставлена під громадський контроль. Соціальні інновації, опираючись на вивільнену Революцією гідності суспільну енергію громадян і громад, дають потужний стрибок країни в суверенне майбутнє.

Більшість української громади з ентузіазмом прийняла такий проект розвитку країни від нової влади. За перші два роки на цій хвилі і під пильним оком громадянського суспільства було запущено багато прогресивних реформ. Проте їх поглиблення в реалізації наштовхнулося на потужний спротив консервативних представників владної старої системи, окремих суспільних груп. Оновлення країни поставило під загрозу їх привілеї чи тіньові доходи. Стали системними тиск і переслідування громадських активістів, наступ на інститути громадянського суспільства. Уже з 2017 року проявилися гальмування і відкат від заявлених цілей, багато прогресивних змін підмінялися їх імітацією. Глибоке очищення й оновлення суспільної системи замінялося патріотичними гаслами. Впроваджувався психологічний тиск на тих критиків влади, хто закликав повернутись до виконання наказів Євромайдану. Їм клеїли ярлики «агентів Путіна». Недолюстрована влада переорієнтувалася знову на особисте збагачення. Країну деморалізували численні корупційні скандали. Правоохоронні органи і судова система не забезпечували належного розслідування і покарання навіть за резонансні злочини. Ситуаційні альянси Президента з дискредитованими экс-регіоналівським політиками чи певними олігархами викликали нерозуміння, невдоволення та протест патріотів та активістів. Суспільна недовіра до інститутів політичної влади наростала з кожним роком, поки не стала повністю домінуючою в масовій свідомості. На реальні об'єктивні збої в реалізації заявленого проекту накладалася

потужна інформаційна дискредитація влади від політичних супротивників всередині країни та відкритих ворогів українського майбутнього. Рушійні сили нового проекту, які були і у владних коридорах, і в громадянському суспільстві вичерпали свою енергію. За 5-річний період майданівський проєкт майбутньої України був трансформований у владний проєкт консервативно-еволюційного руху країни з націонал-патріотичною риторикою. Засвідчило це і гасло президентської кампанії – «Армія. Віра. Мова». Його провал відбувся на чергових президентських виборах.

Входження країни в новий виборчий цикл в 2019 році різко загострило політичне протистояння. З драматичною гостротою постало питання про нові обрії майбутнього. Усвідомлення достатньо радикальних змін не лише в політичному ландшафті країни, а й у зсувах у популярності політичних проєктів бачення майбутнього України стало критично актуальним. Очікувані переформатування політики держави, і навіть більше, політичної системи та державних інститутів після виборів Президента у квітні 2019 року неминучі з приходом нової і в багатьох аспектах все ще слабо ідентифікованої політичної сили – так званої «команди ЗЕ». Додає напруги і тривоги за майбутнє країни і наступний раунд виборчих перегонів – дочасні парламентські вибори влітку 2019 року. Результати цих виборів також можуть стати визначальними у формуванні домінуючої конфігурації політичної влади на найближчі роки, а отже, і визначальними для домінуючого проєкту розвитку країни. Одне зараз повністю стало ясним: країна, її політична система, суспільство загалом перейшло від попередньої парадигми розвитку, заданої Президентом П. Порошенком та його політичними союзниками після Революції гідності, до ситуації повної невизначеності з проявленням нових ймовірних парадигм розвитку. Україна знаходиться в певній точці біфуркації, коли попередня стабільність і певна визначеність політики, як би їх не оцінювати, мусять змінитися.

Звичайно, політичний, а тим більше суспільний розвиток, має потенціал інертності, за яким стоять як певні політичні сили з їх раніше усталеними правилами гри, так і суспільні групи більш консервативного спрямування. Тому зламати докорінно порядок денний політики держави зовсім непросто. Тим більше, що вибори показали досить стійку підтримку попереднього Президента і його курсу на рівні чверті тих, хто голосував у другому турі. За цією парадигмою майбутнього розвитку, яку ми означили як консервативно-національно-проєвропейською, залишаються шанси бути суттєво присутньою в оперативному майбутньому. Вона може чинити вплив на інші конку-

рентні їй проекти розвитку країни. Силу цього впливу детермінуватимуть кілька чинників. Це і ребрендинг політичної сили П. Порошенка, створення чи точніше переназвання Блоку Петра Порошенка в партію «Європейська солідарність» з очищенням від токсичних для громади осіб у ній. Це і результати нових парламентських виборів як можливість сформувати сильну фракцію, і дії та політика, вдалі чи невдалі, нового президента В. Зеленського, і, звичайно, зовнішні впливи на загальну ситуацію з боку Росії та західних партнерів. Водночас треба враховувати, що такий проект майбутнього втратив свою домінантність в українському суспільстві як мінімум на певний час, якщо не назовсім. Передусім через непослідовність, почасти нерозбірливість політики, нерідко розходження реальних дій з декларованими цілями, корупційні скандали навколо топ-чиновників, внутрішній спротив значних суспільних груп проти низки реформ, що посягали на їх інтереси і привілеї, і потужні інформаційні атаки з різних сторін.

Українське суспільство на президентських виборах 2019 року переконливо показало неприйнятність для нього попередньої політичної парадигми і вибрало зміни. Додатково можна аналізувати причини цього та зараз важливіше осмислити наслідки. Ключовий висновок – це затребуваність більшістю суспільства змін у трьох основних напрямках політики. Проведення політики більшої соціальної справедливості та забезпечення благополуччя і вищих доходів соціальних верств внизу суспільної піраміди, не зважаючи на суперечність розумінь цього різними групами. Оновлення влади та її очищення для забезпечення ефективного суспільного розвитку і перспективного майбутнього. Розв'язати проблему війни і миру, змінити політику україно-російських відносин та війни на Донбасі, хоча вкладають в це різні групи виборців В. Зеленського також нерідко прямо протилежний зміст.

І в цій піраміді суперечливих соціальних потреб, очікувань, мрій та утопій об'єктивно визріває кілька проектів майбутнього для країни. Найбільш загрозливий, виходячи з деяких меседжів виборчої кампанії переможця, – це реально проект демонтажу України як перспективної держави через некомпетентну популістичну політику і здачу національних інтересів. Підштовхувати до дій, які будуть рухати державу до такого майбутнього будуть досить чисельні групи з тих 73 %, що вибрали в лідери нації В. Зеленського. Це може поставити країну на межу виживання і розпаду, перетворення в малоросійський анклав, домініон Росії, при збереженні навіть зовнішніх атрибутів незалежності. За таких умов реалізація цього проекту загрожуватиме не лише Україні, а й існуванню тих політичних сил, що стоять за ним.

Адже неминуче матимемо масовий протест і спротив, проте в умовах фактичної війни це також вкрай неприємний сценарій для країни – сценарій самодеструкції.

Не варто виключати в середовищі переможців президентських виборів і можливість, хоча й не надто високу, проекту успішної демократичної деолігархізованої України з посиленням суверенітетом від зовнішнього управління та полікультурними орієнтаціями. Метафорично пише про це Ю. Мосцова у «Кварталі «чорних лебедів»», аналізуючи перші кроки президента В. Зеленського і виклики та ризики, що стоять перед ним: «Якщо дивитися з учорашнього дня, може скластися враження абсолютної безнадійності й неминучого програшу країни. Але якщо подивитися з завтрашнього, то, може, ми стали на правильний шлях? Настав час змінюватися. Нам не вдається еволюція. Вона перетворюється на деградацію. Мовчки, подумки, порівняйте з 1991 роком цифри, якими описувалися площа країни... населення країни... ВВП країни... промисловий потенціал країни... науковий потенціал країни... якість підготовки кадрів у країні... Нам потрібна революція. Цього разу не емоційна і праведна, а креативна і продумана. Новаторська революція» [14].

Це передбачатиме глибоке перезавантаження політичної системи і заключення нового суспільного договору з політичним класом. Вимагатиме не просто системних дій з оновлення та осучаснення політики, а знаходження і втілення принципово інноваційних підходів до розв'язання поточних завдань та монтажу перспективного проекту майбутньої України. Ба більше, навіть наявність концепту такого проекту та готовність оновленої владної команди до його реалізації – умови необхідні, але недостатні. Без значної мобілізації соціальної підтримки таких перетворень, без демонстрацій поетапних часткових досягнень на цьому шляху і переконання в цьому прихильників змін, шансів досягти успіху в такому амбітному проривному проекті буде мало. І хоча зараз суспільна підтримка нового Президента дуже велика, цей період «медового місяця» у відносинах з виборцями триватиме недовго. Далі кожен політичний крок буде сегментувати різноманітну соціальну базу Президента і відколювати все нові групи, що розчаровуватимуться. Тим більше, що без певних непопулярних у багатьох верствах українського суспільства політичних рішень в нинішній складній ситуації просто не обійтись. Проте при сильній політичній волі, осмисленій стратегії, чіткому баченні цілей та засобів їх досягнення, при підтримці такої візії України можливими союзниками з демократичних політичних сил та зовнішніми партнерами таке майбутнє України матиме шанси на матеріалізацію.

Перший рубіж – внутрішній – перед новою політичною силою В. Зеленського буде лежати на позачергових парламентських виборах через три місяці після його інаугурації. Від результатів його проходження залежатиме великою мірою і подальша доля політичного правління нової команди, і навіть вибір чи кристалізація власного політичного проекту України. Новостворена, фактично віртуальна партія «Слуга народу», за даними соціології, набирає підтримки на рівні 30 % тих, хто збирається голосувати. Це беззаперечне лідерство у партійних симпатіях. Феномен такої партійної підтримки звичайно лежить поза раціональною мотивацією, є емоційним, належить до політичних настроїв, пов'язаний з невистиглою ще ейфорією від перемоги В. Зеленського над П. Порошенком і надією скорого втілення своїх сподівань та щедрих обіцянок претендента під час виборчої кампанії. Проте сутнісною характеристикою настроїв, як доказує політична психологія та наша власна попередня політична історія, є їх висока мінливість, нестійкість, швидке перетікання в іншу модальність. Тому майбутнє проекту В. Зеленського значною мірою залежить від того, як корелюватимуться швидкості неминучого охолодження і подальшого розчарування мас від дій чи бездіяльності нових політиків та їх вкорінення в політичну систему країни завдяки отриманню домінантної фракції у Верховній раді, лояльної коаліції та власного Кабінету міністрів, сформованого останньою.

При позитивному для президента і його партії сценарії нові політики матимуть можливість взяти реальне управління країною у свої руки і спробувати втілити власний проект майбутнього України, який до того часу буде вже відпрацьований і більше зрозумілий суспільству. При негативному для них розвитку ситуації Президент і його команда загрузнуть у протистоянні з парламентом, урядом і матимуть швидше номінальний, а не реальний вплив на основні процеси суспільного розвитку. Це призведе до напівпаралічу влади, відсутності сил на очікувані зміни і, як логічне завершення, – безславної, а то і дочасної втрати влади Президентом.

Підкреслимо значне зростання ймовірності на реалізацію позитивного сценарію розвитку при приєднанні до нього низки проєвропейських демократичних українських політичних сил, які можуть поділяти основні принципи оновлення країни. Зокрема, але не виключно, таку підтримку могли б надати в «Батьківщині» Ю. Тимошенко та в «Громадянській позиції» А. Гриценка. Останні отримали серйозну підтримку виборців на президентських перегонах. Це дасть їм право і можливість активно включитися в проектування майбутнього розвитку країни, якщо підтвердять свою популярність на парламентських виборах.

У векторі європейського і демократичного та антиолігархічного розвитку України формується зараз ще один політичний проект. Його уособлюють С. Вакарчук і новостворена політична партія «Голос». Це проект низовий, викликаний непридатністю для широкого загалу як «порошенківського» консервативно-європейського з олігархічною складовою, так і «кварталівського» проекту з його популістською, радикальною, нерідко малокомпетентною риторикою змін, «посадок» і «миру» за незрозумілу ціну. Це проект романтичний, патріотично-європейський, як і його лідер. Дочасні парламентські вибори 21 липня 2019 року покажуть його конкурентність серед інших політичних проектів. Суспільна потреба в ньому відчутна, та умови його становлення як сильного повноцінного політичного проекту зараз не надто вдалі. Критично мало часу для розгортання організаційної, кадрової, програмно-ідеологічної та медійно-пропагандистської потуг цієї політичної сили до парламентських виборів. Його соціальна підтримка може бути дуже значною, відтягуючи електорат і старого, і нового Президента. Адже в порошенківській «групі 25 %» біля 10 % підтримали його лише на противагу вибору В. Зеленського. А у самого В. Зеленського майже 40 % тих, хто голосував за нього через неприйняття особи та стилю політичного правління П. Порошенка. З цієї практично половини електорального поля потенційно вагома частка може підтримати проект С. Вакарчука. Через місяць після проголошення рішення С. Вакарчука йти з партією на парламентські вибори соціологи зафіксували його підтримку у травні 2019 року на рівні близько 5 %, що дає сподівання на проходження в парламент цієї сили [15]. При успішності зусиль його команди донести до цих виборців свої ключові ідеї та переконати їх повірити в перспективність і проекту, і лідера для України і для власного майбутнього.

Не треба ігнорувати проявлений також на виборах діаметрально протилежний проект бачення майбутнього України. Це совкова денационалізована Україна як частина «руського міра». Масштаби соціальної опори такого бачення України варто оцінити як вагому загрозу державності після майже тридцяти років незалежності і п'яти років агресії Росії та війни на Донбасі. Підживлюваний ностальгією низів та «гібридною» масованою пропагандистською інтоксикацією населення південного сходу України впродовж десятиліть, він дав 13 % підтримки проросійських экс-регіоналівських кандидатів Ю. Бойка та О. Вілкула по країні та до 70–80 % голосів за них на Донбасі і півдні в першому турі президентських виборів. Перед парламентськими виборами на кінець травня 2019 року соціологічні опитування центру «Соціо-

прогноз» зафіксували рейтинг проросійської «Опозиційної платформи – За життя» на рівні 9 %, що виводить її на друге місце. Разом з підтримкою сподієного їм Опозиційного блоку сумарно мають 10–12 % вподобань населення [15].

Хоча самостійно стати визначальним у політиці країни цей вектор все ж не може, він зумів досягти в політичному просторі країни помітного місця. Не рахуватися з цим є помилкою. Цей проект «де-факто» кремлівський, по суті ретроградний з установкою «вперед в минуле». При певних умовах він зможе підживити інші безперспективні для України проекти майбутнього. Адже цілком не можна виключати після парламентських виборів «широкої коаліції» політичних сил, в яку зокрема можуть входити і «команда ЗЕ», і проросійська опозиція.

Розглянуті проекти майбутнього від низки політичних сил, звичайно, не вичерпують весь наявний перелік. Не береться до розгляду, наприклад, такий сценарій майбутнього, як хаотизація розвитку країни. Він має ймовірність, але не як більш-менш кристалізований проект майбутнього якоїсь політичної сили в країні. А може зреалізуватися у вигляді надто жорсткого протистояння політичних сил, фінансових кланів і за активної дестабілізації ситуації ззовні, з боку Росії. Виносимо за дужки також проект майбутнього України, який мають праворадикальні націоналістичні рухи. У них він досить чітко прописаний, проте вибори показали його нинішню неконкурентність описаним вище.

Позначені нами основні проекти майбутнього, за якими стоять політичні сили чи політичні групи з доволі високою суспільною підтримкою, знаходяться одночасно в ситуації паралельного співіснування в політичному просторі і часі. Їх сила та привабливість у суспільстві не є константами, вони знаходяться під впливом багатьох перемінних. Зокрема і конкурентного протистояння. У суспільно-політичному житті політична конкуренція змінює популярність проектів. Політика все більше трансформується у сферу боротьби проектів, що змагаються за управління суспільством, ставкою якого є контроль над його простором, влада над його майбутнім.

Звернемо увагу на ще один аспект. Навіть основні проекти майбутнього країни по-різному артикульовані самими їх носіями, тим більше нечітко усвідомлені на рівні суспільства. Це проблема політичної культури суспільства та способів комунікації політичного класу з громадянами. Останні вибори показали кричущі проблеми в обох цих сферах. Потреба в усвідомленні суспільством змістовних пропозицій майбутнього дуже велика, й експерт-

ному середовищу та політичним ідеологам варто активно роз'яснювати це громадянам. Адже їх підтримка політиків чи політичних сил є і підтримкою політичних проєктів майбутнього. Помилка у виборі може позбавити їх власне перспективного майбутнього для себе і для країни. Історія свідчить, що народи нерідко допускають такі помилки, коли бездумно слідує за безвідповідальними політиками, маніпуляторами, популістами та владолюбцями. Історія України ХХ століття тому унаочнене підтвердження.

Таким чином, маємо слабо усвідомлену конкуренцію низки політичних проєктів майбутнього в ситуації високої невизначеності і наростання загроз.

Однак щодо політичного проєктування майбутнього України в експертному середовищі існують і цілком песимістичні оцінки, які взагалі ставлять під сумнів можливість існування нині якогось об'єднаного проєкту «Україна». Найбільш виразно це бачення ситуації після президентських виборів формулює С. Дацюк: «Якщо єдиної держави нема (є глибинна і публічна), стратегічного самовизначення солідарного суспільства нема, то і України взагалі нема. ...І це не метафора. Проєкт „Україна” закритий, бо ми відмовилися від проєктної культури. Стратегія „Україна” заблокована, бо ми так і не вийшли на процес стратегування. Зовнішнє управління готує країну до дефолту. Росія вичікує у млявій війні. ...Але, припустимо, що раціональні аргументи непереконливі. Давайте тоді візьмемо слоган Зе-кампанії „Ні обіцянок, ні пробачень” (автор Віктор Павлік) за принципом „з пісні слів не викинеш” – як емоційно-образну фіксацію моменту трансформації соціального світу України. Ні обіцянок, ні пробачень [жодних щонайменших уявлень про майбутнє, лише соціальна помста], Все сталося само собою [ми здійснили вибір підсвідомо, на рівні соціальних інстинктів], Слова набули нових значень, [мусимо відмовитися від безлічі старих слів, також і від слова „Україна”], Ми ж не змінилися з тобою [ми так і не стали керуватися мисленням чи рефлексією і не розуміємо значення нових слів]. Оскільки ми відмовилися від проєктного та стратегічного підходів, настає період контингентної політики чи політичного серфінгу. Принципова проблема цієї політики у складності творення солідарного самовизначення суспільства, адже мертва не лише національна ідея, майже мертвим є міф про олігарха-патріота, хоч ще живим є міф про ефективного менеджера» [16].

Проєкт старої України консервативного, націонал-патріотичного в поєднанні з олігархічним наповненням завершився поразкою, був переможений НеУкраїною. «Отже – на цих виборах контрабандним чином, поза мисленням і суспільною думкою, як колективне несвідоме, виникла НеУкраїна.

І мені здається, як перший крок, це добре. Але спонтанності недостатньо – для розуміння має бути якась глибина і горизонт» [16].

У цих судженнях на рівні інтенції осмислюється неперехідна необхідність осмисленого проектування майбутнього всупереч нинішнім реаліям, хоча не вбачається спроможність ні інтелектуалів, ні політичного класу на створення і втілення перспективного консолідованого проекту України. Напевне, варто прийняти ці судження до уваги, проте, ймовірніше, як застереження, яке повинне лише повернути нас до проектної культури, мотивувати до посилення зусиль у роботі над свідомим і відповідальним формуванням майбутнього країни через його проектування і стратегування.

Нині все гостріше приходить усвідомлення життєвої необхідності «великого інтегрального проекту» для України, пошуку ідентифікаційних, ціннісних, духовних підстав стратегічних проєктів, заснованих на національних інтересах і здатних вивести країну в позитивне майбутнє. Точно як і солідарної відповідальності громадян, громад, експертного середовища та політичного класу країни за проектування і втілення її позитивного майбутнього. Майбутнього не як привілею меншості – привілейованого класу, що час від часу нав'язував маніпулятивним способом свої проєкти майбутнього, а як права України на своє суверенне позитивне відкрите майбутнє. Робота над таким проєктом має продовжуватися.

Література:

1. Дацюк Сергій. Незалежне майбутнє України. URL: ua24ua.net/sergiy-datsyuk-nezalegne-maybutne-ukraini/
2. Политическое проектирование: глобальное, национальное, региональное изменения / под ред. М. Н. Грачева и Н. А. Борисова. М.: Мир философии, 2016. 464 с.
3. Политическое проектирование в пространстве социальных коммуникаций: материалы X Междунар. науч. конф. Ч. 1. М.: ЛЕНАНД, 2013. 456 с.
4. Митрохина Т. Н. Объяснительные возможности концепта «политический проект» (на материалах сайта Института динамического консерватизма). *Theories and Problems of Political Studies*. 6`2015. С. 111–132. Publishing House «ANALITIKA RODIS». URL: www.publishing-vak.ru
5. Пушкарева Г. В. Технологии социального проектирования в процессе реформирования государственной службы. *Общественные науки и современность*. М., 2011. № 4. С. 44–51.
6. *Бутченко Т. І.* Соціально-політичне проектування: проблема взаємозв'язку суспільних потреб і державних інтересів: монографія. Запоріжжя: КСК-Альянс, 2011. 280 с.
7. Почепцов Г. Г. Управление будущим. Харьков: «Фолио», 2019. 471 с.
8. Горбулін В. П. Хроніки передбачень: 2006–2017. Харків: «Фолио», 2017. 255 с.

9. Дацюк С. Популярно про стратегію та стратегування 1-10. URL: blogs.pravda.com.ua/authors/datsuk/46fbf98759430/
10. Вороніна К. Ю. Теоретичні підходи до визначення політичного проектування. URL: www.allbest.ru
11. Кіпень В. П. Україна в геополітичних проектах ЄС і Росії. *Європейська перспектива України та візова політика країн ЄС: виклики і можливості*. Матер. міжнар. наук.-практ. конф. Донецьк: Сх. видав. дім, 2013. С. 21–32.
12. Foundation for Future / URL: <http://ffflab.com>
13. Випробування прийдешнім: Сергій Дацюк про майбутнє України. URL: <https://ceoclub.com.ua/mind/sergij-dacyuk>
14. Мостова Юлія. Квартал «чорних лебедів». *Дзеркало тижня*. Випуск № 20. 31 травня 2019 р. URL: dt.ua/internal/kvartal-chornih-lebediv-313122_.html
15. Результати соціологічних опитувань. Парламентські вибори. URL: https://ukraine-elections.com.ua/socopro/parlamentskie_vybory
16. Дацюк Сергій. НеУкраїна. URL: blogs.pravda.com.ua/authors/datsuk/5cbea534bf5/ 27 квітня 2019

НАУКОВА Й ОСВІТНЯ ДІЯЛЬНІСТЬ АВТОРСЬКОГО КОЛЕКТИВУ

ПОЛЬОВИЙ МИКОЛА АНАТОЛІЙОВИЧ (21.03.1972 р., м. Обнінськ Калузької області).

Доктор політичних наук, професор.

У 1994 р. закінчив історичний факультет Одеського державного університету імені І. І. Мечникова, у 1997 р. захистив кандидатську дисертацію «Математичні методи у дослідженні інтегральних показників соціально-економічного розвитку (на прикладі динаміки хлібних цін у Російській Імперії другої половини XVIII – початку XX ст.)». У 2011 р. захистив докторську дисертацію на тему «Сучасні методи моделювання політичних процесів: теорія та практика застосування».

З 1998 по 2016 р. працював в Національному університеті «Одеська юридична академія» послідовно старшим викладачем, доцентом та професором кафедри соціальних теорій.

В Донецькому національному університеті імені Василя Стуса працює з 2016 р. професором кафедри політології та державного управління.

Член спеціалізованих вчених рад із захисту докторських і кандидатських дисертацій. Голова редакційних колегій міжнародного журналу «European political and law discourse» та «Вісник Донецького національного університету імені Василя Стуса». Член редакційних колегій ряду фахових журналів з політичних наук. Науковий рецензент в міжнародному журналі «European Journal of Transformation Studies» (індексується у Web of Science).

Викладає курси: «Digital-технології в публічному управлінні», «Цифрова гігієна», «Міжнародні комунікації та врегулювання конфліктів у транзитних суспільствах».

Головні напрями наукових досліджень: моделювання соціальних та політичних процесів, прогнозування політичної стабільності та міграційних потоків.

Під його науковим керівництвом захищено 1 докторську і 3 кандидатські дисертації.

Автор двох монографій, двох навчальних посібників та понад 140 наукових статей.

Основні наукові праці

1. Polyovyy Nick Simulation Modeling of Political Instability and Maydan of 2013/2014 in Ukraine. *European Journal of Transformation Studies*. 2014. Vol. 2. URL: [suppl. 1 <http://europeour-house.weebly.com/2014-volume-2-suppl-1.html>](http://europeour-house.weebly.com/2014-volume-2-suppl-1.html)

2. Польовий М. А. Про гіпотетичний зв'язок між політичним тероризмом та демократією. *Актуальні проблеми політики*: зб. наук. пр. Одеса, 2013. Вип. 50. С. 171–181.

3. Польовий М. А. Методичні проблеми прогнозування процесів демократичного транзиту. *Актуальні проблеми політики*: зб. наук. пр. Одеса, 2012. Вип. 47. С. 57–66.

4. Польовий М. А. Демографічний параметр порядку в синергетичних моделях політичної динаміки. *Політологічні та соціологічні студії*. Т. XI: Теорія та історія політичної науки: світовий та національний досвід. Чернівці, 2012. С. 135–146.

5. Польовий М. А. Політичні процеси: теорія та практика моделювання: монографія. Одеса: Фенікс, 2011. 288 с.

6. Полевой Н. А. Прогнозирование смены парадигм исторического познания: поиск метода: монография. Одесса: Фенікс, 2010. 168 с.

7. Полевой Н. А. Нейросетевая модель развития теоретической историографии. *История и математика: Анализ и моделирование социально-исторических процессов* / отв. ред. А. В. Коротаев, С. Ю. Малков, Л. Е. Гринин. М.: КомКнига, 2007. С. 82–91.

ПАЧОС ЮЛІЯ ВІТАЛІЙВНА (27.01.1989 р., м. Вінниця).

Кандидат історичних наук (спеціальність 07.00.01 – історія України).

У 2011 р. закінчила Інститут історії, етнології та права Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського, у 2014 р. захистила кандидатську дисертацію «Українсько-польське співробітництво у галузі культури (перше десятиліття ХХІ століття)».

В університеті працює з 2014 р. 2014 р. – секретар-друкарка деканату історичного факультету; з 2015 р. – методист заочної форми навчання, з 2016 р. – завідувач відділення міждис-

циплінарного навчання Освітньо-практичного центру інноватики та стратегічного розвитку; з 2018 р. – директор Освітньо-практичного центру інноватики та стратегічного розвитку.

Головні напрями наукових досліджень: сучасні соціально-політичні відносини України та Польщі; ідентичність прикордоння України та Польщі; міграція населення та збереження людського капіталу; права національних меншин на забезпечення культурно-освітніх потреб; громадянське суспільство та громадянська освіта; інновації у вищій освіті; студентоцентрична модель навчання та компетентісний підхід; навчання протягом життя.

Автор наукових праць з поліоністики та сучасних українсько-польських відносин.

Основні наукові праці

1. Nagornyak T., Pachos I. Ukrainian-Polish Vector of Migration Processes. The Polish Migration Review. № 1(3). 2018. P. 24–36.

2. Романюк І. М., Пачос Ю. В. Історіографія українсько-польського культурного співробітництва в 2000–2012 рр. Гілея: науковий вісник. Вип. 80. 2014. С. 130–135.

3. Пачос Ю. В. Джерела до вивчення українсько-польських культурних відносин (2000–2012 роки). Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Історія. Вип. 22. 2014. С. 275–278.

4. Романюк І., Пачос Ю. Фестивалі української культури в Польщі як елемент мистецької українсько-польської співпраці початку ХХІ ст. Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика. 2014. Вип. 19. С. 206–213.

5. Пачос Ю. В. Фестивалі української культури в Польщі початку ХХІ ст. як форма збереження ідентичності українців в Польщі. Політичне життя (Political Life). № 1–2. 2016. С. 126–132.

6. Бондаренко С. В., Зайченко І. А., Нагорняк Т. Л., Пачос Ю. В., Польовий М. А. Люстрація в Україні як засіб легітимізації нового політичного режиму. Політичне життя (Political Life). № 2. 2018. С. 27–35.

7. Нагорняк Т. Л., Пачос Ю. В. Міграція українців до Польщі як наслідок державної політики. Політичне життя (Political Life). № 3. 2018. С. 14–18.

ОКУНЬОВСЬКА ЮЛЯ ВІКТОРІВНА (28.09.1991 р., с. Куниче, Крижопільського району, Вінницької області).

Кандидат політичних наук, старший викладач

У 2014 р. закінчила інститут історії та етнології та права Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського, у 2018 р. захистила кандидатську дисертацію «Діяльність громадських організацій Польщі у контексті європейської інтеграції» за спеціальністю 23.00.02 Політичні інститути та процеси.

В університеті працювала у 2014–2018 рр. завідувачем лабораторії кафедри політології та державного управління, асистентом кафедри політології та державного управління; з 2018 р. працює методистом вищої кваліфікації, старшим викладачем кафедри політології та державного управління.

Викладає курси: «Політологія» та «Історія та теорія політичних партій», «Соціологія», «Електронне врядування».

Головні напрями наукових досліджень: громадські організації, третій сектор, європейська інтеграція, електронне врядування.

Основні наукові праці

1. Окуньовська Ю. В. Активізація діяльності неурядових організацій Польщі у 90-х роках ХХ ст. в контексті громадянського суспільства. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського*. Серія: Історія (Випуск ХХІІІ). С. 170–174.

2. Окуньовська Ю. В. Правова основа функціонування громадських організацій у Польщі. *Вісник Донецького національного університету*. Серія Б. Гуманітарні науки № 1–2. 2014. С. 355–361.

3. Окуньовська Ю. В. Організаційні засади діяльності неурядового сектору Польщі. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського*. Серія: Історія: Випуск ХХІV. С. 296–301.

4. Окуньовська Ю. В. Проблема класифікації громадських організацій Польщі. *Вісник Донецького національного університету*. Серія Б. Гуманітарні науки № 1–2. 2015. С. 494–497.
5. Окуньовська Ю. В. Неурядовий сектор країн Європейського Союзу: розвиток та класифікація моделей функціонування. *Політичне життя*. № 4. 2016. С. 13–18.
6. Окуньовська Ю. В. Еволюція статусу громадських організацій в Європі: проєвропейський «третій сектор» у Польщі. *Nauki Społeczno-Humanistyczne. Polsko-ukraińskie czasopismo naukowe* (електронна).
7. Окуньовська Ю. В. Місце «третього сектору» Польщі в офіційних документах ЄС. *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»*. Серія: Філософія, філософія права, політологія, соціологія : зб. наук. пр. Нац. ун-т «Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого». 2017. С. 226–234.
8. Okuniovska Y. The «third» sector of Poland: key principles of functioning. *Evropský politický a právní diskurz*. Svazek 4. 3 vydání. 2017. S. 137–142.
9. Окуньовська Ю. В. Вплив незалежної самоврядної професійної спілки «Солідарність» на становлення громадянського суспільства у Польщі. *Політичне життя*. № 1–2. 2017. С. 32–38.
10. Окуньовська Ю. В. Вплив неурядових організацій Польщі на формування громадянського суспільства в Україні. *Актуальні проблеми політики*. Одеса, 2017. С. 125–133.
11. Okuniovska Y. Polityczne przesłanki eurointegracji RP. *Політичне життя*. № 4. 2017. С. 115–119.
12. Окуньовська Ю. В. Політико-правова база діяльності громадських організацій Польщі. *Політичне життя*. № 2. 2018. С. 75–79.
13. Окуньовська Ю. В. Сучасні тенденції діяльності громадських організацій Польщі. *Політичне життя*. № 3. 2018. С. 47–53.

КОКОРСЬКИЙ ВАЛЕНТИН ФРАНЦОВИЧ (20.05.1958 р., м. Острог Рівненської області).

Кандидат історичних наук, доцент.

У 1984 р. закінчив історичний факультет Київського державного університету імені Тараса Шевченка, у 1990 р. захистив кандидатську дисертацію «Контрпропаганда в засобах масової інформації України: досвід, проблеми, уроки (1976–1985 рр.)».

В університеті працює з 1999 р. доцентом кафедри політології.

Член спеціалізованої вченої ради із захисту кандидатських дисертацій, член редакційних колегій ряду спеціалізованих видань.

Викладає курси: «Політологія», «Загальна теорія політики», «Політична психологія», «Політична модернізація», «Сучасна зарубіжна політологія».

Головні напрями наукових досліджень: політична культура, політична довіра, суспільно-політичні трансформації в країнах ЦСЄ та пострадянського простору, бюрократія в Україні.

Під його науковим керівництвом захищено 1 кандидатську дисертацію.

Автор монографій, навчальних посібників і статей з політології, теорії та практики політичної культури та політичної довіри, суспільно-політичних трансформацій в країнах ЦСЄ та пострадянського простору, бюрократії в Україні. Загалом більше 150 наукових та навчально-методичних праць.

Основні наукові праці

1. Політична культура: теоретико-методологічні проблеми. *Політична культура: теорія, проблеми, перспективи*. Київ: Видавець ПАРАПАН, 2004. С. 7–15.
2. Кокорський В. Ф. Економічна та соціальна відповідальність демократичної держави. *Основи демократії: підручник / за заг. ред. А. Ф. Колодій. Третє вид., доп. і оновл.* Львів: Астролябія, 2009. 832 с. С. 597–628.
3. Przyczyny i skutki socjalno-ekonomicznych transformacji na Urrainie. *Transformacja systemu społeczno-gospodarczego w Polsce s Ukraine. Studium monograficzne*. Plock-Donieck, 2009. P. 251–273.
4. Elity w procesie transformacji na Ukrainie. *Transformacja w Polsce i na Ukrainie. Wybrane aspekty. Praca naukowa finansowana ze środków na naukę w latach 2008–2010 jako projekt badawczy pod redakcją naukową Andrzeja Antoszewskiego, Antoniny Kolodii. Krzysztofa Kowalczyka.*

Wrocław: Oficyna Wydawnicza ATUT – Wrocławskie Wydawnictwo Oświatowe, 2010. 748 с. С. 231–240.

5. Донецький національний університет. Політична наука в Україні. 1991–2016: у 2 т. Т. 1. Політична наука: західні тренди розвитку й українська специфіка / НАН України, Ін-т політ. і етнонац. досліджень ім. І. Ф. Кураса; редкол.: чл.-кор. НАН України О. Рафальський (голова), д-р політ. наук М. Кармазіна, д-р іст. наук О. Майборода; автор передм. О. Рафальський; відп. ред. і упоряд. М. Кармазіна. К.: Парлам. вид-во 2016. С. 425–428 (у співавтор.).

6. Legitimacy of Power and Trust in Transforming Ukrainian Society. *European Journal of Transformation Studies*. 2014. Vol. 2. № 1. P. 39–46 (in co-author).

7. Феномен довіри в політичній культурі українського суспільства. *Історичні і політологічні дослідження*. 2001. № 1(5). С. 210–219 (у співавтор.).

8. Генералізована довіра в системі цінностей українського суспільства. *Історичні і політологічні дослідження*. 2013. № 2(52). С. 308–316.

9. Легітимність влади в Україні: чинник бюрократії. *Історичні і політологічні дослідження*. 2014. № 2(52). С. 308–316.

10. Динаміка генералізованої довіри і волонтерство в Україні після Революції Гідності. *Політичне життя*. 2018. № 3. С. 96–100.

НАГОРНЯК ТЕТЯНА ЛЕОНТІВНА (29.11.1972 р., м. Макіївка Донецької області).

Доктор політичних наук, професор.

У 1995 р. закінчила історичний факультет Донецького державного (тепер – національного) університету. У грудні 2000 р. захистила кандидатську дисертацію зі спеціальності 23.00.02 – «Політичні інститути та процеси» в спецраді Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

З 1999 р. по теперішній час працює на кафедрі політології та державного управління ДонНУ (на посаді професора). В січні 2014 р. захистила докторську дисертацію зі спеціальності 23.00.02 – «Політичні інститути та процеси» у Київському національному університеті імені Тараса Шевченка.

З 01.09.2014 р. по 01.09.2015 р. виконувала обов'язки декана історичного факультету. З 01.01.2016 р. – проректор з науково-педагогічної роботи, стратегічного розвитку та інновацій ДонНУ імені Василя Стуса. 25.02.2016 р. отримала вчене звання професора.

Член спеціалізованих вчених рад із захисту дисертацій у Харківському національному педагогічному університеті імені Г. С. Сковороди та Донецькому національному університеті імені Василя Стуса.

Викладає курси: «Політичні процеси та інститути», «Прикладний політичний аналіз і прогнозування», «Методологія та організація наукових досліджень».

Головні напрями наукових досліджень: прикладні політичні практики; прикладний політичний аналіз і політичне прогнозування; практики брендингу територій і публічна політика та адміністрування; дискурсивні і семіотичні виміри сучасної політики; моделювання соціально-політичних процесів; реформування вищої освіти України; управління закладами вищої освіти; якість вищої освіти.

Головний редактор наукового, фахового з політичних наук журналу «Політичне життя». Гостьовий редактор іноземного наукового фахового з політичних наук видання «European Journal of Transformation». Член редакційних колегій фахових журналів «Актуальні проблеми політики», «European political and law discourse», «European Journal of Transformation», «Вісник Донецького національного університету імені Василя Стуса. Серія Політичні науки», «Studia Politologica Ucraino-Polona» та ін.

Засновник та керівник наукової школи з прикладної політології та політичного брендингу. Має захищених 7 кандидатів політичних наук, керує аспірантами і докторантами.

Автор 3 монографій, 2 підручників з грифом МОН України, словників і довідників, близько 200 наукових праць.

Основні наукові праці

1. Нагорняк Т. Л. Брендинг території як державна та регіональна політика: монографія. Донецьк: Видавництво «Ноулідж», 2013. 367 с.
2. Нагорняк Т. Л. Вступ до політології в прізвищах, датах, тезах, практичних завданнях: навч. посібник. Донецьк: ВД «Ноулідж», 2011. 408 с.
3. Nagornyak T. Ukraine-2014 through the Prism of Relations between the State and Society. *European Journal of Transformation*. 2014. Vol. 2. No 2. PP. 3–21.
4. Nagornyak T. State and Society in the context of Ukrainian events late 2013 – early 2014. *Evropský politický a právní diskurs*. 2014. Sv. 1–4 vydani. PP. 4–27.
5. Nagornyak T. Ukraine 2014 – a test of national spirit / Guest editor T. Nagornyak. *European Journal of Transformation*. 2013. Vol. 1. No 1. 97 с.
6. Нагорняк Т. Л. Соціокультурний дискурс України і політичні практики 2014–2016 років. *Дискурс смысловой войны: агрессия и аргументация: сборник научных статей* / Елена Тараненко, Хольгер Куссе, Татьяна Нагорняк и др. Винница: ФОП Барановская, 2016. 164 с. С. 52–66.
7. Нагорняк Т. Л. Соціально-політичні чинники і наслідки міграційних процесів в Україні 2014–2016 рр. *Політичне життя*. 2016. № 3. 168 с. С. 32–45.
8. Nagornyak T. The war as a factor of migration processes in Ukraine during 2014–2016 YY. *The Polish Migration Review*. 2017. № 1. PP. 24–35.

БОНДАРЕНКО СЕРГІЙ ВАСИЛЬОВИЧ (23.05,1978 р., м. Донецьк, Україна).

Кандидат політичних наук.

У 2009 р. закінчив історичний факультет Донецького національного університету, у 2017 р. захистив кандидатську дисертацію «Інформаційний напрям політики захисту національних інтересів держави».

В університеті працює з 2014 р. керівником прес-центру Донецького національного університету, старшим викладачем кафедри журналістики, доцентом кафедри політології та державного управління. З серпня 2019 року – виконавач обов'язків завідувача кафедри журналістики.

Викладає курси: «Інформаційні процеси і політика», «Національна та регіональна безпека», «Демократія: від теорії до практики» та «Теорія масової комунікації».

Головні напрями наукових досліджень: інформаційна політика держав світу, стратегічні та урядові комунікації, інформаційна безпека, масові комунікації, вплив ЗМІ на суспільно-політичні процеси.

Автор 20 наукових праць.

Основні наукові праці

1. Sergii Bondarenko, Tetyana Nagornyak, Mykola Polovyi. Modern Information Models of the National Interests' Protection Policy of the World Countries. *European Journal of Transformation Studies*. 2018. Vol. 6. No. 1. P. 44–552.
2. Bondarenko Sergii. Eurointegration Policy Crisis in the Donetsk Ares: Information Aspect. *European Journal of Transformation studies*. 2014. Vol. 2. No. 1. P. 57–65.
3. Бондаренко С. В. Інформаційно-комунікаційна політика Російської Федерації у контексті захисту та просування національних інтересів у світі. *Актуальні проблеми політики: зб. наук. пр.* / редкол.: С. В. Ківалов (голов. ред.), Л. І. Кормич (заст. голов. ред.), М. А. Польовий (відп. секр.); НУ «ОЮА», Південноукр. центр гендер. проблем. Одеса: Фенікс, 2017. Вип. 59. С. 109–120.
4. Бондаренко С. В. Інформаційний компонент політики брендингу територій в умовах нелінійних процесів. *Політичне життя*. 2017. № 1–2. С. 21–26.
5. Бондаренко С. В. Політика брендингу територій як конструювання реальності. *Політичне життя*, 2016. № 1–2. С. 7–11.
6. Бондаренко С. В. Бренд «Україна» у ракурсі світових рейтингів після парламентських виборів 2012 року. *Гілея: науковий вісник*. 2013. № 71. С. 844–847.

МАЦИШИНА ІРИНА ВІТАЛІЇВНА (24.06.1972 р., с. Мельниця-Подільська, Борщівського району, Тернопільської області).

Кандидат політичних наук, доцент.

У 1995 р. закінчила історичний факультет Харківського державного університету імені В. Н. Каразіна, у 2009 р. захистила кандидатську дисертацію «Ідейно-політичні процеси як детермінанта розвитку політичної системи». В університеті працює з 2017 р. доцентом кафедри політології та державного управління.

Член спеціалізованих вчених рад із захисту кандидатських дисертацій, член редакційних колегій спеціалізованих видань.

Викладає курси: «Політичні технології», «Публічне іміджування», «Комунікація у публічній політиці».

Головні напрями наукових досліджень: політична комунікація, трансформація політичної реальності, символічна політика.

Автор монографії «Конструювання політичної реальності України». Загалом має понад 60 наукових та навчально-методичних праць.

Основні наукові праці

1. Мацишина І. В. Візуальна риторика релігійної політики радянської влади як індикатор трансформації політичного режиму. *Політичне життя*. ДонНУ імені Василя Стуса, 2017. № 3. С. 95–101.

2. Мацишина І. В. Проблематика іконічного знаку: політичний вимір. *Сучасне суспільство: політичні, соціологічні науки, культурологічні науки*: збірник наукових праць. Харків: Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди, 2017. Вип. 2(14). С. 138–146.

3. Мацишина І. В. Риторика пам'ятників війнам-афганцям: проблеми коменорації. *Політичне життя*. ДонНУ імені Василя Стуса, 2018. № 1. С. 102–107.

4. Мацишина І. В. Символічне конструювання політичної реальності: моделі, учасники, загрози. *Сучасне суспільство: політичні, соціологічні науки, культурологічні науки*: збірник наукових праць. Харків: Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди, 2018. Вип. 1(15). С. 100–113.

5. Мацишина І. В. Регіональні еліти в контексті символізації (1994–2004 рр.). *Політичне життя*. ДонНУ імені Василя Стуса, 2018. № 2. С. 68–74.

6. Мацишина І. В. Стратегія формування національної пам'яті: інституціональний дискурс В. Юшенка. *Політичне життя*. ДонНУ імені Василя Стуса, 2018. № 4. С. 67–72.

7. Мацишина І. В. Офіційний політичний дискурс: інституціональний підхід. *Сучасне суспільство: політичні, соціологічні науки, культурологічні науки*: збірник наукових праць. Харків: Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди, 2018. Вип. 2(16). С. 155–167.

8. Matsyshyna I. V. Body-centrism in advertising texts, or how we are inured to pain. *AI & SOCIETY*. Vol. 32. Iss. 1(2017). P. 109–115.

9. Matsyshyna I. V. Flexible time and new forms of control. *Evropsky politicky a pravni diskurz*. Iss. 5(2017). P. 131–136.

10. Мацишина І. В. Зовнішньополітичний імідж України (1994–2004) // *Evropsky politicky a pravni diskurz*. Svazek 53. Vol. 5. Iss. 3(2018). P. 187–193.

11. Matsyshyna I. V. Politicians as symbols during political confrontation (Ukraine. 1994–2004). *Evropsky politicky a pravni diskurz*. Svazek 56. Vol. 5. Iss. 6(2018). P. 191–198.

СКОПОВА ОЛЕНА ІВАНІВНА (19.08.1987 р., с. Орлівка, Теплицького району Вінницької області).

Кандидат історичних наук (спеціальність 07.00.02 – всевітня історія).

У 2009 р. закінчила Інститут історії, етнології та права Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського, у 2015 р. захистила кандидатську дисертацію «Криза конституційно-монархічного ладу в Іспанії (1918–1930 рр.)» (Спеціалізована

вчена рада Д 26.728.01 із захисту дисертацій при Дипломатичній академії України при МЗЗ України).

В університеті працює з 2016 р. провідним фахівцем сектору стратегічного розвитку та інновацій Освітньо-практичного центру інноватики та стратегічного розвитку ДонНУ імені Василя Стуса; з 2018 р. – завідувач відділення міждисциплінарного навчання Освітньо-практичного центру інноватики та стратегічного розвитку; з 2019 р. – завідувач Навчально-практичної лабораторії впровадження стратегії та моніторингу внутрішньої системи забезпечення якості вищої освіти.

Головні напрями наукових досліджень: еволюція європейського парламентаризму, соціокультурна динаміка суспільно-політичного розвитку та соціокультурна політика держави.

Автор наукових праць з іспаністики.

Основні наукові праці

1. Анархо-синдикалістський рух як фактор радикалізації внутрішньополітичної ситуації в Іспанії (1918–1923) *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Історичні науки»* / ред. кол.: І. Д. Пасічник, В. В. Трофимович, А. І. Смирнов та ін. Острог: Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2015. Вип. 24. 196 с. С. 159–162.

2. Етнополітичні проблеми як один із чинників кризи конституційно-монархічного ладу в Іспанії (1918–1931). *Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії. Наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету*: збірник наукових праць. Рівне: Рівненський державний гуманітарний університет, 2010. Вип. 19. 308 с. С. 216–221.

3. Зовнішня політика Іспанії у 1918–1930 рр. // *Історична панорама: Збірник наукових статей ЧНУ. Спеціальність «Історія»*. – Чернівці: Чернівецький нац. ун-т, 2011. Вип. 13. 176 с. С. 68–77.

4. Партиїно-політична система Іспанії, її структура та особливості в роки кризи конституційно-монархічного ладу (1918–1923). *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія «Історія»* / за заг. ред. проф. П. С. Григорчука. Вінниця, 2010. Вип. 18. 417 с. С. 261–267.

5. Соціальний розвиток Іспанії в період кризи конституційно-монархічного ладу (1918–1930 рр.). *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*. Запоріжжя: ЗНУ, 2012. Вип. XXXIV. 334 с. С. 216–219.

6. Історіографія диктатури Прімо де Рівери в Іспанії (1923–1930). *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія* / за заг. ред. проф. І. С. Зуляка. Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2011. Вип. 2. 292 с. С. 260–264.

7. Армія як основний фактор збереження монархічної влади в Іспанії (1918–1930 рр.). *Дні науки історичного факультету Київського національного університету ім. Тараса Шевченка: Матеріали VI Міжнародної наукової конференції молодих учених*. Вип. VI: у 8-ми част. / ред. кол.: чл.-кор. НАНУ, проф. В. Ф. Колесник (голова), доц. О. Ю. Комаренко (заст. голови), І. В. Семеніст (відп. ред.) та ін. Ч. 3. Київ, 2013. 68 с. С. 57–58.

8. Скопова О. І. Армія в суспільно-політичних процесах Іспанії першої третини ХХ століття. *Політичне життя*. 2016. № 3. С. 148–154.

ЧАЛЬЦЕВА ОЛЕНА МИХАЙЛІВНА (29.03.1972 р., м. Горлівка, Донецька область).

Доктор політичних наук, доцент.

Закінчила Донецький державний університет у 1994 р. за спеціальністю «Історія». Присвоєно кваліфікацію спеціаліста «Історик, викладач історії». З 1994–1998 рр. навчалась в аспірантурі Донецького державного університету. У 1999 р. захистила кандидатську дисертацію у спеціалізованій Вченій Раді Донецького державного університету зі спеціальності 07.00.02 – всесвітня історія. Докторська дисертація захищена у 2018 р. зі спеціальності 23.00.02 – політичні інститути та процеси.

З 1999 р. працює на кафедрі політології ДонНУ. Вчене звання доцента було присвоєно 21 жовтня 2004 р. У 2004–2017 рр. працювала на посаді доцента. З 2017 – завідувач кафедри політології та державного управління.

Викладає курси: «Компаративістика», «Методологія політичної науки», «Світова політика», «Публічна політика», «Політологія».

Головні напрями наукових досліджень: публічна політика, компаративістика, світовий політичний процес, трансформаційні системи, політична культура.

Член редакційної колегії фахового журналу з політичних наук «Політичне життя», рецензент в багатьох журналах, член спеціалізованої вченої ради.

Має понад 120 наукових публікацій в Україні, Чеській республіці, Польщі, Росії, в тому числі одна монографія.

Основні наукові праці

1. Чальцева О. М. Публічна політика: теоретичний вимір і сучасна практика: монографія. Вінниця: ФОП Барановська Т. П., 2017. 336 с.

2. Чальцева Е. М. Концепт «публічна політика»: труднощі определения. «Грані»: науково-теоретичний і громадсько-політичний альманах / гол. ред. С. А. Квітка. Дніпропетровськ: Видавничий «Грані», 2014. № 3(107). С. 68–75.

3. Чальцева О. М. Політична влада як компонент публічної політики: теоретичне обґрунтування. *Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна «Питання політології»* / відп. ред. О. А. Фісун. Харків: Видавництво Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна, 2014. № 1091. Вип. 25. С. 5–10.

4. Chaltseva O. Models of formation of public policy. *Вісник Львівського університету. Філософсько-політологічні студії* / відп. ред. В. М. Денисенко. Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка, 2014. Вип. 5. С. 315–322.

5. Чальцева Е. М. Публічна політика в інтернет пространстві / Е. М. Чальцева. *Науковий вісник міжнародного гуманітарного університету. Серія: Історія. Філософія. Політологія: збірник наукових праць*. Одеса, 2016. Вип. 11. С. 213–220.

6. Чальцева Е. М. Глобальні індекси як показателі ефективності публічної політики. *Науковий журнал «Політікус»* / гол. ред. С. М. Наумкіна. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2016. Вип. 2. С. 136–140.

7. Чальцева О. М. Інституціональний детермінаційний фактор формування національної моделі публічної політики України. *Політичне життя*. 2018, № 3, С. 71–78.

8. Чальцева О. М. Інституціоналізація каналів та форм взаємодії публічних акторів у сучасних умовах. *Вісник Львівського університету. Філософсько-політологічні студії* / відп. ред. В. М. Денисенко. Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка, 2018. Вип. 20. С. 25–37.

9. Чальцева Е. М. Публічна політика с позиции конфликтологической парадигмы. *Science and Education a New Dimension. Humanities and Social Sciences. Budapest*. 2017. V(20), Issue: 120 p. P. 57–61.

10. Чальцева О. Публічні актори: у пошуках суб'єктності. *Evropský politický a právní diskurz*. 2017. Vol. 4. № 2. P. 14–21.

ПРИМУШ МИКОЛА ВАСИЛЬОВИЧ (11.10.1951 р., с. Пустогород, Глухівського району Сумської області).

Доктор політичних наук, професор.

У 1977 р. закінчив історичний факультет Донецького державного університету, у 1984 р. захистив кандидатську дисертацію «Партійне керівництво діяльністю профспілок у розвитку вугільної промисловості в Україні у 1933–1937 рр.», у 2003 р. захистив докторську дисертацію на тему «Політичні партії: механізми інституціоналізації і структурної трансформації».

В університеті працює з 1976 р. заступником голови профкому Донецького державного університету; 1987 р. – доцент кафедри наукового комунізму; 2004 р. – професор кафедри політології; 2003–2017 рр. – завідувач кафедри політології.

Член спеціалізованих вчених рад із захисту докторських і кандидатських дисертацій, член науково-методичної комісії з політології МОН України, член редакційних колегій ряду спеціалізованих видань.

Викладає курси: «Політологія» та «Історія та теорія політичних партій», «Загальна соціологія», «Політична конфліктологія», «Державне управління і державна служба».

Головні напрями наукових досліджень: трансформація політичних партій України, політичний конфлікт як соціальний феномен, особливості місцевого самоврядування України.

Під його науковим керівництвом захищено 22 докторські і кандидатські дисертації.

Автор монографій, навчальних посібників з політології, соціології, історії і теорії політичних партій, політичної конфліктології, місцевого самоврядування. Загалом 250 наукових та навчально-методичних праць.

Основні наукові праці

1. Історія і теорія політичних партій. Донецьк: «КИТИС», 2000. 258 с.
2. Політико-правове регулювання діяльності політичних партій. Донецьк, 2001. 338 с.
3. Демократія і політичні партії Центральної та Східної Європи. Донецьк, 2002. 176 с.
4. Партологія. Київ: Арістей, 2006. 430 с. (у співавт.).
5. Політична конфліктологія: теорія та практика. Донецьк, 2011. 198 с.
6. Трансформація місцевого самоврядування в Україні у контексті зарубіжного досвіду. Донецьк: Юго-Восток, 2014. 220 с. (у співавт.).
7. Проблеми формування ідеології українських політичних партій на сучасному етапі. *Трансформація партійної системи: український досвід у європейському контексті* / за ред. Ю. Якименко. Київ. Центр Разумкова, 2017. С. 372–382.
8. Функції та форми органів місцевого самоврядування в Україні. *Правничий часопис Донецького університету*. № 1–2(35–36), 2018. С. 133–144.

МАТЕРИНЬСЬКА ОЛЬГА АНДРІЇВНА (21.11.1978 р., смт Сутиски, Тиврівського району Вінницької області).

Кандидат економічних наук.

У 2001 р. закінчила обліково-фінансовий факультет за спеціальністю «Облік і аудит» у Вінницькому національному аграрному університеті.

У 2014 р. захистила дисертацію на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук за спеціальністю 08.00.04 – економіка та управління підприємствами (за видами економічної діяльності) на тему: «Розвиток та ефективність виробництва зерна в умовах ринкових трансформацій».

Отримала диплом кандидата наук ДК № 024149 (23.09.2014 р.)

Учасник науково-практичних конференцій, круглих столів, семінарів, член навчально-методичної комісії факультету (2015–2016 н. р.); голова навчально-методичної комісії факультету (2016–2017 н. р.); член Вченої ради факультету (2014–2015 н. р., 2016–2017 н. р.); член комісії з профороцтвальної роботи (2014–2017 рр.); технічний секретар приймальної комісії (2013 р., 2017 р.).

Одночасно з основними обов'язками, перебувала на посадах заступника начальника навчального відділу та заступника декана факультету.

За період роботи викладала дисципліни: «Економічний аналіз», «Теорія економічного аналізу», «Аналіз господарської діяльності», «Облік у фермерських господарствах», «Організація аналітичної роботи в сільськогосподарських підприємствах», «Аналіз банківської діяльності», «Статистика», «Фінансова статистика», «Міжнародна економічна статистика», «Фінансова політика» для студентів факультетів обліку та аудиту, менеджменту, економіки та підприємництва, спеціальності «Політологія».

Головні напрями наукових досліджень: розвиток та ефективність виробництва зерна в умовах ринкових трансформацій, основні напрями фінансової політики України в умовах євроінтеграції.

Співавтор 4 монографій, 2 навчальних посібників з аналізу господарської діяльності з грифом МОН України та рішенням Вченої ради університету. Автор понад 60 наукових та навчально-методичних праць.

Співвиконавець державної науково-дослідної програми «Прогнозування собівартості виробництва аграрної продукції на базі методики розрахунків рівня беззбитковості, адаптованої до особливостей аграрного сектору економіки» № держ. реєстр 0110U00636 та госпдоговірної науково-дослідної роботи «Розробка моделі аналізу для ефективного управління витратами в галузі рослинництва» № держ. реєстр. 0110U006879.

Основні наукові праці

1. Шпикуляк О. Г., Материнська О. А., Мазур Г. Ф. Ефективність виробництва зерна сільськогосподарськими підприємствами: теоретико-методологічний аспект. *Економіка АПК*. 2014. № 12. С. 42.
2. Материнська О. А. Удосконалення механізму регулятивного та інфраструктурного забезпечення виробництва зерна сільськогосподарськими підприємствами. *Економічні науки. Серія «Облік і фінанси»*: збірник наукових праць. Луцьк: Луцький національний технічний університет. Вип. 12(45). Ч. 2, 2015. С. 109–118.
3. Материнська О. А., Петриченко О. А. Проблиск у майбутнє. Закордонний досвід інновацій у вищій школі. *Професійна підготовка фахівця в контексті потреб сучасного ринку праці*: матеріали Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції, 17 лютого 2016 року. [Електронний ресурс]. Вінниця, ВНАУ, 2016. С. 74–78.
4. Материнська О. А. Потенціальні можливості виробництва зерна *International Scientific-Practical Conference Formation of Modern Economic Area: Benefits, Risks, Implementation Mechanisms*: Conference Proceedings, Part II, April 29, 2016. Riga: Baltija Publishing. 308 p.
5. Материнська О. А. Стратегічні засади інноваційного розвитку виробництва зерна сільськогосподарськими підприємствами. *Економіка. Фінанси. Менеджмент: актуальні питання науки і практики*: збірник наукових праць. Вінниця: ВНАУ. Вип. 5, 2017. С. 26–35.
6. Материнська О. А. Інституційні чинники формування вигід і витрат у виробництві зерна. *Східна Європа: економіка, бізнес та управління*. Вип. 6, 2017. С. 56–60.
7. Материнська О. А. Аналіз господарської діяльності: навч. посібник. Вінниця: ВФЕУ, 2014. С. 312.
8. Материнська О. А. Аналіз господарської діяльності: навч. посібник. Київ: Центр учб. літ., 2017. 288 с.

КІПЕНЬ ВОЛОДИМИР ПОРФИРОВИЧ (05.12.1954 р., Волинська область).

Доцент, кандидат філософських наук, кафедра політології та державного управління, історичний факультет Донецького національного університету імені Василя Стуса.

Закінчив філософський факультет Київського державного університету імені Тараса Шевченка в 1977 р. Кандидатську дисертацію захистив на філософському факультеті Київського державного університету імені Тараса Шевченка в 1984 р. Проходив підвищення кваліфікації в Інституті підвищення кваліфікації Московського державного університету ім. Ломоносова, здобув кваліфікацію «викладач соціології та політичних наук» в 1990 р та стажування в США, муніципалітет міста Фріско, Техас, 2006 р.

В університеті працює з 1977 р. Викладає курси: «Політологія» та «Соціологія», «Філософія політики», «Методи і техніки політичних досліджень», «Громадянське суспільство», «Політичний протест і революції».

Область наукових інтересів: політична соціологія, виборчі технології, політика євроінтеграції України, регіональне і місцеве самоврядування, регіональна політика, філософія і соціологія освіти.

Останні дослідження: «Особливості комунікації з мешканцями тимчасово окупованих територій (оцінка та пошук нових моделей)»; «Люди поважного віку: потреби, цінності та взаємодія з органами влади»; «Феномен травмованої свідомості населення Донбасу»; «Міграційний потенціал України в контексті євроінтеграції».

Публікації: близько 150 статей і 6 книг (у співавторстві), присвячені проблемам соціального та політичного розвитку України, електоральній поведінці, соціології масової свідомості та сліт, зовнішній політиці та євроінтеграції, питанням політичної модернізації, а також освітній політиці і філософсько-соціологічним проблемам трансформації системи вищої освіти.

Голова Донецького Інституту соціальних досліджень і політичного аналізу, 2002-п/ч.

Має досвід розробки та реалізації більше 30 грантових проектів з суспільно важливих проблем політичного, соціального, освітньо-гуманітарного розвитку в рамках діяльності ГО «Інститут соціальних досліджень і політичного аналізу». Генеральний координатор проекту «Європейський розвиток Донецького національного університету у Вінниці» – 2015–2017, за підтримки Міжнародного фонду «Відродження». Медіа-експерт програми U-media, Інституту демократії імені Пилипа Орлика 2012–2017.

Основні наукові праці

1. Кіпень В. П. Люди поважного віку в Україні: потреби, цінності та взаємодія з органами влади. Вінниця: Видав. ФОП Дмитрієва С. О. 2019. 54 с.
2. Кіпень В. П., Бондаренко С. В. Особливості комунікації з мешканцями тимчасово окупованих територій (оцінка та пошук нових моделей). Вінниця: ДІСДПА. 2019. 92 с.
3. Кіпень В. Децентралізація: до ефективної системи управління через місцеву демократію / Створюючи мости для демократії: навч. посібник. К: DVV International, 2016. С. 34–46.
4. Кіпень В. П., Авксентьев М. В. Міграційний потенціал України. Донецьк: ДІСДПА, 2011. 128 с.
5. Кіпень В. П. Віза в Шенген для України. Донецьк: ДІСДПА, ТОВ «Східний видавничий дім», 2010. 98 с.
6. Кіпень В. П. Допомога постраждалим від торгівлі людьми. Аналітичний звіт. Донецьк: ДІСДПА, 2010. 51 с.
7. Кіпень В. П., Авксентьев М. В. Городская власть и общественность: опыт мониторинга. Донецьк: ООО Цифровая типография, 2007. 259 с.
8. «Поствиборчий» розвиток Донеччини: місцева влада і суспільство / під ред. В. П. Кіпеня. Донецьк: ДІСДПА, 2007. 184 с.
9. Кіпень В. П., Коржов Г. О. Викладачі вузів: соціологічний портрет. Донецьк: «Астро», 2001. 199 с.

Наукове видання

Нагорняк Тетяна Леонтіївна
Примуш Микола Васильович
Польовий Микола Анатолійович та ін.

СУЧАСНІ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ПРОЦЕСИ У СВІТІ ТА УКРАЇНІ

Монографія

Редактор І. М. Колесникова
Технічний редактор О. К. Гомон

Підписано до друку 19.09.2019 р.
Формат 60×84/16. Папір офсетний.
Друк – цифровий. Умовн. друк. арк. 13,25
Тираж 300 прим. Зам. № 9699/2

Донецький національний університет імені Василя Стуса
21021, м. Вінниця, вул. 600-річчя, 21.

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру
серія ДК № 5945 від 15.01.2018 р.

Віддруковано з оригіналів замовника.

Видавець та виготовлювач ТОВ «ТВОРИ».
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до
Державного реєстру видавців, виготовлювачів і розповсюджувачів
видавничої продукції серія ДК № 6188 від 18.05.2018 р.
21027, а/с 8825, м. Вінниця, вул. Келецька, 51а.
Тел.: (0432) 603-000, (096) 97-30-934, (093) 89-13-852.
e-mail: info@tvoru.com.ua
<http://www.tvoru.com.ua>